

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

ΤΗΣ ΠΗΝΕΛΟΠΗΣ ΔΕΛΤΑ

πτυχιακή εργασία

Βαΐα Καπνιά

εξάμηνο: 8^ο Α. Μ. : 0105026

Επιβλέπων Καθηγητής: Χαράλαμπος Χαρίτος
Συνεπιβλέπουσα Καθηγήτρια: Μαρίτα Παπαρούση

ακαδημαϊκό έτος: 2008-2009

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ & ΚΕΝΤΡΟ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»**

Αριθ. Εισ.:	7308/1
Ημερ. Εισ.:	21-07-2009
Δωρεά:	Συγγραφέας
Ταξιθετικός Κωδικός:	ΠΤ – ΠΔΕ
	2009
	ΚΑΠ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ
ΣΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ
ΤΗΣ ΠΗΝΕΛΟΠΗΣ ΔΕΛΤΑ

πτυχιακή εργασία

Βαΐα Καπνιά
εξάμηνο: 8^ο Α. Μ. : 0105026

Επιβλέπων Καθηγητής: Χαράλαμπος Χαρίτος
Συνεπιβλέπουσα Καθηγήτρια: Μαρίτα Παπαρούση

ακαδημαϊκό έτος: 2008-2009

Βιογραφικό σημείωμα Πηνελόπης Δέλτα

«Μυθιστοριογράφος και διηγηματογράφος, ιδίως έργων προορισμένων για παιδιά και νέους, και προσωπικότητα με ζωνρή συμμετοχή στα εθνικά θέματα και τα γεγονότα του καιρού της η Πηνελόπη Δέλτα (1874-1941) γεννήθηκε στην Αλεξάνδρεια, κι ήταν τρίτο παιδί του Εμμανουήλ Μπενάκη και της Βιργινίας Χωρέμη. Τα παιδικά της χρόνια τα έζησε στο εύπορο αστικό οικογενειακό περιβάλλον. Από νωρίς, έδειξε ιδιαίτερη κλίση για τα γράμματα και την ανάγνωση. Διδάχθηκε τα εγκύκλια μαθήματα στο σπίτι, σύμφωνα με τις συνήθειες των αστικών οικογενειών της εποχής.

Τον Δεκέμβριο του 1895, σε ηλικία 21 ετών, παντρεύτηκε το Στέφανο Δέλτα, Κωνσταντινουπολίτη από καταγωγή. Αποκτήσανε τρεις θυγατέρες, τη Σοφία (1896), τη Βιργινία (1897) και την Αλεξάνδρα (1900). Ο γάμος της με το Στέφανο Δέλτα, φωτισμένο δημοτικιστή, της έδωσε τη δυνατότητα να μελετήσει, τη λογοτεχνική παραγωγή της δημοτικής, να προσοικειωθεί το δημοτικιστικό κίνημα, να έλθει σε επαφή, προσωπική και επιστολική, με τους πρωτεργάτες του.

Τις συγγραφικές επιδόσεις της αρχίζει λίγο πριν τους Βαλκανικούς Πολέμους, δημοσιεύοντας στο περιοδικό της Πόλης Λαός του Φ. Φωτιάδη το διήγημα Πόνος Παιδιού. Ενδιαφέρεται και μελετά τη βυζαντινή ιστορία και αλληλογραφεί με τους βυζαντινολόγους G. Schlumberger και τον G. Millet για θέματα σχετικά με το Βυζάντιο που την απασχολούν στα πρώτα της μυθιστορήματα: Για την Πατρίδα (1909), Τον καιρό του Βουλγαροκτόνου (1911). Η Πηνελόπη Δέλτα ζούσε πάντα με το όραμα της Μεγάλης Ιδέας, που το ενδυναμώνουν οι Βαλκανικοί πόλεμοι.

Τον Μάιο του 1912 γνωρίστηκε με τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Η φιλία της όμως για τον Έλληνα πολιτικό εκδηλώθηκε μετά το 1916. Η αλληλογραφία τους θα διαρκέσει έως τον θάνατό του (18-3-1936 Παρίσι). Από το 1915 συλλέγει υλικό σχετικό με τον Μακεδονικό Αγώνα. Εκτός από προσωπικές μαρτυρίες, απομνημονεύματα μακεδονομάχων, μελετά και αποθησαυρίζει, συστηματικά κάθε είδους ύλη χρήσιμη για το έργο της. Έζησε με οδύνη τη δολοφονία τῷ ὼνα Δραγούμη (1919), συνέπεια της δολοφονικής απόπειρας εναντίον του Βενιζέλου, την ήττα του τελευταίου στις εκλογές του Νοεμβρίου 1920, ύστερα μάλιστα από την επιτυχία της Συνθήκης των Σεβρών (1919). Τη συγκλόνισε η Μικρασιατική καταστροφή (Αύγουστος 1922). Μαζί με τον πατέρα της βοήθησε στην περίθαλψη και αποκατάσταση των προσφύγων.

Όλες αυτές οι αντιξοότητες που κατέληξαν στην πρόσκαιρη δικτατορία του Γεωργίου Κονδύλη, στην επαναφορά του βασιλέα Γεωργίου Β' και στη μεταξική δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου, στάθηκαν πλήγματα για την Πηνελόπη Δέλτα. Η επίθεση των Γερμανών, η κατάρρευση του μετώπου, η είσοδος των Γερμανών στην Αθήνα, σήμαναν γι' αυτήν το τέλος. Από το τέλος του 1925 της είχαν παρουσιαστεί τα πρώτα συμπτώματα της ασθένειας που τη βασάνισε στα υπόλοιπα χρόνια της ζωής της: παράλυση των άκρων. Η υγεία της εντούτοις δεν ανέστειλε το έργο της. Υπόδειγμα θέλησης, επιμονής και πειθαρχίας συνέχιζε πάντα να γράφει, να ενδιαφέρεται με πάθος, να ασχολείται με τα εθνικά θέματα.

Η Δέλτα υπήρξε επιβλητική παρουσία στην ελληνική ζωή των πρώτων δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα. Απόγονος ανθρώπων με δυνατό χαρακτήρα, είχε διαμορφώσει μέσα από δύσκολες εσωτερικές διαδικασίες τον δικό της χαρακτήρα και είχε ορίσει τις προτεραιότητες που σφράγισαν το έργο της. Η πολύπλευρη προσωπικότητα της Π.

Δέλτα δεν εκδηλώθηκε μόνο μέσα από τη σημαντική λογοτεχνική της προσφορά, αλλά και μέσα από τη συνεχή ενασχόληση και συμμετοχή σε όσα θέματα απασχολούσαν τον ελληνισμό σε τούτη την άκρως ταραγμένη και ανήσυχη περίοδο. Η Πηνελόπη Δέλτα αυτοχειριάστηκε, παίρνοντας το δηλητήριο που κρατούσε πάντα κοντά της, την ημέρα που οι Γερμανοί μπήκαν στην Αθήνα. Στην ταφή της ιερούργησε ο παλαιός φίλος αρχιεπίσκοπος Χρύσανθος. Παρόντες μόνο οι οικείοι της. Στην πλάκα του τάφου της χαράχτηκε η λέξη «Σιωπή».»¹

¹ Αικατερίνη Κουμαριανού, Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα, Εκδόσεις Πάπυρος, Αθήνα 1992, σελ. 57-58

Η Πηνελόπη Δέλτα φωτογραφημένη από τη Nelly's τη δεκαετία του 1920.

Πρόλογος

Η Πηνελόπη Δέλτα υπήρξε μία από τις πιο ενδιαφέρουσες και δυναμικές γυναίκες φυσιογνομίες της νεοελληνικής ιστορίας, τόσο στο χώρο των γραμμάτων, όσο και της πολιτικής και κοινωνικής ζωής και η παρουσία της δεν μπορεί με κανέναν τρόπο να περάσει απαρατήρητη. Η οικονομική επάρκεια της οικογένειάς της και το φυσικό της ταλέντο της επέτρεψαν να συμμετάσχει και να συντελέσει στην αναδιοργάνωση και τις ανακατατάξεις της ελληνικής λογοτεχνίας και γλώσσας, η επαφή και αλληλογραφία με δημοτικιστές, συγγραφείς, ιστορικούς και πολιτικούς της εποχής, η συμμετοχή της στον Εκπαιδευτικό Όμιλο, η σχέση της με τον Ίωνα Δραγούμη, η έντονη φιλανθρωπική της δράση, τοποθετούνται στα ταραγμένα χρόνια του Ελληνοτουρκικού πολέμου, του Μακεδονικού Αγώνα, του κινήματος στο Γουδί, των Βαλκανικών πολέμων, του εθνικού διχασμού, του Ά Παγκόσμιου πολέμου και τέλος της γερμανικής εισβολής στην Αθήνα, η οποία και στάθηκε μοιραία για την ίδια.

Η ενεργή συμμετοχή της Πηνελόπης Δέλτα στα κοινωνικά τεκταινόμενα και την πολιτιστική και πολιτική περιρρέουσα πραγματικότητα συνδυάζονται με μία γοητευτική, δυναμική και ευφυή φύση και οδηγούν στην παραγωγή ενός συγγραφικού έργου που κουβαλά και αντικατοπτρίζει μέρος των κοινωνικών προβληματισμών, την εθνική συνείδηση μέσα από την κριτική της ματιά. Επιδίδεται στη συγγραφή μυθιστορημάτων (ιστορικών, αστικών, θρησκευτικών), διηγημάτων και παραμυθιών, ενώ εκδίδει και μελέτες της σχετικές με την ανατροφή των παιδιών και τις ιδέες της για τα αναγνωστικά της εποχής.

Μέσα από το έργο της λοιπόν, εκφράζεται το πνεύμα της εποχής κατά την οποία έζησε η Πηνελόπη Δέλτα, ενώ ταυτόχρονα αναδύεται και η φυσιογνωμία του ελληνικού «έθνους». Αναφέρει η Τόνια Κιουσοπούλου στην μελέτη της² για την Πηνελόπη Δέλτα και το Βυζάντιο: «Είναι κοινός τόπος ότι ο λογοτέχνης, ακόμη και όταν γράφει για περασμένες εποχές, μιλά για την εποχή του. και είναι επίσης κοινός τόπος ότι ένα λογοτεχνικό έργο με τις στοχεύσεις του έργου της Δέλτα αποδίδει πρόσωπα και ιδέες του παρόντος με τρόπο πολύ πιο άμεσο απ' ό, τι τα λιγότερο «στρατευμένα» λογοτεχνήματα»

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι αφενός η ανίχνευση της επίδρασης των ιστορικών και πολιτικών γεγονότων στην προσωπικότητα και το σύστημα ιδεών της Πηνελόπης Δέλτα, και αφετέρου η εμφάνισή τους στο έργο της και συγκεκριμένα στο ιστορικό της μυθιστόρημα. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονιστεί ότι ο όρος «ιστορικό μυθιστόρημα» χρησιμοποιείται από το Λίνο Πολίτη, τον Αλέξανδρο Ζάννα, τη Μαριάννα Σπανάκη και την Τόνια Κιουσοπούλου, και ως τέτοια χαρακτηρίζονται τα εξής έργα : Για την Πατρίδα, Τον καιρό του Βουλγαροκτόνου, Το Γκρέμισμα και Στα μυστικά του Βάλτου. Συγκεκριμένα, παραθέτουμε τον ορισμό του Λίνου Πολίτη, ο οποίος τα χαρακτηρίζει «άρτια μυθιστορήματα ιστορικά»³, ο Αλέξανδρος Ζάννας αναφέρει: «Πεθαίνοντας, άφησε ένα σημαντικό αρχείο που αφορά το συγγραφικό της έργο: ημερολόγια, αλληλογραφία, μαρτυρίες για ιστορικά γεγονότα της εποχής της, αναμνήσεις, και ένα ιστορικό-όχι παιδικό-μυθιστόρημα»⁴. Η Μαριάννα Σπανάκη αναφέρει: «Η συγγραφέας, έχοντας ως πρόθεση να δημιουργήσει συλλογική ιστορική

² Τόνια Κιουσοπούλου, Σύγχρονες Προσεγγίσεις στο έργο της Π.Σ. Δέλτα, Η Πηνελόπη Δέλτα και το Βυζάντιο, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2006, σελ. 301)

³ Λίνος Πολίτης, Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Γ έκδοση, Αθήνα 1980, σελ. 255

⁴ Ζάννας Αλέξανδρος, Εισαγωγή, Σύγχρονες προσεγγίσεις στο έργο της Π.Σ. Δέλτα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας και μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2006, σελ. 11

μνήμη, οργάνωσε τη ρομαντική κληρονομιά των αφηγήσεών της γύρω από τα περιστατικά του ιδιωτικού βίου, τις περιπέτειες παιδιών και νέων. Στο έργο της η ιστορική γνώση παρουσιάζεται στο νεανικό αναγνωστικό κοινό μέσα από τις συμβάσεις του ιστορικού μυθιστορήματος»⁵. Τέλος, παραθέτουμε το χαρακτηρισμό της Τόνιας Κιουσοπούλου: «Είναι σαφές πως η ανησυχία της για το έθνος από τη μία πλευρά και η ένταξή της στο δημοτικισμό από την άλλη, την ώθησαν να γράψει ιστορικά μυθιστορήματα, και μάλιστα, θα έλεγα... ότι ήταν αυτοί οι δύο παράγοντες που της επέτρεψαν να γράψει τα πρώτα της μυθιστορήματα εμπνεόμενα από τη βυζαντινή ιστορία»⁶. Ο χαρακτηρισμός στηρίζεται στο γεγονός ότι οι ήρωες δρουν σε καθορισμένο ιστορικό, χρονικό και γεωγραφικό πλαίσιο, ενώ αρκετοί από αυτούς αποτελούν υπαρκτά ιστορικά πρόσωπα. Συμπληρώνει η Μαριάννα Σπανάκη: «Γραμμένα μέσα από το εθνοκεντρικό πρίσμα της πρώτης γενιάς των δημοτικιστών, τα μυθιστορήματα της Δέλτα θεωρήθηκαν απαραίτητα αναγνώσματα για όλες τις γενιές των Ελλήνων του 20^{ου} αιώνα»⁷.

Ταυτόχρονα θα παρουσιαστεί και η ένταξη, ερμηνεία και ανάλυση των ηρώων και της πλοκής του έργου της «Παραμύθι χωρίς όνομα». Παρά το γεγονός ότι δεν συγκαταλέγεται στα ιστορικά μυθιστορήματα της Π.Σ. Δέλτα λόγω της έκτασης και του περιεχομένου του, εκφράζει με ιδιαίτερα εύστοχο και δηκτικό τρόπο την απογοήτευση της συγγραφέως για τα πολιτικά τεκταινόμενα της περιόδου, ενώ η αλληγορία που το χαρακτηρίζει αναδεικνύει πρόσωπα και καταστάσεις της εποχής. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε το άρθρο της εφημερίδας «Ακρόπολις», στο φύλλο της 16^{ης} Δεκεμβρίου 1910, όπου ο συντάκτης του αναρωτιέται: «Ο Βασιλεύς Αστόχαστος συμβολίζει άραγε στο Παραμύθι τον Βασιλέα Γεώργιο;». Επιπλέον σχολιάζει ο Π. Α. Ζάννας: «την απογοήτευσή της εκφράζει στο 'Παραμύθι χωρίς όνομα', γραμμένο μονομιάς, σε ένα μήνα. Το βασιλόπουλο είναι εδώ η ιδανική μορφή του διαδόχου, που θα έπρεπε να ταυτιστεί με την επανάσταση του 1909»⁸. Επομένως, τόσο τα κίνητρα και προθέσεις, όσο και η ημερομηνία συγγραφής του συνάδουν με τους στόχους της παρούσας εργασίας, και για αυτούς τους λόγους συμπεριλαμβάνεται στα έργα της Πηνελόπης Δέλτα που θα μελετηθούν.

Το αρχείο της Πηνελόπης Δέλτα είναι ιδιαίτερα πλούσιο, όχι μόνο όσον αφορά στο μυθιστορηματικό έργο της, αλλά και το προσωπικό της αρχείο, το οποίο περιλαμβάνει τα ημερολόγιά της, τις αναμνήσεις της, τις μαρτυρίες ανθρώπων που έζησαν εκείνη την εποχή και την αλληλογραφία της με τους λόγιους και ανθρώπους των γραμμάτων, της πολιτικής και της εκπαίδευσης. Ένας λόγος λοιπόν για τον οποίο επιλέχτηκε το συγκεκριμένο θέμα, αποτελεί η γνώριμία με το αρχείο αυτό.

Επίσης χάρη στα γραπτά της, είτε είναι λογοτεχνικά είτε στοχεύουν στην προσωπική ψυχική ανακούφιση της Δέλτα, μας φέρνουν σε επαφή όχι μόνο με τη λογοτέχνη και τη μέθοδο συλλογής πληροφοριών και εργασίας της, αλλά και με τον άνθρωπο, καθώς αναδύονται οι προβληματισμοί, οι απόψεις και τα συναισθήματά της.

⁵ Μαριάννα Σπανάκη, Βυζάντιο και Μακεδονία στο έργο της Π. Σ. Δέλτα, Ερμής, Αθήνα 2004, σελ. 11

⁶ Τόνια Κιουσοπούλου, Η Πηνελόπη Δέλτα και το Βυζάντιο, Σύγχρονες προσεγγίσεις στο έργο της Π.Σ. Δέλτα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας και μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2006, σελ. 295

⁷ Μαριάννα Σπανάκη, Βυζάντιο και Μακεδονία στο έργο της Π. Σ. Δέλτα, Ερμής, Αθήνα 2004, σελ. 7

⁸ Αλέξανδρος Ζάννας, Πρόλογος, Π.Σ. Δέλτα, Ελευθέριος Βενιζέλος, Ερμής, Αθήνα 1997, σελ. 1η

Επιπλέον, είναι γνωστό ότι η ίδια κάθε άλλο παρά απομακρυσμένη ήταν από τα κοινωνικά, πολιτικά και γενικότερα ιστορικά γεγονότα που λάμβαναν χώρα στην Ελλάδα. Μέσα λοιπόν από την επαφή με τα ημερολόγιά της και το έργο της ήταν επιθυμητή και η επαφή με την ιστορία όχι μέσα από ένα ψυχρό βιβλίο ιστορίας. Επιθυμία μας είναι η γνωριμία με την ιστορία εκ των έσω, την ιστορία αφηγούμενη σε πρώτο πρόσωπο από την Πηνελόπη Δέλτα.

Ακόμη ένας λόγος επιλογής του συγκεκριμένου θέματος αποτελεί και η ανίχνευση των αυτοβιογραφικών στοιχείων και ο τρόπος με τον οποίο αυτά ανιχνεύονται με τη μορφή της ψυχικής και συναισθηματικής εκτόνωσης από μέρους της. Όλο αυτό το σύνολο συναισθημάτων τοποθετείται παράλληλα με τα τεκταινόμενα και η σύνδεση ανάμεσά τους είναι κάτι το οποίο θα θέλαμε να αναδειχθεί.

Τέλος, η προσωπική επαφή κατά την παιδική ηλικία με τα βιβλία της Πηνελόπης Δέλτα, αποτελούν και το έναυσμα για την ενασχόληση με το έργο της όχι πλέον με στόχο την ανάγνωση και την ευχαρίστηση, αλλά τη μελέτη, την έρευνα, και τη διεύρυνση των γνώσεων.

Αδιαμφισβήτητα, η ζωή και το έργο της Πηνελόπης Δέλτα αποτελούν το συνδυασμό ιστορίας, ιδεολογίας, προσωπικής μαρτυρίας, καταγραφής και συμμετοχής, έρευνας και συλλογής στοιχείων, προσωπικής τοποθέτησης, ανάπτυξης συναισθημάτων και σχέσεων με υπαρκτά πρόσωπα της εποχής. Πέρα από την ενασχόληση με το προαναφερθέν σύνολο πληροφοριών για διδακτικούς και εκπαιδευτικούς σκοπούς, η ύπαρξη εσωτερικών κινήτρων αποτελεί την κύρια αιτία επαφής με και μελέτης του έργου της ίδιας, αλλά και των μελετών που έχουν πραγματοποιηθεί για αυτό.

Εισαγωγή

«Ο ρόλος της λογοτεχνίας θεωρήθηκε από ορισμένους δημοτικιστές, όπως η Π.Σ. Δέλτα και ο Αργύρης Εφταλιώτης διδακτικός και ηθικοπλαστικός και τούτο οδήγησε στην αξιοποίηση της εθνικής ιστορικής παράδοσης. Η ιστορία και η λογοτεχνία πρόσφεραν εθνική αυτοσυνειδησία στα μέλη του έθνους, και η διαμόρφωση της εθνικής προσωπικότητας συνδέθηκε στενά με τη διάπλαση της εθνικής ταυτότητας του ελληνικού έθνους»⁹, παρατηρεί η Μαριάννα Σπανάκη. Στο ίδιο χωρίο συνεχίζει αναφέροντας: «τα έργα της δημιουργήθηκαν μέσα από τα κοινωνικά, συμβολικά και βιωματικά συμφραζόμενα της εποχής της στο πλαίσιο των οποίων νοηματοδοτήθηκαν.... Μολονότι η Δέλτα έγραψε αρχικά για το νεανικό κοινό, ταυτόχρονα απευθυνόταν και στους γονείς και στο ευρύτερο οικογενειακό και σχολικό περιβάλλον με στόχο της καλλιέργειας της ιστορικής εγγραμματοσύνης». Στο πλαίσιο λοιπόν της τοποθέτησης της Μαριάννας Σπανάκη βασίζεται η ανάπτυξη της συνύφανσής ιστορίας και λογοτεχνίας, όπως ανιχνεύεται μέσα από τα ιστορικά μυθιστορήματα που προαναφέρθηκαν.

Ο Β. Δ. Αναγνωστόπουλος μας πληροφορεί ότι: « Η σχέση λογοτεχνίας και ιστορίας είναι στενή, καθώς στη φύση της λογοτεχνίας ενυπάρχει και ο ιστορικός χαρακτήρας. Αυτή παρατηρεί, περιγράφει, καταγράφει και εκφράζει με τον τρόπο της την ποικίλη δράση του ανθρώπου μέσα στο ιστορικό γίνεσθαι. Ο άνθρωπος ως ιστορικό ον, ζει μέσα στην ιστορία που δημιουργεί και που αφηγείται συγχρόνως»¹⁰.

Πιο συγκεκριμένα λοιπόν για το ιστορικό μυθιστόρημα τονίζει ο Απόστολος Σαχίνης: «είναι μια επιτυχημένη πρόσμιξη του ιστορικού με το φανταστικό και του πραγματικού με το πλασματικό...» και συνεχίζει «Ιστορικό λοιπόν είναι το μυθιστόρημα που έχει θέμα πρόσωπα και γεγονότα μιας περασμένης εποχής και δημιουργεί το ιδιαίτερο χρώμα του τόπου και του χρόνου»¹¹.

Επανερχόμαστε στον Βασίλη Αναγνωστόπουλο, ο οποίος αναφέρεται στο ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο δημιουργεί η Πηνελόπη Δέλτα το ιστορικό της μυθιστόρημα: « Εξάλλου τα ιστορικά γεγονότα, διεθνή και εθνικά, όπως ο Μακεδονικός Αγών, οι Βαλκανικοί Πόλεμοι, ο Α Παγκόσμιος Πόλεμος, η εκστρατεία στη Μικρά Ασία, ο Διχασμός και τέλος η μικρασιατική τραγωδία δημιουργούν το αναγκαίο ιστορικό-κοινωνικό κλίμα για να γραφούν ιστορικά λογοτεχνικά έργα.... Πράγματι η Δέλτα είναι πρωτοπόρος στο είδος και παραμένουν τα έργα της απείραχτα στο χρόνο... Η Π.Σ. Δέλτα φαίνεται ότι έβρισκε μέσα από το ιστορικό αφήγημα την καλύτερη έκφρασή της και τον καταλληλότερο δίαυλο να διοχετεύει αθόρυβα στην ψυχή των νέων νοήματα ζωής υψηλά και μηνύματα για την πατρίδα, την Ορθοδοξία, την οικογένεια, και να πλάθει έτσι ακραιφνές ελληνικό ήθος»¹².

Έτσι λοιπόν, μέσα από τις κατευθύνσεις που έδωσε η ιστορία στην Πηνελόπη Δέλτα θα προσπαθήσουμε να διαρθρώσουμε την εργασία μας με τέτοιο τρόπο ώστε να δίνεται η ανάλογη βαρύτητα στο ιστορικό πλαίσιο της εποχής κατά τη διάρκεια της οποίας συγγράφει, τον αντίκτυπο που έχει στην ψυχολογία και την ιδεολογία της,

⁹ Μαριάννα Σπανάκη, Βυζάντιο και Μακεδονία στο έργο της Π. Σ. Δέλτα Ερμής, Αθήνα 2004, σελ 11

¹⁰ Βασίλης Αναγνωστόπουλος Ιδεολογία και Παιδική Λογοτεχνία, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2001, σελ. 184-5

¹¹ Απόστολος Σαχίνης, Το νεοελληνικό μυθιστόρημα, Αθήνα 1985, σελ. 32

¹² Βασίλης Αναγνωστόπουλος, Ιδεολογία και Παιδική Λογοτεχνία, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2001, σελ. 194-5

τον τρόπο με τον οποίο μετουσιώνονται σε λογοτεχνικό έργο και την αντίδραση της κοινωνίας απέναντι σ' αυτό.

Στην εργασία, περιλαμβάνονται πέντε κεφάλαια, καθένα από τα οποία αναφέρεται στα εξής έργα της Πηνελόπης Δέλτα: Για την Πατρίδα, Παραμύθι χωρίς όνομα, Τον καιρό του Βουλγαροκτόνου, Το Γκρέμισμα, Στα μυστικά του Βάλτου, ακολουθώντας τη χρονολογική σειρά με την οποία έχουν γραφτεί. Καθένα από τα κεφάλαια αποτελείται από πέντε επιμέρους υποκεφάλαια τα οποία: α) πραγματεύονται το ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο συγγράφεται και εκδίδεται το εκάστοτε βιβλίο, β) παρουσιάζεται η τοποθέτηση της Πηνελόπης Δέλτα στα γεγονότα αυτοβιογραφία και την αλληλογραφία της, γ) εκτίθεται μία σύντομη περίληψη της υπόθεσης του κάθε έργου και δ) παρουσιάζονται χωρία μέσα από το εκάστοτε βιβλίο που αποδεικνύουν την τοποθέτηση της συγγραφέως που παρουσιάστηκε στο πρώτο μέρος, ενώ ε) στο πέμπτο και τελευταίο μέρος παρουσιάζονται οι αντιδράσεις που προέκυψαν πριν και μετά την έκδοση των έργων της όπως και η κριτική που ασκήθηκε σε αυτά.

Μέσα από την παρούσα οργάνωση τίθεται σαν στόχος η ανάδειξη των στοιχείων εκείνων που θα μας οδηγήσουν στην παρουσίαση και ανάδειξη της σχέσης ιστορίας-λογοτεχνίας που δημιουργείται μέσα από το ιστορικό πλαίσιο του μυθιστορήματος και το ιστορικό πλαίσιο το οποίο τροφοδοτεί τη συγγραφική δεινότητα της Πηνελόπης Δέλτα. Τα συμπεράσματα της ανάδυσης των στοιχείων αυτών παρουσιάζονται στον επίλογο, ο οποίος αποτελεί και το τελευταίο μέρος της παρούσας εργασίας.

Για την ολοκλήρωση και τεκμηρίωση των παρόντων κεφαλαίων χρησιμοποιήθηκαν εκτενώς τα ημερολόγια, η αλληλογραφία και κείμενα από το προσωπικό αρχείο της Πηνελόπης Δέλτα, άρθρα από περιοδικές εκδόσεις της εποχής καθώς και σύγχρονες μελέτες που έχουν πραγματοποιηθεί πάνω στο έργο της και τη συνεισφορά της στην ελληνική λογοτεχνία.

«ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΤΡΙΔΑ» (1909)

Α. Ιστορικό πλαίσιο

«Το 1897 ήταν η χρονιά που η Κρήτη επιχειρούσε με πάθος να ενωθεί με την Ελλάδα. Τον Ιανουάριο ο πρίγκιπας Γεώργιος, επικεφαλής του ελληνικού στρατού και στόλου, απέπλεε για το νησί προκειμένου να σταθεί στο πλευρό των Κρητών επαναστατών. Ο Συνταγματάρχης Τιμολέων Βάσσος, επικεφαλής στρατιωτών και Κρητών εθελοντών καταλάμβανε το φρούριο Βουκολίων των Χανίων στις 7 Φεβρουαρίου. Στις 9 Φεβρουαρίου η ελληνική σημαία υψωνόταν στο ακρωτήριο.

Η αντίδραση των Οθωμανών αλλά και των ναυτικών μονάδων των ξένων δυνάμεων ήταν άμεση. Άρχισαν να βάλουν εναντίον των Ελλήνων. Χρειάστηκε ακόμη ενάμιση χρόνος ώπου στις 3 Νοεμβρίου 1898. Ο τελευταίος Τούρκος στρατιώτης εγκατέλειψε για πάντα το νησί. Το Δεκέμβριο η Κρήτη αποκτά την αυτονομία της υπό την υψηλή κυριαρχία του Σουλτάνου, με ύπατο αρμοστή τον πρίγκιπα Γεώργιο και χρειάστηκαν άλλα 6 χρόνια, μέχρι το Μάρτιο του 1905 που ο Ελευθέριος Βενιζέλος με 600 άντρες στο Θέρισο κήρυξε την ένωση με την Ελλάδα. Χρειάστηκαν ακόμα 8 χρόνια αλλά και οι νίκες των Βαλκανικών πολέμων μέχρι την τελική ολοκλήρωση της ένωσης, το 1913.

Πίσω όμως στο 1897, οι ελπίδες της κρητικής επανάστασης δεν ήταν οι μόνες που γεννούσαν ελπίδες και στην Ελλάδα. Μόλις ένα χρόνο πριν, το 1896, η διοργάνωση των πρώτων Ολυμπιακών Αγώνων της σύγχρονης ιστορίας έδινε στη χώρα μία αίσθηση ακαταμάχητης αισιοδοξίας. Μέσα σε λίγο χρόνο, υπό την επίδραση της Εθνικής Εταιρείας, έγινε κυρίαρχο το αίσθημα ότι η Ελλάδα μπορούσε και έπρεπε να διεκδικήσει την πραγμάτωση της Μεγάλης Ιδέας, μιας μορφής ανασύστασης της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

Στις 15 Μαρτίου του 1897 ο διάδοχος Κωνσταντίνος έφευγε για τη Θεσσαλία για να αναλάβει την αρχηγία του μετώπου. Στις 5 Απριλίου η Οθωμανική Αυτοκρατορία κηρύσσει τον πόλεμο στην Ελλάδα έπειτα από την κατάληψη του υψώματος Ανάληψη, λίγο έξω από τη Λάρισα. Η μοναδική σημαντική ελληνική νίκη στον πόλεμο του 1897 ήταν στο Βελεστίνο από τον ταξίαρχο Κωνσταντίνο Σμολένσκι και τους άνδρες του. Όλες οι άλλες συγκρούσεις κατέληξαν σε ελληνικές ήττες, ενώ αναγκάστηκαν σε αποχώρηση και οι ελληνικές δυνάμεις που είχαν σταλεί να συνδράμουν την Κρητική Επανάσταση.

Στις 7 Μαΐου υπογράφεται ελληνοτουρκική ανακωχή έπειτα από μεσολάβηση των Μεγάλων Δυνάμεων και προέλαση των Τούρκων μέχρι το Δομοκό. Λίγο καιρό μετά με τη Συνθήκη ειρήνης της Κωνσταντινούπολης, η Ελλάδα χάνει εδάφη, της επιβάλλεται διεθνής οικονομικός έλεγχος και αναλαμβάνει να πληρώσει στην Τουρκία 4.000.000 τουρκικές λίρες ως πολεμικές αποζημιώσεις.

Έπειτα από τον «ατυχή», όπως χαρακτηρίζει η Ιστορία, πόλεμο του 1897 που ζημίωσε οικονομικά, διπλωματικά, πολιτικά και στρατιωτικά την Ελλάδα ένας άλλος μεγάλος εθνικός αγώνας για την ελληνική ολοκλήρωση φουντώνει από τον Ιούνιο του 1903 μέχρι και τον Αύγουστο του 1909, τη χρονιά που ο Βενιζέλος έρχεται στην Ελλάδα: ο Μακεδονικός Αγώνας.

Ο Μακεδονικός Αγώνας ξεκίνησε στις 13 Ιουνίου του 1903, όχι τόσο εναντίων των κατεχόντων τη Μακεδονία Τούρκων όσο εναντίον των εποφθαλμιούντων

Βουλγάρων. Ο Παύλος Μελάς, η εμβληματική φυσιογνωμία του Μακεδονικού Αγώνα, πέρασε τα ελληνοτουρκικά σύνορα επικεφαλής τριάντα Κρητών, Μακεδόνων και Σπαρτιατών το βράδυ της 27^{ης} προς 28^{ης} Αυγούστου του 1904 για να ξεκινήσει τον αγώνα κατά των Βουλγάρων. Το Ελληνικό Μακεδονικό Κομιτάτο της Αθήνας, ψυχή του Αγώνα, τον είχε ορίσει αρχηγό όλων των αντάρτικων σωμάτων στη Δυτική Μακεδονία, στην περιοχή Μοναστηρίου - Καστοριάς

Στις 13 Οκτωβρίου, ο Παύλος Μελάς με το επιχειρησιακό όνομα Μίκης Ζέζας κυκλώνεται από τουρκικό απόσπασμα και σκοτώνεται στη μάχη στο χωριό Στάτιστα. Ο Παύλος Μελάς έγινε αμέσως θρύλος και ο Μακεδονικός Αγώνας πήρε θάρρος από τη θυσία του. Στα επόμενα πέντε χρόνια, αμέτρητα μικρά σώματα από αντάρτες, άντρες και γυναίκες πολέμησαν για την ελευθερία της Μακεδονίας. Κάποιοι, όπως ο θρυλικός Τέλλος Άγρας, πέθαναν με φρικτά βασανιστήρια.

Όμως, το Νοέμβριο του 1908, η επανάσταση των Νεότουρκων που επαγγέλλεται ισονομία και ισοπολιτεία στην Αυτοκρατορία, αναγκάζει το σουλτάνο Αβδούλ Χαμίτ να δώσει γενική αμνηστία, να προκηρύξει εκλογές, να σχηματίσει νέα κυβέρνηση και να επαναφέρει σε ισχύ το Σύνταγμα του 1876. Τα γεγονότα αυτά οδήγησαν στην απόφαση τερματισμού του Μακεδονικού Αγώνα, καθώς τόσο στους Έλληνες όσο και στους Βούλγαρους δημιούργησαν μια αισιοδοξία ότι οι Νεότουρκοι θα ρυθμίσουν το ζήτημα της Μακεδονίας. Ωστόσο, οι Νεότουρκοι στο ζήτημα της Κρήτης όσο και της Μακεδονίας έδειξαν ότι δεν είναι διατεθειμένοι να απεμπολήσουν την κυριαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.»¹³

Β. Τοποθέτηση της Πηνελόπης Δέλτα απέναντι στα γεγονότα

Το 1986, χρονιά διεξαγωγής των πρώτων σύγχρονων Ολυμπιακών Αγώνων, η Δέλτα βρίσκεται στην Αθήνα. Τον επόμενο χρόνο, με την κήρυξη του ελληνοτουρκικού πολέμου οι Δέλτα εγκαθίστανται στην Αλεξάνδρεια και ο σύζυγός της Στέφανος Δέλτας κατατάσσεται εθελοντής στη διάρκεια του πολέμου. Το 1905 συνδέεται με τον πρώτο κύκλο δημοτικιστών (Πάλλης, Εφταλιώτης, Βλαστός κ.α.) και αρχίζει τακτική αλληλογραφία μαζί τους, ενώ το 1907, μετά την εγκατάσταση στη Φρανκφούρτη, αρχίζει να μελετά τη βυζαντινή ιστορία. Ταυτόχρονα γνωρίζεται με τον Τριανταφυλλίδη, ο οποίος θα τη φέρει σε επαφή με τη νεότερη γενιά δημοτικιστών, εκπαιδευτικών και συγγραφέων (Δελμούζο Γληνό, Φ. Πολίτη κ. α.).

Κατά τη διάρκεια αυτών των χρόνων η Δέλτα καταγράφει σε τετράδια τα νεανικά της χρόνια καθώς και τις σκέψεις, τα συναισθήματα, τις απόψεις που έρχονται να συμπληρώσουν τα γεγονότα, είτε είναι ιστορικά είτε προσωπικά. Γράφει λοιπόν στις Αναμνήσεις της για τον ελληνοτουρκικό πόλεμο: «Μετά τον άθλιο πόλεμο του '97, που ήταν ένα γκρέμισμα για όλους μας, όπου είχαν πάγει εθελοντές ο αδελφός μου και ο άντρας μου, και που σε λίγους μήνες ο καημός του σκότωσε το θείο Γιάννη και το Μιχαλάκη Μελά, δύο πατριώτες ειλικρινείς που είχαν εργαστεί στην ολέθρια Φιλική Εταιρεία...»¹⁴.

¹³ Γεώργιος Μαλούχος- Αντώνης Παπαγιάννης, *Αγώνες των Ελλήνων*, Αθήνα 2008, σελ. 14-15, 39

¹⁴ Πηνελόπη Δέλτα, *Αναμνήσεις* 1899, Ερμής, Αθήνα 1994, σελ. 425

Γκρέμισμα χαρακτηρίζει την ήττα του 1987, υλικό και ηθικό, ενώ δέκα χρόνια αργότερα της γράφει ο Πέτρος Βλαστός: «Δίχως ρυθμό δε χτίζει κανείς. Εμείς οι Ρωμιοί γκρεμίζουμε ολοένα. Πότε πια θα χτίσουμε κι εμείς τον εαυτό μας;». Ο ίδιος, θέλει να ξεσηκώσει «τις μεγαλύτερες ντροπές της ιστορίας μας» και να «μπορέσει έτσι ο Ρωμιός να συλλογιστεί μερικά πράγματα και να καταλάβει πως θέλει διόρθωμα η ιστορία του». Η ίδια μάλιστα αναφέρει σε επιστολή της προς τον Φώτη Φωτιάδη: «Είναι φοβερή η αρρώστια αυτή που έχουμε να γκρεμίζουμε αδιάκοπα, χωρίς να βάζουμε τίποτα στη θέση του γκρεμισμένου». Η ιδέα της κατάρρευσης είναι εκείνη που δεσπόζει στα γραπτά της, μία κατάρρευση όχι μόνο υλική, αλλά κυρίως εθνική, επίπονη και ψυχοφθόρα, η οποία επηρεάζει εκτός από την ίδια και λοιπούς ανθρώπους του κύκλου της.

Η Τερέζα Πεσμαζόγλου παραθέτει από τα Ανεύθυνα της Δέλτα: «τα μεγάλα έθνη είναι εκείνα που έχουν καλές μητέρες», και η ίδια συμπεραίνει ότι κατά την άποψη της Δέλτα «οι μητέρες που δεν ανέθρεψαν σωστά τα παιδιά τους είναι υπεύθυνες για τις εθνικές καταστροφές και τους διχασμούς. Για να εδραιώσει μάλιστα την πεποίθησή της σ' αυτή την αρχή η Δέλτα μας αναφέρει ότι μετά τον «αξιοθρήνητο» πόλεμο του 1897, όταν μαθεύτηκε η ντροπιασμένη φυγή της Λάρισας, οι περισσότερες γυναίκες ανησύχησαν για το πλήθος των θυμάτων. Αντιθέτως η ίδια αναρωτήθηκε, σε πόσες μητέρες γεννήθηκε η πιο μεγάλη και πιο σωστή «εθνική ανησυχία»: Τουλάχιστον να χύθηκε αίμα αρκετό που να έπλυνε την εθνική ντροπή;»¹⁵. Σκληρή η στάση της απέναντι στην «εθνική ντροπή», κρύβει τον πόνο και την απογοήτευσή της, φανερώνει όμως την απόλυτη γνώμη της για τη «σωστή εθνική ανησυχία», η οποία και είναι εξαιρετικά δύσκολο να συμβαίνει, μία μάνα να θέτει σε προτεραιότητα την εθνική της συνείδηση και δεύτερη την ιδιότητα της μητρότητας.

Η «ντροπή» που προκάλεσε η ήττα του '97 επενδύεται από μία κατεύθυνση ουσιαστικής αλλαγής, σύμφωνα με τον Χάρη Σακελλαρίου¹⁶, η οποία στηρίχθηκε στο νεφέλωμα της Μεγάλης Ιδέας, η οποία και θα μπορούσε να δώσει διέξοδο στο εσωτερικό και εξωτερικό δράμα της χώρας. Ταυτόχρονα, η συγκρότηση ελληνικής εθνικής συνείδησης και ταυτότητας η οποία θα θέσει την πατρίδα πάνω από τη ζωή του καθενός κατευθύνει τις ιδέες της Δέλτα.

Αργότερα, με την έναρξη του Μακεδονικού Αγώνα εκφράζεται ο «αντιβουλγαρισμός» της και συγκεκριμένα αναφέρει στις Αναμνήσεις¹⁷ της :

«Αλεξάνδρεια 6 Νοεμβρίου 1904. Ο Παύλος Μελάς πέθανε για την Πατρίδα. Έπεσε από τις σφαίρες των Τούρκων δίνοντας το αίμα και τη ζωή του για τη Μακεδονία που τόσο αγαπούσε. Έκλαψα τόσο από τότε που το έμαθα ώστε δεν μπορώ να γράψω τις λεπτομέρειες! Δόξα τω Θεώ! υπάρχουν ακόμα Έλληνες στην Ελλάδα, υπάρχουν ακόμα μερικές καρδιές και μερικά μπράτσα, ο Θεός είναι μαζί μας!»

Και παρακάτω:

«Αλεξάνδρεια 17 Ιουλίου 1905. Δευτέρα. Απέθανε ο Παύλος Μελάς εις τας 13 Οκτωβρίου 1904 στη Σιάτιστα.... Από τις εφημερίδες εμάθαμεν ότι επολέμησε

¹⁵ Τερέζα Πεσμαζόγλου, Το ηρωικό παραμύθι της Π.Σ. Δέλτα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1991, σελ 128

¹⁶ Χάρης Σακελλαρίου, Πηνελόπη Δέλτα, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997, σελ 35

¹⁷ Δέλτα Πηνελόπη, Αναμνήσεις 1899, Ερμής Αθήνα 1990, σελ. 458

ανδρεία εναντίων των Τούρκων και έπεσε και κατά τας 6 το βράδυ δεν ήξεραν που τον έθαψαν.....»¹⁸

Ο Παύλος Μελάς γίνεται ήρωας, καθώς έπεσε πολεμώντας «για την Πατρίδα» ενώ το ελληνικό έθνος είναι τυχερό που έχει σωτήρες όπως τον Μελά. Στα μάτια της αποτελεί ένα πρότυπο, μια «καθορισμένη ύπαρξη, όπου ο Άλλος γίνεται μύθος»¹⁹, όπως αναφέρει η Τερέζα Πεσμαζόγλου. Σύμφωνα με την Τόνια Κιουσοπούλου «η αίσθηση του καθήκοντος ταυτίστηκε με την αγάπη για την πατρίδα με τη σταθερή προσήλωση στην υπηρεσία του έθνους»²⁰. Και αυτά τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα είναι που συνηγορούν στην ύπαρξη του χαρισματικού αρχηγού, του «εκλεκτού», του νιτσεϊκής καταβολής, «υπερανθρώπου». Σχετικά μ' αυτήν την τοποθέτηση, την ενισχύει η Τερέζα Πεσμαζόγλου προσθέτοντας: «Το νιτσεϊκό υπέδαφος και οι σπόροι του εθνικισμού διασταυρώνονται με διάφορα φιλοσοφικά ρεύματα, των οποίων οι απόηχοι συναντιούνται στους διανοούμενους της εποχής»²¹.

Το 1909 σε επιστολή της στον Φώτη Φωτιάδη αναφέρει: «... ως προς τον φανατισμό που κάνει τους παπάδες μας να πληρώνουν όσα για να κρατούν το χόμα της Μακεδονίας σε Ελληνικά χέρια, νομίζω πως μπορούμε, τον φανατισμό αυτόν, να τον προσκυνήσουμε.... Είναι απελπιστικό να βλέπει κανείς, μέσα στα μαύρα μας χάλια, να βγαίνουν κάθε λίγο οι εφημερίδες, με σοσιαλιστικά άρθρα, γυρεύοντας να γεννήσουν τάσεις που δεν έχουν καν λόγο να υπάρχουν στα μέρη μας όπου δεν υπάρχει proletariat, για να σβήσουν τις τελευταίες σπίθες του πατριωτισμού ίσως υπάρχει ακόμα, αν και αδύνατος και σπάνιος στο λαό μας»²².

Μέσα στο πλαίσιο λοιπόν μιας «εθνικής ντροπής» που ξεπλένεται μόνο με το θάνατο, των αγώνων που σφραγίζονται με τον θάνατο ενός ήρωα, και μιας Ελλάδας γκρεμισμένης που δεν έχει τα θεμέλια να χτίσει ένα καινούργιο οικοδόμημα, ενός πατριωτισμού που ασθενεί και μιας Ελλάδας που αιμορραγεί, η Πηνελόπη Δέλτα αρχίζει να συγκεντρώνει με ιδιαίτερη ευσυνειδησία και επιμέλεια βιβλία ιστορίας και πηγές που αναφέρονται στο Βυζάντιο, ενώ ταυτόχρονα διατηρεί πυκνή αλληλογραφία με τον Γάλλο βυζαντινολόγο Schlumberger.

Το Βυζάντιο που θα απασχολήσει τη Δέλτα όμως είναι το ισχυρό Βυζάντιο επί της βασιλείας του Βασιλείου Β' επονομαζόμενου και ως Βουλγαροκτόνου. Έτσι, συμπληρώνει η Μαριάννα Σπανάκη, «ο προσδιορισμός της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων αναζητιέται στο κοινό παρελθόν με τους Βυζαντινούς. Επίσης, συνεχίζει, η στροφή στις πηγές της βυζαντινής ιστορίας έκανε τους επιστήμονες και τους λογοτέχνες να προσέξουν τις στρατιωτικές επιτυχίες των Βυζαντινών. Η «αλήθεια» αυτών των ιστορικών πληροφοριών χρησιμοποιείται για να ενισχυθεί ο πόλος του ελληνικού έθνους στην ιστορία των Βαλκανίων. Συνέπεια αυτής της αντίληψης ήταν να αξιοποιηθεί η περίοδος του Βασιλείου του Βουλγαροκτόνου, για να δικαιωθεί ο Μακεδονικός Αγώνας και να υποστηριχτούν τα ιστορικά δικαιώματα των Ελλήνων ως προς τη διεκδίκηση της κληρονομιάς της επικράτειας της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας»²³.

¹⁸ Δέλτα Πηνελόπη, Αναμνήσεις 1899, Ερμής Αθήνα 1990, σελ. 459

¹⁹ Τερέζα Πεσμαζόγλου, Το ηρωικό παραμύθι της Π.Σ. Δέλτα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1991, σελ. 126

²⁰ Τόνια Κιουσοπούλου, Η Πηνελόπη Δέλτα και το Βυζάντιο, Σύγχρονες Προσεγγίσεις στο έργο της Π.Σ. Δέλτα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας και Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2006, σελ. 294

²¹ Τερέζα Πεσμαζόγλου, Το ηρωικό παραμύθι της Π.Σ. Δέλτα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1991, σελ. 137

²² Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997, σελ. 94-95

²³ Μαριάννα Σπανάκη, Βυζάντιο και Μακεδονία στο έργο της Π.Σ. Δέλτα, Ερμής, Αθήνα 2004, σελ. 10

Μέσα της, μας πληροφορεί ο Χάρης Σακελλαρίου, ανάδενε και την ενέπνεε το όραμα της επανίδρυσης της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Ένα όραμα που προφανώς αποτελούσε μία όαση στα δύσκολα χρόνια ανάμεσα στο 1897 και το 1909, και την παρακινεί να ξεκινήσει το πολυδιάστατο έργο της, μέσα στο οποίο η χρήση της βυζαντινής ιστορίας συμβαδίζει με τις ζυμώσεις του εθνοκεντρισμού, με τα γενικότερα ενδιαφέροντα των δημοτικιστών και με την καλλιέργεια του ιστορικού μυθιστορήματος στα ελληνικά γράμματα, συμπληρώνει η Μαριάννα Σπανάκη.

Γ. Περίληψη του βιβλίου

Η περίληψη του βιβλίου παρατίθεται από τον Γιάννη Σμυρνιωτάκη στο Προλόγισμα του «Για την Πατρίδα»:

«Στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου δίνεται μια πρώτη εικόνα στις σχέσεις Ελλήνων και Βουλγάρων το 995 και παρουσιάζει την εθνική συμφορά της Βουλγαρίας ύστερα από την πρώτη σπουδαία νίκη των Βυζαντινών εναντίον του βασιλιά των Βουλγάρων Σαμουήλ, που είχε κατακτήσει τότε την Ελλάδα.

Στη συνέχεια σκιαγραφεί τη δράση δύο αιχμαλώτων Ελλήνων αξιωματικών, του Ασώτη και του Αλέξιου, που απελευθερώθηκαν με τη μεσολάβηση της Μιροσλάβας, της κόρης του βασιλιά Σαμουήλ, η οποία μάλιστα, παντρεύτηκε τον έναν από αυτούς, τον Ασώτη.

Αφού έγινε ο γάμος του Ασώτη με τη Μιροσλάβα, ο Σαμουήλ διόρισε τον γαμπρό του στρατηγό στο Δυρράχιο, σπουδαία πόλη στα παράλια της Αδριατικής θάλασσας. Τον Ασώτη συνόδευε στη νέα του θέση και ο φίλος του Αλέξιος. Όνειρο όμως του Αλέξιου και του Ασώτη ήταν να γυρίσουν στην Κωνσταντινούπολη και να φροντίσουν να αποσπάσουν το Δυρράχιο από τη βουλγαρική κυριαρχία και να το παραδώσουν στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Έτσι, ήρθαν σε συνεννόηση με τον Έλληνα κυβερνήτη του Δυρραχίου, τον Χρυσήλιο, να οργανώσουν την παράδοση της πόλης στον Αυτοκράτορα του Βυζαντίου. Συμφώνησαν να φύγουν και να μεταφέρουν την απόφασή τους αυτή στον Βασίλειο, και αν εκείνος τη δεχόταν, να έστελνε πριν από το στόλο, που θα καταλάμβανε την πόλη, έναν αγγελιαφόρο του, για να ετοιμάσει ο Χρυσήλιος την παράδοση της πόλης, προτού προλάβει η βουλγαρική φρουρά να αντιδράσει. Ο Χρυσήλιος έδωσε τότε το δαχτυλίδι του στον Ασώτη, σαν σημάδι αναγνώρισης εκ μέρους του επίσημου αγγελιαφόρου που θα έστελνε ο αυτοκράτορας σ' εκείνον, σε περίπτωση που αποδεχόταν την απόφασή τους.

Οι δυο φίλοι ήρθαν στη Βασιλεύουσα και ανέφεραν στον Αυτοκράτορα τη συμφωνία τους με το Χρυσήλιο. Εκείνος συμφώνησε μαζί τους και έδωσε εντολή στον Αλέξιο να γυρίσει στο Δυρράχιο και να φέρει το μήνυμα της αποδοχής της συμφωνίας στο Χρυσήλιο. Ο Αλέξιος πήρε για αποδεικτικό σημάδι το δαχτυλίδι του Χρυσήλιου από τον Ασώτη και αναχώρησε για το Δυρράχιο, συνοδευόμενος από τη γυναίκα του, τη Θέκλα, μια γενναία Γαλαξιδιώτισσα, που μόλις είχε παντρευτεί.

Ύστερα από πολλές ταλαιπωρίες και κινδύνους κόντευαν πια να φτάσουν στο Δυρράχιο. Κάποιοι όμως Βούλγαροι κατάσκοποι, που τους συνάντησαν, τους υποπτεύθηκαν και ο Αλέξιος συγκρούστηκε μαζί τους και αμυνόμενος αναγκάστηκε να τους σκοτώσει. Πιάστηκε όμως από μια περιπολία Βουλγάρων στρατιωτών και οδη-

γήθηκε στις φυλακές της Σκάμπας με σκοπό να τον βασανίσουν και να τον σκοτώσουν. Εκεί ήρθε το ίδιο βράδυ η Θέκλα και με τη βοήθεια του δεσμοφύλακα προσπάθησε να τον πείσει να φύγουν, αλλά εκείνος αρνήθηκε, γιατί το θεωρούσε αδύνατο να καταφέρουν να ξεφύγουν και να φτάσουν στο Δυρράχιο. Τελικά κατάφερε να πείσει τη Θέκλα να αναλάβει να μεταφέρει εκείνη το μήνυμα, ενώ ο ίδιος αυτοκτόνησε. Η Θέκλα με τη βοήθεια του δεσμοφύλακα κατάφερε να φτάσει στο Δυρράχιο και να δώσει, σαν σημάδι, το δαχτυλίδι στο γιο του Χρυσήλιου, επειδή στο μεταξύ ο ίδιος είχε πεθάνει. Έτσι, όταν σε λίγες μέρες έφτασε ο Βυζαντινός στόλος, κατέλαβε το Δυρράχιο χωρίς καμία αντίσταση.»²⁴

Δ. Το «Για την Πατρίδα», φορέας ιστορίας και απόψεων της Πηνελόπης Δέλτα

Κατά την ανάγνωση του μυθιστορήματος αναδύονται οι απόψεις της Πηνελόπης Δέλτα για τον πατριωτισμό, τον ηρωισμό, την πατριδολατρία, την αυταπάρνηση, απόψεις που ακούγονται δια στόματος των ηρώων της. Μέσα από την αλληλογραφία της γίνεται έκδηλη η επιθυμία της στον Παλαμά «να κάνω κάτι Ελληνικό, με ελληνικές ιδέες σε ελληνικό περιβάλλον.» και στη συνέχεια: «η αλήθεια είναι πως δε θέλησα να φτιάσω «πρόσωπα», αλλά να ξυπνήσω «αισθήματα» και «ιδέες» στο παιδί. Μήπως έκανα άσχημα; Τα πρόσωπα δεν τα μεταχειρίστηκα παρά όσο τα είχα ανάγκη για να πουν εκείνα που θέλω να πω στο παιδί.»²⁵

Σε κατοπινή επιστολή της παραδέχεται: «Το ξέρω πως «η αγάπη προς την Πατρίδα» είναι αναχρονισμός, και στην αρχή το είχα γράψει όπως το λέτε «για τον Βασιλέα», και το αίσθημα του ήρωα ήταν η αφοσίωση προς τον βασιλιά του, αλλά το άλλαξα ύστερα και το έκαμα «αγάπη προς την πατρίδα», γιατί θέλω να μιλήσω στα σημερινά ελληνόπουλα, και ήθελα να τα κάμω να συλλογιστούν πως και σήμερα έχουν μια πατρίδα που είναι δυστυχισμένη και έχει ανάγκη από την αφοσίωση πολλών ατόμων που είναι ο καθένας ένας, δηλαδή τίποτα μπροστά στο συνολικό «Έθνος», στην «Πατρίδα», λέξη που νιώθει και αισθάνεται βαθιά κάθε Ελληνόπαιδο, ενώ «Αυτοκράτωρ» ή «Βασιλεύς» είναι λέξεις που πια σήμερα δεν έχουν ζωή»²⁶.

Και προς τον ίδιο παραλήπτη αργότερα: «... το έγραψα με ένα και μόνο σκοπό, να δώσω στα παιδιά μας να διαβάσουν κάτι «Ελληνικό», όπου διασκεδάζοντας να μάθουν και λίγη ιστορία, ήθη κι έθιμα Ελληνικά...», ενώ εκφράζει την επιθυμία της στον Γιάννη Βλαχογιάννη «...τα παιδιά μας... να μεγαλώσουν με «Ελληνική ψυχή»...»²⁷

Διαβάζοντας λοιπόν το ιστορικό αυτό μυθιστόρημα ανιχνεύουμε τα χωρία εκείνα που αντικατοπτρίζουν όλες αυτές τις απόψεις και βιώματα της Πηνελόπης Δέλτα. Η ελληνική ψυχή είναι αυτό που επιδιώκει να αναδείξει η Πηνελόπη Δέλτα στους αναγνώστες της και το κάνει πλάθοντας ήρωες φανταστικούς γεμάτους ηρωισμό και αυταπάρνηση για χάρη της πατρίδας τους. Η αυτοθυσία και ο θάνατος για την πατρίδα, είναι δύο ιδανικά τα οποία κυριαρχούν κατά τη διάρκεια της αφήγησης και διαρκώς αναδύονται δια στόματος των ηρώων της :

²⁴ Γιάννης Σμυρνιωτάκης, Προλόγισμα, Για την Πατρίδα, Σμυρνιωτάκης, Αθήνα, σελ. 12-14

²⁵ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997, σελ. 22

²⁶ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997, σελ. 25

²⁷ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997, σελ. 109

«.....και του έχωσε στο χέρι ένα χρυσομάνικο μαχαίρι στολισμένο με πολύτιμες πέτρες. –Δώσε το αυτό του Ασώτη, είπε και πες του να το μπηξει στο στήθος του κάλλιο, παρά να ξεχάσει τι χρωστά στην πατρίδα.», έπειτα,

«παντού και πάντα μπορεί κανείς να υπηρετήσει την πατρίδα του. Και τη ζωή σου δεν έχεις δικαίωμα να τη σπαταλήσεις ή να την πετάξεις. Ξόδεψέ την, δώσε την, μα με τρόπο που να ωφεληθεί σε κάτι. Ειδεμή είναι άχρηστος.

Ταυτόχρονα πέρα από την πατρίδα, ο βασιλιάς είναι ένα πρότυπο ηρωικό, μοναδικό και υπερυψωμένο, που περιβάλλεται από αρετές και ο περίγυρος υποκλίνεται και έλκεται από την προσωπικότητα και τα χαρίσματά του. Συγκεκριμένα, ο όρκος των τριών αντρών αναφέρει: «Οι τρεις άντρες μαζί άπλωσαν το δεξί χέρι πάνω στο εικόνισμα της Παναγίας και ο Αλέξιος είπε: Ορκίζομαι να δώσω τα αίμα μου, τη ζωή μου και την τιμή μου ακόμα για την Πατρίδα και τον Βασιλέα».

Και παρακάτω, λίγο πριν ο Αλέξιος αυτοκτονήσει εξομολογείται στη Θέκλα: «Για να βαστάξω την υπόσχεσή μου, θα θυσιάζα και την τιμή μου και την αγάπη μου για σένα ακόμα.... Για την πατρίδα πρέπει να ξέρει κανείς και την τιμή του να θυσιάζει. Η τιμή μου έχει σημασία μόνο για τον εαυτό μου, Θέκλα. Κι εγώ είμαι ένας, θα περάσω και θα ξεχαστώ. Η πατρίδα όμως θα μείνει και η πατρίδα είναι όλες οι γενιές που πέρασαν και οι γενιές που είναι και οι γενιές που θα έλθουν. Το σκοπό μου μόνο βλέπω. Δε σημαίνει τι στοιχίζει η εκτέλεση μου, φθάνει που εκτελείται.... Όταν σκεφτεί κανείς το μεγαλείο του έργου που είναι να γίνει , η θυσία του ενός ή δύο ή δέκα ανθρώπων δε λογαριάζεται. Φθάνει που γίνεται η δουλειά.».

Για την Πατρίδα και τον Βασιλιά πρέπει να γίνονται θυσίες με οποιοδήποτε κόστος : «Τίποτα μεγάλο δε γίνεται χωρίς θυσίες... Πρέπει τις θυσίες αυτές να ξέρουμε να τις κάνουμε χωρίς υπολογισμούς.» και σε άλλο σημείο: «Επese στο δρόμο, ανάξιος της εμπιστοσύνης του Βασιλέα του.... ανάξιος...ανάξιος..... ανάξιος!!!».

Και για την ευσυνειδησία και την προδοσία ουσιαστικά διδάσκει τους νεαρούς αναγνώστες της:

«Ήταν αρκετά συνηθισμένο πράμα..... ένας άρχοντας ή στρατηγός..... να γυρνά πότε από το μέρος του Αυτοκράτορα, πότε από το μέρος του Σαμουήλ..... με ευκολία και ασυνειδησία που δύσκολα νιώθουμε σήμερα.». Η έμμεση διδασκαλία αρετών και αξιών είναι πασιφανείς μέσα από το «Για την Πατρίδα» και στηρίζεται όχι στην ψυχρότητα των μαθημάτων αλλά στην έλξη που μπορεί να ασκήσει μία ιστορία με πολεμικό περιεχόμενο και που περιλαμβάνει και πραγματικούς χαρακτήρες.

Ε. Αντιδράσεις και σχόλια

Ο Χάρης Σακελλαρίου υποστηρίζει ότι τα πρώτα σχόλια που διατυπώθηκαν για το βιβλίο αυτό της Πηνελόπης Δέλτα ήταν, γενικά, από ευνοϊκά έως εγκωμιαστικά.

κά²⁸. Ο Κωστής Παλαμάς της γράφει: «... το διήγημα έχει δραματικό ενδιαφέρον, που τραβά τον αναγνώστη και δεν τον αφήνει να κουραστεί, ως το τέλος, και ότι πνέει μέσα του μια ευγένεια που το ξεχωρίζει»²⁹.

Ο Αργύρης Εφταλιώτης το χαρακτηρίζει «μαγευτικό πράμα, με νόημα και βάθος... Σας συγχαίρομαι με όλη μου την καρδιά. Δείχνετε μ' αυτά σας τα έργα δύναμη που πολύ λίγες γυναίκες, ξένες ή δικές μας, έδειξαν: τη δύναμη τη δραματική... από τα πιο δραματικά, συγκινητικά και τεχνικά ιστορικά διηγήματα που διάβασα. Πλούσιο υλικό δουλεμένο με τέχνη... Έργο που θα ξυπνήσει του παιδιού όχι μονάχα τη φαντασία, μα και την καρδιά και το νου»³⁰.

«Το πρώτο εθνικό βιβλίο για τα παιδιά μας», το χαρακτηρίζει ο Αλέξανδρος Δελμούζος γι' αυτό τη συγχαίρει και την ευχαριστεί θερμά. Ενώ σημειώνει ότι: «στο διήγημα περιγράφεται πιο πολύ η σύγχρονη παρά η βυζαντινή ζωή»³¹.

Μέσα από την αλληλογραφία της με τον Δημήτρη Πετροκόκκινο και από τον επίστρατο στη Νάουσα Αλέξανδρο Δελμούζο μαθαίνουμε ότι «Τα βιβλία της κας Δέλτα έχουν στους στρατιώτες μεγάλη επιτυχία. Το «Για την Πατρίδα» το διάβασα στους δικούς μας άντρες στην ώρα της θεωρίας, το διάβασε ένας αξιωματικός του πυροβολικού σε καμιά 300αριά πυροβολητές και τώρα το πήραν να το διαβάσουν διάφοροι αξιωματικοί. Οι δικοί μας άντρες-όλοι χωρικοί-θέλουν αντίτυπα να το ξαναδιαβάσουν και να το στείλουν στους δικούς των...». Έπειτα ο Χ. Σακελλαρίου παραθέτει το σχόλιο του Φώτη Φωτιάδη «Το βιβλίο σας είναι πολύ ωραίο. Απλή η πλοκή, με τέχνη. Γοργό το βάδισμα, μα και συγκρατητό και αξιόπρεπο. Το παρατηρητικό παντού προσεχτικό, με εξυπνάδα. Δραματικές οι αντιθέσεις, δίχως περιττά επεισόδια, δίχως θεατρικά κόλπα.» και το σχόλιο του Ψυχάρη, ο οποίος στέκεται στη γλωσσική μορφή του έργου, «το να βάζει κανείς, τότε κτισμένο, τότε θα χτίσω, τότε πολιτείες, τότε πόλεις, δε γίνεται»³². Στην κριτική αυτή του Ψυχάρη απαντά η Δέλτα: «το ξέρω πως σύστημα δε βάσταξα, μα και δεν είμαι γλωσσολόγος... αν και λυπούμαι που δεν υπάρχει γραμματική της δημοτικής αυτό μου φαίνεται δευτερεύον, έδωσα περισσότερη προσοχή στις ιδέες που εκφράζει ο Αλέξιος στη φυλακή του μέσα, και που τον κάνουν να σκοτωθεί, παρά στους τύπους που μεταχειρίστηκε για να πει όσα ήθελα να πω στα Ελληνόπαιδα»³³.

Ο ίδιος συνεχίζει και μας ενημερώνει πως εκφράστηκαν και επιφυλάξεις για κάποιες αδύναμες πλευρές του έργου, που δεν έπαψαν ως τώρα να ισχύουν. Έτσι ο Κ. Παλαμάς της γράφει πως «η ψυχολογία των χαρακτήρων της είναι κάπως πολύ απλή και θα ήθελε κάποιο σκάψιμο, πως οι ήρωες της ιστορίας αυτής δεν είναι τόσο ατομικά ξεχωρισμένοι χαρακτήρες, μα πιο πολύ τύποι κοινοί σε μιαν εποχή». Και, τέλος, πως «το έργο έχει σημασία πιο πολύ παιδαγωγική παρά καθαρά λογοτεχνική»³⁴.

²⁸ Χάρης Σακελλαρίου, Πηνελόπη Δέλτα, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997, σελ. 93

²⁹ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997, σελ. 23

³⁰ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997, σελ. 127-128

³⁰ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997, σελ. 202

³¹ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997, σελ. 202

³² Χάρης Σακελλαρίου, Πηνελόπη Δέλτα, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997, σελ. 12

³³ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997, σελ. 353

³⁴ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997, σελ. 23

Και, βέβαια, καταλήγει, δίχως ν' αναιρούμε τις παραπάνω εκτιμήσεις, εκείνο που διαπιστώνουμε είναι πως απ' όλα τα έργα της Πηνελόπης Δέλτα το «Για την πατρίδα» είναι το πιο «μυθιστορηματικό», το περισσότερο σύμφωνο με τους κανόνες της μυθιστοριογραφίας.

Κριτική ασκεί και ο Δελμούζος ο οποίος της γράφει ότι «η διαφθορά και η ανύψωση ενός λαού δεν είναι, όπως εκείνη υποστηρίζει, έργο του ενός, «της κεφαλής», αλλά, σύμφωνα με την κοινωνιολογική άποψη, με την οποία και ο ίδιος συμφωνεί, το άτομο είναι όργανο των εξωτερικών συνθηκών, που στηρίζονται κυρίως σε οικονομικούς παράγοντες. « Νομίζουμε πως σπρώχνουμε τα πράγματα εμπρός ενώ αυτά μας σπρώχνουν. Παρ' όλες όμως τις αντιρρήσεις του, της γράφει ότι το βιβλίο του αρέσει καθ' ότι είναι «ένας ύμνος του δυνατού» και χρησιμεύει «σα φτερνιστήρι στους μοιρολάτρες σκεπτικιστάς.... Το παν είναι η κίνηση, η δράση»³⁵.

Η ίδια συμπληρώνει σε επιστολή της προς τον Φώτη Φωτιάδη: « Δεν γράφω για το μέλλον, αλλά για τώρα, που τα παιδιά μας έχουν τέτοια έλλειψη ελληνικών βιβλίων»³⁶, εκφράζοντας το παράπονό της αλλά και το κίνητρό της για την πρώτη της αυτή προσπάθεια, κίνητρο που επαναλαμβάνει στην αλληλογραφία της συχνά, όπως θα δούμε παρακάτω.

³⁵ Τερέζα Πεσμαζόγλου, Το ηρωικό παραμύθι της Π.Σ. Δέλτα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1991, σελ. 138

³⁶ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997, σελ. 101

«ΠΑΡΑΜΥΘΙ ΧΩΡΙΣ ΟΝΟΜΑ» (1910)

A. Ιστορικό πλαίσιο

«Η επικράτηση των Νεότουρκων το 1908 αποτελούσε παράδειγμα για μια προσπάθεια ανανέωσης της πολιτικής ζωής στην Ελλάδα. Την ίδια εποχή η Ελλάδα αδυνατούσε να βοηθήσει τους Έλληνες της Μακεδονίας και της Θράκης που απειλούνταν με εκτουρκισμό ή μετοικεσία. Δεν τολμούσε επίσης να δεχτεί την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, που οι Κρήτες μαχητικά την επεδίωκαν και η ελληνική κοινή γνώμη ένθερμα την αποδεχόταν. Η Ελλάδα τήρησε τότε «άψογη στάση» που αύξησε την αντιδημοτικότητα της κυβέρνησης και του βασιλιά. Παράλληλα διατυπώνονταν από πολλές πλευρές του πνευματικού κόσμου επικρίσεις και διαμαρτυρίες για την όλη πορεία της ελληνικής κοινωνίας που χρειαζόταν βελτίωση. Μέσα σ' αυτήν την ατμόσφαιρα, το Μάιο του 1909, μια ομάδα αξιωματικών σχημάτισε το Στρατιωτικό Σύνδεσμο, ο οποίος αμέσως απαίτησε αναδιοργάνωση του στρατού και του στόλου, απομάκρυνση των πριγκίπων από στρατιωτικές θέσεις και γενικότερη ανανέωση της πολιτικής ζωής.

Την αρχηγία του Συνδέσμου οι αξιωματικοί ανέθεσαν στο συνταγματάρχη Νικόλαο Ζορμπά. Επειδή ο Σύνδεσμος αντιμετώπισε απροθυμία των πολιτικών και του βασιλιά να δεχτούν το πρόγραμμά του, αποφάσισε να το επιβάλει πραξικοπηματικά. Τη νύχτα της 15^{ης} Αυγούστου 1909 ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος οργανώνει κίνημα το οποίο επικράτησε χωρίς δυσκολία. Η κυβέρνηση του Δημητρίου Ράλλη παραιτείται και η νέα κυβέρνηση, με πρωθυπουργό τον Κυριακούλη Μαυρομιχάλη, αναγκάστηκε να δεχτεί τις περισσότερες αξιώσεις του Συνδέσμου, ο οποίος όμως έκρινε ασφαλέστερο τελικά να καλέσει ως πολιτικό του σύμβουλο τον Ελευθέριο Βενιζέλο, ο οποίος είχε διακριθεί στην Κρήτη με τη σθεναρή στάση του απέναντι στον πρίγκιπα Γεώργιο.»³⁷

B. Τοποθέτηση της Πηνελόπης Δέλτα απέναντι στα γεγονότα

Το «Παραμύθι Χωρίς Όνομα» γεννιέται σε μία χαρακτηριστική, οριακή περίοδο, αμέσως μετά το κίνημα στο Γουδί το 1909. Εκείνη την εποχή η Δέλτα ζει στη Φρανκφούρτη και παρακολουθεί από τις εφημερίδες τα γεγονότα στην Ελλάδα. Ο ξένος τύπος είναι μέχρι τότε πολύ αυστηρός, συχνά χλευαστικός –το '97 είναι ακόμα κοντά- αρχίζει όμως να αναφέρεται «με σεβασμό, με εκτίμηση, με συμπάθεια, με προσοχή»³⁸, στο Βενιζέλο.

Ανατρέχοντας στην αλληλογραφία της με τον Κωστή Παλαμά, της γράφει ο τελευταίος δύο μήνες μετά τα γεγονότα: «η κατάσταση σήμερα στην Ελλάδα, όσο κι αν είναι δύσκολη και κακή, δεν είναι λόγος να τη σταματά τη ζωή μας ώστε να χά-

³⁷ Β. Σκουλάτου. Ν. Δημακοπούλου, Σ. Κόνδη, Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη (1789-1909), για την Γ' τάξη ενιαίου λυκείου, ΟΕΔΒ, Αθήνα, σελ. 303,305

³⁸ Αλεξάνδρα Ζερβού, Λογοκρισία και αντιστάσεις στα κείμενα των παιδικών μας χρόνων, Βιβλιόπολις, Δ έκδοση, Μάιος 1999, σελ. 118

σουμε την όρεξη και να ξεχάσουμε να πιάσουμε την πένα. Σεισμός. Μα πρέπει με κάθε τρόπο να φροντίζουμε να μη σταματά το ρολόγι μας, και όπως όπως να δουλεύει, να δείχνει την ώρα του. Ακριβώς δε η κρίσιμη περίπτωση που περνούμε αξίζει να κεντά και όχι να κοιμίζει την όρεξη του κριτικού»³⁹. Συμβουλή που προφανώς η Πηνελόπη Δέλτα ενστερνίζεται και έμπρακτα, με τη συγγραφή του βιβλίου της «Παραμύθι χωρίς όνομα» που αντανakλά πολλές ομοιότητες με την υπάρχουσα πολιτική ζωή και αποτελεί ένα αλληγορικό παραμύθι με αντίκρισμα στη σύγχρονή της ιστορία. Στο γράμμα αυτό του Παλαμά προς την Πηνελόπη Δέλτα φαίνονται και οι απόψεις της ίδιας της Δέλτα όπως η καυστική και δηκτική στάση της απέναντι στην άσχημη κατάσταση που βρίσκεται η χώρα. Λύπη, θυμός και πίκρα τη διακατέχουν μέσα από το βιβλίο της και τα λόγια του Κωστή Παλαμά.

Σε επιστολή του ο Γιάννης Βλαχογιάννης, της γράφει: «...τα βλέπω μαύρα όλα. Γιατί δεν υπάρχει ούτε ένας άνθρωπος να μπει μπροστά στα πράγματα, κι όλοι αφήνουμε να μας τραβούν. Οι αξιωματικοί νίκησαν πέρα και πέρα, αλλά εκείνος που έπρεπε να ξυπνήσει και να βρει τον άνθρωπο, **δε θέλει**. Την ησυχία του θέλει, και γρήγορα θα έχουμε χειρότερα». Και δύο μήνες αργότερα της γράφει: «Η βουλή λούφαξε, όπως της αξίζει τετοιανής βουλής, κι όλα θα πάνε καλά. Οι νόμοι θα ψηφιστούνε σε λίγες μέρες ή βδομάδες κι οι στρατιωτικοί θα ησυχάσουνε στους στρατώνες τους...να γίνει πάλι διχτάτορας ο Ζορμπάς χειρότερα, γιατί ο βασιλιάς είναι πολύ περήφανος, και δε θα δεχτεί άλλη προσβολή. Να το ξέρετε: μονάχα με το Σύνταγμα θα πάμε μπρος, όχι μ' άλλο τρόπο»⁴⁰. Ο Βλαχογιάννης λοιπόν μεταφέρει την ανησυχία του για την ανικανότητα του βασιλιά και την έκβαση της υπάρχουσας κατάστασης. Ταυτόχρονα επισημαίνει την ανάγκη ύπαρξης συντάγματος που θα πάει την Ελλάδα μπροστά. Η Πηνελόπη Δέλτα είναι βασιλόφρων ακόμη, ωστόσο ενστερνίζεται τις απόψεις του Βλαχογιάννη και καταδικάζει την ουδέτερη στάση του βασιλιά χωρίς ωστόσο να είναι υπέρ της κατάργησης της βασιλείας. Σχετικά μ' αυτήν της την τοποθέτηση μας ενημερώνει η Αικατερίνη Κουμαριανού: «Η Π. Δ. εξούσε πάντα με το όραμα της Μεγάλης Ιδέας... Ένας λόγος για τον οποίο θαυμάζει τον Βασιλέα Κωνσταντίνο παρά την απογοήτευσή της από τη στάση του απέναντι στην επανάσταση στο Γουδί (1909) και την οποία εκφράζει με το βιβλίο της «Παραμύθι χωρίς Όνομα»⁴¹.

Η ίδια γράφει στο ημερολόγιό της: «...την ίδια αντίληψη είπα εγώ της Αλεξάνδρας Στεφ. Δραγούμη, πως δεν μπορούσα να καταλάβω πώς ένας Έλληνας, ο επαναστάτης Βενιζέλος, ήθελε να διώξει από την Κρήτη, την τουρκοκρατούμενη Κρήτη, έναν Έλληνα πρίγκιπα. Ξέσπασε η Αλεξάνδρα Δραγούμη και που είπε «Δεν μπορώ να μιλήσω γιατί μ' έχει γραμματέα του ο πατέρας μου. Μα αν είχες δει χαρτιά που είδα εγώ εμπιστευτικά, θα έλεγες, όχι να τον διώξει ο Βενιζέλος το Γεώργιο, μα να τον κρεμάσει από τα πόδια»... Ξανάκουσα το όνομα του Βενιζέλου, όχι πια σε μικροκουβέντες αλλά σε πολιτικές αναμπουμπούλες. Το Γουδί με το κίνημά του είχε διώξει το διάδοχο και τους πρίγκιπες, και μεις στη Φρανκφούρτη της Γερμανίας, διαβάσαμε κάθε μέρα, με πνιγμένη ντροπή και αγανάκτηση, τα τσουχερά άρθρα των γερμανικών εφημερίδων για την κατάντια της Ελλάδας και για το διώξιμο του «ντροπιασμένου φυγάδα της Λαρίσης», του διαδόχου του ελληνικού θρόνου, άρθρα χλευαστικά και ειρωνικά για το Βασιλέα που υπέκυπτε σε όλες τις διαταγές του Ζορμπά

³⁹ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997, σελ. 28

⁴⁰ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997, σελ. 120

⁴¹ Αικατερίνη Κουμαριανού, Δέλτα Πηνελόπη Σ., Εγκυκλοπαίδεια Παπυρος Λαρούς Μπριτάννικα, Εκδόσεις Πάπυρος, Αθήνα 1992, σελ. 57

και των επιτελών του, και για το φθάσιμο στην Αθήνα νέου στοιχείου, του Βενιζέλου, που είχε επαναστατήσει και διώξει το Γεώργιο από την Κρήτη. Και ξαφνικά, δεν πέ-
ρασε μήνας, και ο τόνος των άρθρων άλλαξε. Τα φύλλα μιλούσαν για την Ελλάδα
χωρίς κοροϊδευτικά επίθετα, για τον «κύριο Βενιζέλο» με σεβασμό, με εκτίμηση, με
συμπάθεια, με προσοχή. —«Ποιος είναι αυτός ο Βενιζέλος, που επιβάλλει σεβασμό
στους χειρότερους μας χλευαστές;», έλεγε με έκπληξη ο άντρας μου. Ήταν στα
1909.»⁴²

Η Πηνελόπη Δέλτα, μιλά για τις πρώτες εντυπώσεις της για τον Ελευθέριο
Βενιζέλο, καθώς και για την αγανάκτησή της για τη βεβηλωμένη και ντροπιαστική
εικόνα της χώρας που αγαπά. Βέβαια αυτά τα δύο συνδέονται καθώς ο Βενιζέλος κα-
ταφέρνει να τραβήξει την Ελλάδα από τη δυσχερή κατάσταση στην οποία την είχαν
φέρει ο διάδοχος και οι πρίγκιπες και στερεώνει το όνομά της απέναντι σε αυτά των
μεγάλων δυνάμεων. Μέσα λοιπόν από αυτό το κλίμα της απογοήτευσης θα μεταμ-
φίσει την ιστορικότητα και θα της επιτραπεί να επιχειρήσει μία κριτική οξεία μαζί
και καλυμμένη, να εφαρμόσει με επιτυχία και ασφάλεια το λεπτό παιχνίδι των κανό-
νων και των παραβιάσεων, τονίζει η Αλεξάνδρα Ζερβού⁴³.

Όσον αφορά στους ήρωες, παραθέτει η Μαριάννα Σπανάκη «τα πρώτα δύο
μυθιστορήματα βρίσκονται πιο κοντά στο μοντέλο του ασκητικού ήρωα με τις εκ-
πληκτικές ικανότητες, που αποκτά στρατιωτικές εμπειρίες, ωριμάζει ως προσωπικό-
τητα και διαλέγει το δρόμο του, δίνοντας προτεραιότητα στα ζητήματα άμυνας και
υπεράσπισης του γένους παρά στα θέματα δημιουργίας οικογένειας και περιουσί-
ας.»⁴⁴ Το πρότυπο του ασκητικού ήρωα, συνεχίζει δεν ξεφεύγει από τα όρια του βυ-
ζαντινού κόσμου, στον οποίο στηρίζεται και προβάλλει, από τον τρόπο ζωής, μέχρι
αξίες και ιδανικά των ηρώων του. άλλωστε η μελέτη της βυζαντινής ιστορίας από μέ-
ρους της ξεκινά το 1907 και εδραιώνεται με τη γνωριμία και έναρξη αλληλογραφίας
με τον Γάλλο βυζαντινολόγο G. Schlumberger.

Ο Χάρης Σακελλαρίου έρχεται να συμπληρώσει: «η Πηνελόπη Δέλτα με τη
λύση που δίνει στο δράμα του Βασιλείου των Μοιρολάτρων δείχνει να πιστεύει πως
για όλα φταίει ο «κακός» βασιλιάς και πως ένας άλλος «καλός», μπορεί να διορθώσει
τα πράγματα, να φέρει στο λαό την ευτυχία και να βασιλεύει «παντού χαρά και καλο-
πέραση». Οι «Μοιρολάτρες» δε διώχνουν τον κακό βασιλιά, για να εγκαθιδρύσουν
στη χώρα τους δημοκρατία, αλλά δέχονται να βάλουν στο σβέρκο τους ένα νέο, αλλά
«καλό» (χωρίς τίποτα να τους εγγυάται ότι κι αυτός δεν μπορεί μια μέρα να γίνει
«κακός») βασιλιά, δυνάμει του κληρονομικού περί βασιλείας δικαίου⁴⁵.

⁴² Πηνελόπη Δέλτα, Ελευθέριος Βενιζέλος, Ερμής, Αθήνα 1978, σελ. 1-2

⁴³ Αλεξάνδρα Ζερβού, Λογοκρισία και αντιστάσεις στα κείμενα των παιδικών μας χρόνων, Βιβλιόπο-
λις, Δ έκδοση, Μάιος 1999, σελ. 119

⁴⁴ Μαριάννα Σπανάκη, Βυζάντιο και Μακεδονία στο έργο της Π. Σ. Δέλτα, Ερμής Αθήνα 2004, σελ.
48

⁴⁵ Σακελλαρίου Χάρης, Πηνελόπη Δέλτα, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997, σελ. 139

Γ. Περίληψη του βιβλίου

«Η ιστορία εκτυλίσσεται στη φανταστική χώρα του Ασυλλόγιστου. Εξαιτίας της πλήρους ανικανότητας και της παντελούς αδιαφορίας του βασιλιά εκείνου για τα προβλήματα του κράτους και του λαού του, η χώρα του ερημώθηκε. Κανείς δεν εργαζόταν, όλοι ζούσαν μια άθλια ζωή και γι' αυτό πολλοί εγκατέλειψαν τον τόπο τους και ξενιτεύτηκαν, για να αναζητήσουν αλλού καλύτερη τύχη. Η κρατική μηχανή είχε διαβρωθεί. Γίνονταν ανεξέλεγκτες δαπάνες και πολλοί συνεργάτες του βασιλιά έκλεβαν με διάφορους τρόπους τα ταμεία του κράτους. Η διάβρωση πέρασε και στο στρατό με αποτέλεσμα την ολοκληρωτική διάλυσή του.

Όλα αυτά παρέμεναν άγνωστα στο βασιλιά, ο οποίος, αποκομμένος από το λαό του, ζούσε στο παλάτι με τη γυναίκα του και τις κόρες του, ασχολούμενος με οτιδήποτε άλλο εκτός από τις υποθέσεις και τα προβλήματα του κράτους και του λαού του. ο μόνος που διέφερε από τη βασιλική αυτή οικογένεια ήταν ο γιος του Βασιλιά, ο Συνετός, ο οποίος παρόλο που ήταν ακόμα παιδί, αντιλήφθηκε τη διάλυση του κράτους και αποφάσισε να προσπαθήσει να συνεγείρει το λαό, για να αναλάβουν όλοι από κοινού μια μεγάλη προσπάθεια για την ανόρθωση του κράτους. Συνεργό σ' αυτή την προσπάθεια είχε τη μικρή αδερφή του, την Ειρηνούλα.

Ο λαός ανταποκρίθηκε στην πρόσκληση του πρίγκιπα και παρόλη την αντίδραση των παλιών ανίκανων, εκμεταλλευτών και διεφθαρμένων αξιωματούχων του κράτους ανέλαβε ενεργό δράση με ενθουσιασμό και θάρρος.

Έτσι, ο νέος πρίγκιπας κατάφερε να εξυγιάνει το κράτος, να αναδιοργανώσει το στρατό και το στόλο και να αποκρούσει μια μεγάλη εχθρική επίθεση που είχε υποστεί η χώρα του τον καιρό εκείνο από το θείο του, βασιλιά του γειτονικού κράτους. Σε λίγο, ο βασιλιάς Ασυλλόγιστος, αναγνωρίζοντας τα όσα πέτυχε ο γιος του για το καλό του κράτους, υποχρεώθηκε να τον ανακηρύξει νέο βασιλιά και να του παραδώσει το θρόνο του. Έτσι, η χώρα βρήκε ξανά τον κανονικό ρυθμό της ζωής της. Οι μετανάστες ξαναγύρισαν στον τόπο τους και ένας νέος άνεμος αναδημιουργίας φύσηξε παντού. Και όλα αυτά χάρη στο νέο ηγέτη του κράτους, ο οποίος κατάφερε να εμπνεύσει πίστη και εμπιστοσύνη στο λαό του.»⁴⁶

Δ. Το «Παραμύθι χωρίς Όνομα» φορέας ιστορίας και απόψεων της Πηνελόπης Δέλτα

Το 1909 ένας συγκινησιακός χείμαρρος απογοήτευσης, ντροπής, αγανάκτησης και μαζί ελπίδας παίρνει μέσα σ' ένα μήνα τη μορφή του αφηγήματος. Πρόκειται για μια γραφή αυθόρμητη, την ονομάσαμε πρωτογενή, όπου η επικαιρότητα μετουσιώνεται σε παραμύθι, μεταφέρεται σε φανταστικό χωροχρόνο, χωρίς πρώτα να καταγράφεται ή να σχολιάζεται⁴⁷. Κουβαλά λοιπόν τις ιδέες και απόψεις της Π. Σ. Δέλτα όπως αναδύονται από την πραγματικότητα της εποχής.

⁴⁶ Γιάννης Σμυρνιωτάκης, Προλόγισμα, Παραμύθι Χωρίς Όνομα, Σμυρνιωτάκης, Αθήνα, σελ. 11-12

⁴⁷ Αλεξάνδρα Ζερβού, Λογοκρισία και Αντιστάσεις στα κείμενα των παιδικών μας χρόνων, Βιβλιόπολις, Δ έκδοση, Αθήνα Μάιος 1999, σελ. 120

Αρχικά, πρωταγωνιστική μορφή αποτελεί το Βασιλόπουλο, ο «μεσσίας» του βασιλείου του και ταυτόχρονα η «ιδανική μορφή του νέου Έλληνα»⁴⁸, που οι καλοί του είναι αφοσιωμένοι μέχρι λατρείας: «Τον άκουσα... τον είδα... και με τράνταξε με πήρε όλο και με έκανε δικό του. Και σαν μου πει: «Ρίξου στη φωτιά», θα ριχτώ στη φωτιά» μαρτυρά ο Πολύδωρος για τον Συνετό.

Η μορφή του είναι συμβολική, υψώνεται πάνω από την απογοήτευσή του, «Αξίζει άραγε ο κόπος να εργαστώ για τέτοιους ανθρώπους, να πονώ για τέτοιο τόπο;», και διακατέχεται από γενναιότητα, θάρρος, ισχυρή θέληση και είναι ηγέτης, αξιοπρεπής και δυνατός, ικανός να είναι ο αρχηγός όπως του αρμόζει, «Είμαι ο αυριανός βασιλιάς, και την αξιοπρέπειά μου θέλω.», «Έχεις φιλοτιμία και αξιοπρέπεια χρησιμεύουν να βρεις μέσα σου τη δύναμη και τη θέληση να ξαναφτιάξεις το έθνος σου.», και παρακάτω «Ποιος σκέπτεται το θρόνο και τη βασιλεία! Το έθνος ζει, το έθνος ξυπνά επιτέλους και σύσσωμο θα σηκωθεί, να πλακώσει τους εχθρούς, που ποδοπατούν τη χώρα του!», «Ο λαός σου είναι σαν όλους τους λαούς, ούτε καλύτερος ούτε χειρότερος. Μα έχει ανάγκη από διοίκηση. Μήπως λοιπόν δεν είσαι αρκετά δυνατός να γίνεις εσύ αρχηγός;», φράση που περιέχει τα συνακόλουθα προτερήματα ενός αρχηγού κατά τη Δέλτα. «Ήλθε η ώρα, όπου θα κάνουμε θυσίες. Ξέχασε το άτομό σου και το συμφέρον σου, δούλεψε μόνο για το κοινό καλό του τόπου. Το ζητά η πατρίδα και θα σου δώσω το παράδειγμα.» και «Γιατί πονούσα πολύ μέσα στην κακοήθεια και στην αταξία του παλατιού.», όχι μόνο αναγνωρίζει τα προβλήματα αλλά και έχει τη δύναμη να αποτελεί πρότυπο, σαν αρχηγός. Ταυτόχρονα, τα συναισθήματά του και οι ιδέες του δεν ενσαρκώνουν μόνο το πρότυπο του ιδανικού αρχηγού στα μάτια της Πηνελόπης Δέλτα, αλλά και τις δικές της ιδέες και συναισθήματα.

Ακόμη, μέσα από την απογοήτευση των ηρώων της φαίνεται και η δική της απογοήτευση για την τροπή που πήραν τα πράγματα, «Τη φτώχεια του, την ερημιά του και την κακοριζικιά του, ακόμα, όλα τα αγαπούσε, γιατί ήταν τόπος της.» και μέσα από τα λόγια της κυρα-Φρόνησης παραδέχεται στα Ελληνόπουλα: «Και ο τόπος σου κουτσοζει.».

Επιπλέον η Αλεξάνδρα Ζερβού παραθέτει στοιχεία της πραγματικότητας που αντιστοιχούν σε στοιχεία του Παραμυθιού, όπως οι λεπτομέρειες των καταχρήσεων του στρατού μετά τον πόλεμο του 1897, που συνδέονται με την προδοσία των στρατηγών στη χώρα των Μοιρολάτρων, και το πρόβλημα της μετανάστευσης εκείνη την περίοδο που παρουσιάζεται μέσα από το βιβλίο της Δέλτα, ακόμη, ο αναλφαβητισμός αποτελεί ένα θέμα που ανιχνεύεται στο βιβλίο και την ελληνική ζωή. Τέλος, η κοινωνική προσφορά των γυναικών του παλατιού θυμίζουν τη φιλανθρωπική δράση της Πηνελόπης Δέλτα και άλλων γυναικών της αστικής τάξης⁴⁹.

⁴⁸ Αλεξάνδρα Ζερβού, Λογοκρισία και Αντιστάσεις στα κείμενα των παιδικών μας χρόνων, Βιβλιόπολις, Δ έκδοση, Αθήνα Μάιος 1999, σελ. 121

⁴⁹ Αλεξάνδρα Ζερβού, Λογοκρισία και Αντιστάσεις στα κείμενα των παιδικών μας χρόνων, Βιβλιόπολις, Δ έκδοση, Αθήνα Μάιος 1999, σελ. 140-141

Ε. Αντιδράσεις και σχόλια

Σε αλληλογραφία της με τον Αλέξανδρο Δελμούζο, η Πηνελόπη Δέλτα, εξομολογείται για το «Παραμύθι χωρίς Όνομα»: «Σας στέλνω σήμερα έναν τόμο του καινούργιου βιβλίου που τυπώθηκε τελευταίως, «Παραμύθι χωρίς Όνομα». Δε σας στέλνω περισσότερα, γιατί δεν το εκδίδω, σαν το διαβάσετε θα καταλάβετε, ίσως γιατί κάθονται στην αποθήκη οι χίλιοι τόμοι αντί να πουληθούν: μου λένε πολλοί πως θα παρεξηγηθώ, πως θα το πάρει ο κόσμος για αντιβασιλικό, πράμα που δεν σκέφτηκα σαν το έγραψα. Και τώρα δεν είναι οι περιστάσεις για αντιβασιλικά βιβλία, δεν μπορούν παρά κακό να κάνουν. Παρακαλώ λοιπόν να μην το δώσετε σ' άλλον κανένα να το διαβάσει, ίσως το βγάλω αργότερα, όταν ησυχάσουν τα εσωτερικά μας (και τα πνεύματα)» και ζητώντας την προσωπική του άποψη και κριτική συνεχίζει: «τη δική σας γνώμη όμως θα την ήθελα. Μη ξεχνάτε πως δε θέλω κοπλιμέντα, σα γυναίκα που είμαι δεν ακούω παρά εγκώμια, από σας θέλω την αλήθεια, μη φοβηθείτε να μου πείτε πως δεν αξίζει τίποτα»⁵⁰.

Η απάντηση-κριτική του Δελμούζου περικλείεται στη φράση του «το δεύτερο εθνικό βιβλίο για μικρούς και μεγάλους», και συνεχίζει «**Εθνικό** γιατί με χτυπητά χρώματα μας ζωγραφίζει την Ελλάδα κατρακυλισμένη στο βυθό της διαφθοράς, έτσι που πονείς, κι ακόμα, γιατί στην ανάσταση των Μοιρολάτρων βλέπει καθένas να ανασταίνεται και παίρνει σάρκα το όνειρο της ελληνικής ψυχής..... Και από τα ονόματα ακόμα φαίνεται πως θέλετε να μας δώσετε ένα σύμβολο.... Παραμύθι χωρίς Όνομα: τίτλος πολύ πετυχημένος. Γιατί αν και το θέμα του είναι παρμένο από τη ζωή μας και για τη ζωή μας, μόλα ταύτα έχει τόση γενικότητα, ώστε κάθε πεσμένος λαός θα το πάρει για δικό του.... Το βιβλίο σας μ' αρέσει όπως είναι, δηλ. ένας ύμνος του δυνατού... Πολλές ακόμη σκέψεις γεννά το βιβλίο σας και κοινωνικές και εκπαιδευτικές... και το πιο σπουδαίο, αφού ζωγραφίζετε πως από το κεφάλι ενός τόπου εξαρτάται το χαντάκωμα ή η προκοπή του, δίνετε στον καθένα ένα μέτρο για να μετρήσει την αξία του βασιλιά μας και να ρίξει απάνω του και τις δικές μας αμαρτίες, στο μέλλοντα όμως βασιλιά δείχνετε το έργο του και με τι μέτρο θα μετρηθεί, έτσι το βιβλίο σας είναι **αντιγεωργικότατο** και μαζί και φιλοβασιλικότατο...»⁵¹.

Και απαντά η Πηνελόπη Δέλτα : «Οχι, σκοπός μου δεν ήταν να αγγίξω καθόλου τη Βασιλεία. Ο Αστόχαστος είναι το σιχαμένο καθεστώς, και το Βασιλόπουλο, ο νέος Έλληνας, όπως θα τον ήθελα, εκείνος που θα ζητήσει μέσα του να βρει τη δύναμη να αναγεννηθεί, όχι έξω, όχι ρίχνοντας στον έναν και στον άλλο τις δικές του αμαρτίες». Η αναγέννηση λοιπόν είναι το κίνητρο της Πηνελόπης Δέλτα και αυτή θέλει να περάσει στο αναγνωστικό κοινό της.

Όσον αφορά στο ζήτημα της δημοσίευσής του, που τόσο απασχολεί τη Δέλτα, τη συμβουλεύει ο Αργύρης Εφταλιώτης: «Τι με μέλει εμένα πώς θα το πάρη ο κόσμος αφού δεν εννοούσα να χτυπήσω το παλάτι; Μα έτσι δε θα μπορούσαμε να γράφουμε τίποτα! Να βγή, να βγή το βιβλίο. Να γράφουμε πάντα το τι λέει η ψυχή μας, αδιάφορο το τι θα πει ο κοσμάκης... Να βγή, να βγή το βιβλίο καταπώς είναι. Αυτό το βιβλίο είναι η κυρία Δέλτα. Άμα τα' αλλάξουμε κατά τα γούστα άλλων... δε θα είναι πια της κυρίας Δέλτα το βιβλίο!»⁵². Υπερασπίζεται λοιπόν την αστράτευτη τέχνη ο Εφταλιώτης που θέλει το δημιουργό ανέγγιχτο από προσωπικές σκοπιμότητες,

⁵⁰ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1990, σελ. 219

⁵¹ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1990, σελ. 220

⁵² Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1990, σελ. 156

υποκινούμενο από την καρδιά και την ψυχή του, που αναδύονται μέσα από το έργο του.

Η κριτική του Παλαμά στο αλληγορικό αυτό παραμύθι είναι θετική καθώς το «Παραμύθι Χωρίς Όνομα» «γεννά συγκίνηση άλλου είδους» και «ξεφεύγει από τα σύνορα του παραμυθιού, όσο κι αν θέλει να κρατηθεί μέσα σ' αυτά», ενώ του προσδίδει και μία σημασία ηθικολογική και ηθικοπλαστική. Το χαρακτηρίζει ως «παραμύθι, αλληγορία, σάτιρα, γραμμένο με πόνο, με κοροϊδία, με αγανάκτηση. Θέλοντας μη θέλοντας, καθρεφτιζόμαστε μέσα σε τούτο, ξανοίγουμε τη ζωγραφιά, μα, συχνότερα την καρικατούρα της εθνικής ψυχής, της πολιτικής μας της κατάστασης, και ακόμα και κάποιας ξιπασιάς, κάποιας ψωροπερηφάνιας που έχει ο χαρακτήρας μας στα κοινωνικά του συνήθια.....». Και συνεχίζει «η ψυχολογία του παραμυθιού σας είναι η ψυχολογία των παραμυθιών, απλή στοιχειώδης..... γραμμένο με δύναμη και δεν είναι το γνώρισμά του σατυρικό μόνο περιγέλασμα ή αρνητική απαισιοδοξία, μα ο γενναίος ενθουσιασμός, η αισιόδοξη πίστη, ξεσκεπάζοντας τις πληγές μας να βρει και το γιατρικό της»⁵³.

Σε αλληλογραφία της με τον Μανόλη Τριανταφυλλίδη, της γράφει: «Το διήγημα διαβάζεται, το διάβαζα με ενδιαφέρον ολοένα μεγαλύτερο... έχει μερικές πολύ πολύ όμορφες σκηνές... τα ονόματα, τα περισσότερα, πολύ πετυχημένα... κάπου κάπου μερικές πολύ δυνατές ή ρεαλιστικές εκφράσεις, δεν το λέω ελάττωμα...». Στη συνέχεια παραθέτει τα αρνητικά κατά τη γνώμη του γνωρίσματα: «μοιάζει, με τον τρόπο τουλάχιστον που βρίσκεται, (ο Τριανταφυλλίδης διάβασε το Παραμύθι σε χειρόγραφο) σαν να είστε ανασκουμπωμένη για κατήχηση... σε μερικά μέρη λίγο αφύσικο και άτεχνο, η αλληγορία δεν αρκεί να το βαστάξει λ.χ. το κυνηγητό του αρχικαγκελάριου... παρατηρώ μόνο ότι θα είναι λίγο κουραστικό από το αλλεπάλληλο και κάπως μονότονο της δράσεως. Δεν ξέρω αν χωρούν παραγεμίσματα, μολονότι η σκηνή των δέντρων στην αρχή, βεβαίως κάνει το σύνολο να κερδίσει»⁵⁴.

⁵³ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1990, σελ. 33-34

⁵⁴ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1990, σελ. 308

«ΤΟΝ ΚΑΙΡΟ ΤΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΟΚΤΟΝΟΥ» (1911)

Α. Ιστορικό πλαίσιο

«Ο Βενιζέλος καλείται να αναλάβει τα πολιτικά ηνία της χώρας μετά το κίνημα στο Γουδί. Φτάνοντας λοιπόν στην Αθήνα, είδε αμέσως εκείνο που το 1897, δώδεκα χρόνια πριν, η Εθνική Εταιρία ήταν αδύνατον να αντιληφθεί. Ότι την εποχή που προετοιμάζονταν οι μεγάλες μεταβολές στο χάρτη, η τύχη της Ελλάδας ήταν ευθέως συνδεδεμένη με τα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων της εποχής. Και ότι έφτανε η στιγμή να μπορέσει η Ελλάδα να διεκδικήσει αποτελεσματικά τα εδάφη στα οποία ζούσαν μεγάλοι αλύτρωτοι ελληνικοί πληθυσμοί. Με δύο προϋποθέσεις: την ένταξη σε ευρύτερες συμμαχίες και την προετοιμασία ενός ισχυρού και αξιόμαχου στρατεύματος. Έτσι, στα χρόνια μετά στο Γουδί, η Ελλάδα συνδέθηκε διπλά με τις Δυτικές δυνάμεις της εποχής: τόσο σε επίπεδο διπλωματικών στόχων, όσο και σε επίπεδο προετοιμασίας του στρατεύματος με προδιαγραφές που είχε δανειστεί από τους μεγάλους ευρωπαϊκούς στρατούς.

Όμως, πέρα από την καθαρά επιχειρησιακή αξία αυτής της εμπλοκής, πολύ σημαντική υπήρξε και η πολιτική της λειτουργία, καθώς αυτή έγινε ένα είδος στρατιωτικής έκφρασης της πολιτικής του Βενιζέλου για προσέγγιση των συμφερόντων της Ελλάδας με εκείνων της Αγγλίας και της Γαλλίας.

Η περίοδος από το Γουδί μέχρι τους Βαλκανικούς πολέμους μπορεί να μην έχει μείνει στην ιστορία για λαμπρές νίκες που άλλαξαν τα σύνορα της Ελλάδας, είναι όμως η περίοδος στην οποία η χώρα προετοιμάστηκε για να το πετύχει. Και η πολεμική μα και διπλωματική προπαρασκευή υπήρξε η βάση για ότι ακολούθησε, για τη μεγαλειώδη εθνική έκρηξη των Βαλκανικών Πολέμων.

Στην πραγματικότητα από το 1909 μέχρι το 1912 τέθηκαν οι πολιτικές, οι διπλωματικές αλλά και οι στρατιωτικές βάσεις για τη δημιουργία της νέας Ελλάδας. Παρακολουθώντας τη διεθνή πολιτική όσο κανένας άλλος πολιτικός, τουλάχιστον μέχρι τις μέρες του, ο Βενιζέλος έβλεπε καθαρά ότι τώρα ερχόταν η στιγμή που οι Μεγάλες Δυνάμεις, που ήθελαν πια να λύσουν και το Ανατολικό Ζήτημα. Δηλαδή, να τελειώνουν με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Και εκεί, ήταν που έβλεπε ότι υπήρχε ρόλος για τη χώρα.

Έτσι, ο Βενιζέλος έκανε την επιλογή ζωής γι' αυτόν, και κυρίως για τη χώρα: η Ελλάδα θα γινόταν ο πολιορκητικός κριός, η αιχμή του δόρατος αυτής της μάχης για την αλλαγή του χάρτη όπως την επιθυμούσαν τόσο η Ελλάδα όσο και οι Μεγάλες Δυνάμεις, που οι κοινές στοχεύσεις της πολιτικής τους είχαν λάβει πρωτοφανείς διαστάσεις. Η Ελλάδα επιθυμούσε να ελευθερώσει τους αλύτρωτους αδελφούς της, ενώ οι Δυτικές Δυνάμεις να τεμαχίσουν πλέον την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Κι έτσι, από το 1909 και το Γουδί πολύ γρήγορα φτάσαμε στο 1912, οπότε η Ελλάδα, ταυτισμένη στρατηγικά με την Αγγλία και τη Γαλλία, ηγήθηκε των Βαλκανικών λαών στους Βαλκανικούς Πολέμους.»⁵⁵

⁵⁵ Γεώργιος Μαλούχος, Αντώνης Παπαγιαννίδης, Αγώνες των Ελλήνων, Τόμος Α', Αθήνα 2008, σελ. 56-57

Β. Τοποθέτηση της Πηνελόπης Δέλτα απέναντι στα γεγονότα

Η περίοδος μετά το κίνημα στο Γουδί βρίσκει την Πηνελόπη Δέλτα στη Φρανκφούρτη όπου και εξακολουθεί να διαμένει με την οικογένειά της, λόγω των επαγγελματικών δραστηριοτήτων του συζύγου της. Η αλληλογραφία της ωστόσο με τους λόγιους της εποχής παραμένει αδιάλειπτη, ενώ η εκλογή του πατέρα της ως υπουργού οικονομίας με την κυβέρνηση Βενιζέλου, της δίνει τη δυνατότητα να γνωρίσει τα πολιτικά τεκταινόμενα μέσα από ένα προσωπικό πρίσμα. Ταυτόχρονα, η εμφάνισή της στα ελληνικά γράμματα έχει κάνει αισθητή την παρουσία της, κερδίζοντας την εκτίμηση και το σεβασμό των επιφανών της ελληνικής λογοτεχνίας της εποχής. Χαρακτηριστικά, της γράφει ο Αργύρης Εφταλιώτης : «Μεγάλο, μεγάλο καμάρι σας έχω, επειδή έχετε μέσα σας δύναμη γραφική, δύναμη παραστατική, φαντασία και γνήσιο πατριωτισμό. Ένα, μονάχα ένα πράγμα μας έλειπε, και θα τ' αποχτήσουμε κι αυτό τώρα. Θα σας θεωρώ ως το πιο αγαπημένο παιδί μου όταν μια μέρα σας βλέπω στην πρώτη φιλολογική μας χορεία, λατρεμένη από τα διψασμένα μας τα ρωμιόπουλα.»⁵⁶.

Η ίδια το 1910, κατά τη συγγραφή του Βουλγαροκτόνου, γράφει στον Αλέξανδρο Δελμούζο : « Η Πατρίδα είναι ζωντανή και παντοδύναμη αγάπη. Το ίδιο και για τα αισθήματα, που είναι όλα σημερινά και καθόλου βυζαντινά. Έτσι, ετοιμάζοντας τώρα βυζαντινό διήγημα της ίδιας εποχής, βάζω συνείδηση σημερινή, με σημερινές ιδέες τιμής και ψυχικές πάλες στην καρδιά του Δαφνομήλη, πράγματα που δε σκέφτηκε βέβαια ποτέ ο Δαφνομήλης του Ι αιώνα!.....Σκοπός μου δεν είναι να κάνω μια πιστή εικόνα μιας πεθαμένης εποχής , αλλά να κάμω σημερινά ελληνόπαιδα να σκεφθούν, και αν είναι δυνατόν, να ξυπνήσω μέσα τους όμορφα και μεγάλα ιδανικά. Όνειρα , θα μου πείτε μεγάλα, και μέσα μικρά! Συναισθάνομαι κάποτε βαθιά την αδυναμία μου!»⁵⁷ και ως προς αυτό, της απαντά ο Αλ. Δελμούζος : « Είμαι συμφωνότατος, και γι' αυτό ακριβώς συγκινεί το έργο σας τη σημερινή ελληνική ψυχή. Κι έτσι πρέπει να μείνει»⁵⁸.

Πέρα όμως από τις αξίες και τα ιδανικά που επιθυμεί να ενστερνιστούν οι μικροί αναγνώστες, η Πηνελόπη Δέλτα προβάλλει και ένα πρότυπο ήρωα-σωτήρα στα μέχρι τώρα βιβλία της, ένα πρότυπο που υποστηρίζεται και αναζητείται στην πολιτική πραγματικότητα, και όχι μόνο από την ίδια. Συγκεκριμένα, γράφει ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης στη συγχαρητήρια επιστολή του για την εκλογή του πατέρα της Εμμανουήλ Μπενάκη ως υπουργού Εθνικής Οικονομίας με την κυβέρνηση Βενιζέλου: «Σαν κάποιο φως τώρα να σαλεύει στο σκοτάδι, κι ανοίγονται δρόμοι καινούργιας ζωής. Θα είναι άραγε ο Βενιζέλος «ο άνθρωπος»;»⁵⁹. Η μεταστροφή ωστόσο του πατέρα της προς τον βενιζελισμό δεν επηρεάζει την προσωπική της τοποθέτηση που είναι ακόμη βασιλική. Προς το πρόσωπο του Βενιζέλου τρέφει έναν συγκρατημένο θαυμασμό, άλλωστε δεν τον έχει συναντήσει ακόμα (η πρώτη τους συνάντηση καταγράφεται από την ίδια, και τοποθετείται το καλοκαίρι του 1912, Π. Σ. Δέλτα, Ελευθέριος Βενιζέλος, σελ. 2).

Εκτός όμως από τον σωτήρα-μεσσία, τη μορφή που θα ηγηθεί του λαού και θα τον ανυψώσει, η αυτοθυσία αποτελεί επίσης μια ιδέα που συμμερίζονται και υποστηρίζουν οι λόγιοι της εποχής, όπως μαρτυρά η αλληλογραφία τους με την Π. Σ. Δέλτα.

⁵⁶ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1990, σελ. 135

⁵⁷ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1990, σελ. 205

⁵⁸ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1990, σελ. 207

⁵⁹ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1990, σελ. 329

Ο Αργύρης Εφταλιώτης: «Πολύ σωστή και πολύ αληθινή η αρχή που ζηγάτε για την αυτοθυσία και για τη λησμονησιά του εγώ. Εμένα μάλιστα μου φαίνεται πως σα μας συνεπαίρνει μια μεγάλη και ευγενικά ιδέα και την εφαρμόζουμε στη ζωή μας, πόνος δεν πρέπει να υπάρχει. Μα ίσως εσείς που τα κοιτάζετε πιο πραχτικά τα πράγματα, έχετε δίκιο να λέτε πως κοστίζει κάποτε η θυσία, αφού και ο Χριστός τον αισθάνθηκε αυτόν τον πόνο. Μάλιστα. Και να μην θυσιαζούμαστε για μιαν ανταμοιβή, παρά για χάρη της ιδέας που μας συνεπαίρνει»⁶⁰. Και σε μεταγενέστερη επιστολή του σχετικά με το Βενιζέλο: «... και μέτριος άνθρωπος να βγει ο Βενιζέλος, θα φιλοτιμηθεί, σαν τίμιος άνθρωπος που είναι, να αποφύγει τα βρώμικα συστήματα των προκατόχων του. τώρα να δούμε πώς θα αλλάξουμε κι εμείς, οι καθ' αυτό γαγγραινιασμένοι, και σε πολλά μας ολότελα σάπιοι!»⁶¹. Και ένα μήνα αργότερα: «Διάβασα μερικούς λόγους του Βενιζέλου αυτή τη βδομάδα και μου 'καναν εντύπωση, καθαρό και τίμιο κεφάλι φαίνεται, και με κάμποση δύναμη»⁶². Σίγουρα η αμφιβολία του μέσα σε ένα μικρό διάστημα εξανεμίστηκε και η εμπιστοσύνη του στο πρόσωπο του Βενιζέλου σίγουρα δεν αφήνει αδιάφορη την Πηνελόπη Δέλτα.

Μέσα λοιπόν από ένα βενιζελικό ρεύμα που αναπτύσσεται και η ίδια το αντιλαμβάνεται, την απογοήτευση που έφεραν το εγγύς ιστορικό παρελθόν, την πεποίθηση ότι η αυτοθυσία είναι απαραίτητο γνώρισμα ενός λαού που επιθυμεί να εξελιχθεί, και τη βαθύτερη ανάγκη για τη δημιουργία ενός «έθνους», γαλουχημένου με την ελληνική-βυζαντινή ιστορία και το πρότυπο του αυτοκράτορα Βασίλειου Βουλγαροκτόνου, η Πηνελόπη Δέλτα γράφει το τρίτο της μυθιστόρημα «Τον καιρό του Βουλγαροκτόνου», συνέχεια του «Για την Πατρίδα». Άλλωστε, «η χρονική συνέχεια των έργων της βασίζεται στη χρονική σειρά της εκτύλιξης των βυζαντινών ιστορικών γεγονότων.... Το μυθιστόρημα συγκροτείται με τη διαδοχική αφήγηση περιπετειών συγκεκριμένων χαρακτήρων, άλλοτε γνωστών και άλλοτε αγνώστων, οι οποίοι προέρχονται από τη βυζαντινή ιστοριογραφία και πιο συγκεκριμένα, από τον κύκλο των διοικητικών και των στρατιωτικών μελών της βυζαντινής κρατικής ιεραρχίας»⁶³.

Αναφέρει η Μαριάννα Σπανάκη : «Το ζήτημα της συνέχειας του ελληνισμού υπέβαλε στους λόγιους τη μελέτη της σύγχρονης ζωής του λαού, των εθίμων και της λογοτεχνίας . Στη θέση της ιδέας της επιστροφής στο παρελθόν προτείνεται στο εξής η ανακάλυψη του παρόντος μέσα στο παρελθόν.»⁶⁴ . Κάτι το οποίο η Πηνελόπη Δέλτα τηρεί και επιδιώκει, καθώς αυτό μαρτυράνε τα δύο μέχρι εκείνη την περίοδο μυθιστορήματά της, άλλωστε το δεύτερο βυζαντινό της μυθιστόρημα στηρίζεται στην επικρατούσα άποψη σε Ελλάδα και Ευρώπη ότι το Βυζάντιο αποτελεί την κληρονομιά των Ελλήνων.

Ο φόβος των καταπατητών Βούλγαρων, είναι ζωντανός και όπως παραδέχεται ο Παλαμάς στο «Ο λυρισμός του εμείς», : «Ο Βούλγαρος ίσα-ίσα με τον Τούρκο φοβερός εχθρός, και σε ορισμένες στιγμές μισητότερος και από κείνον, ξαναστηλώνεται αγνάντια μας. Μας γίνεται εφιάλτης. Της βυζαντινής ιστορίας η μελέτη αρχίζει να

⁶⁰ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1990, σελ. 140

⁶¹ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1990, σελ. 168

⁶² Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1990, σελ.

⁶³ Μαριάννα Σπανάκη, Βυζάντιο και Μακεδονία στο έργο της Π. Σ. Δέλτα, Ερμής Αθήνα 2006 , σελ. 84

⁶⁴ Μαριάννα Σπανάκη, Βυζάντιο και Μακεδονία στο έργο της Π. Σ. Δέλτα, Ερμής Αθήνα 2006 , σελ. 15

συγκινεί το νεοελληνικό λυρισμό.»⁶⁵ . Μία βυζαντινή ιστορία της οποίας εκπρόσωπος είναι ο Βουλγαροκτόνος, και κατεξοχήν σύμβολο της εποχής, καθώς «η μεγάλη συγχρότητα με την οποία παρουσιάζεται σε όλα σχεδόν τα έντυπα»⁶⁶ αναφέρει η Μαριάννα Σπανάκη αυτό αποδεικνύει.

Η Πηνελόπη Δέλτα χρησιμοποιεί ως βασική αφετηρία τις εθνικές πολεμικές περιπέτειες , και άντλησε περιστατικά από τα κείμενα που είχε στη διάθεσή της. «Οι περιπέτειες βέβαια είχαν αίσιο τέλος, εφόσον βέβαια κυριαρχούσαν οι Βυζαντινοί. Η κρατική ισχύς και το υψηλό πολιτισμικό επίπεδο έδιναν στον ελληνισμό μια ιδιαίτερη λάμψη, και η φυλετική ανωτερότητα του γένους των Ρωμαίων αντλούσε τη δύναμή της από την εποχή του Βασιλείου του Βουλγαροκτόνου. Οι τύχες των Βυζαντινών συνδέονταν με την πρακτική που ακολουθούσε το κράτος στα θέματα της εξωτερικής πολιτικής»⁶⁷ .

Και έρχεται να προσθέσει η Τόνια Κιουσοπούλου: «Τα βιβλία της Δέλτα οπωσδήποτε εντάσσονται στην ευρύτερη αυτή κίνηση που έφερνε το Βυζάντιο στο προσκήνιο, για να ενισχύσει την προβολή στο πολιτικό επίπεδο της Μεγάλης Ιδέας. Το δικό της όμως προσωπικό στοίχημα ήταν η ηθική και πνευματική ανύψωση του έθνους»⁶⁸ .

Γ. Περίληψη του βιβλίου

«Τα γεγονότα γύρω από τα οποία η Πηνελόπη Δέλτα πλέκει το μυθιστορηματικό της ιστό, ξετυλίγονται ανάμεσα στα χρόνια 1004 ως 1108, ενώ το πεδίο δράσης των ηρώων της εκτείνεται από την Πόλη ως το Δυρράχιο και από τον Αίμο ως την Κρήτη και τη Βόρεια Αφρική. Τα γεγονότα που περιγράφει αρχίζουν από το Δεκαπενταύγουστο του 1004, όταν ένας γέρος, ο Παγράτης, γνωστός και από το προηγούμενο μυθιστόρημά της («Για την Πατρίδα»), φτάνει στην Αδριανούπολη κρατώντας από το χέρι ένα ορφανό κοριτσάκι, την Αλεξία, κόρη του αξιωματικού Αλέξιου Αργυρού και της κουβικουλαρίας Θέκλας, που τους είδαμε και αυτούς στο βιβλίο «Για την Πατρίδα». Εκεί, και μέσα στα πλαίσια των φοβερών γεγονότων που ακολούθησαν ο γερο-Παγράτης έρχεται σε επαφή με το διπλό πράκτορα-κατάσκοπο, για λογαριασμό του Βασιλείου Βουλγαροκτόνου, Νικήτα, και με τους γιους δυο ευγενών του Βυζαντίου, τον Κωνσταντίνο και το Μιχαήλ, που δέχονται να παίξουν κι αυτοί το ρόλο του κατασκόπου, με συνέπεια να μπλεχτούν σε μια σειρά περιπέτειες σε όλη την

⁶⁵ Κωστής Παλαμάς, Ο Λυρισμός του Εμείς, Άπαντα, Γκοβόστης-Μπίρης, Αθήνα 1962-1984 σελ.498

⁶⁶ Μαριάννα Σπανάκη, Βυζάντιο και Μακεδονία στο έργο της Π. Σ. Δέλτα, Ερμής Αθήνα 2006 , σελ. 2

⁶⁷ Μαριάννα Σπανάκη, Βυζάντιο και Μακεδονία στο έργο της Π. Σ. Δέλτα, Ερμής Αθήνα 2006 , σελ. 51

⁶⁸ Τόνια Κιουσοπούλου, Η Πηνελόπη Δέλτα και το Βυζάντιο, Σύγχρονες προσεγγίσεις στο έργο της Π. Σ. Δέλτα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας και Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2006, σελ. 306).

περίοδο της σύγκρουσης ανάμεσα στις δυνάμεις του Βασιλείου Βουλγαροκτόνου και του Σαμουήλ.

Στο διάστημα αυτό ένα ερωτικό αίσθημα των δύο νεαρών προς την Αλεξία γεννιέται. Είναι οι δυο τους φίλοι ορκισμένοι και κανένας τους δε θέλει τη δυστυχία ή το κακό του άλλου. Κάποια στιγμή όμως τα πράγματα για τους δύο νέους φτάνουν σε κρίσιμο σημείο και πρέπει να δοθεί η τελική λύση. Ο ένας από τους δύο πρέπει να μείνει και να παντρευτεί την Αλεξία κι ο άλλος να υποχωρήσει καταπνίγοντας τα αισθήματά του. την απόφαση της θυσίας παίρνει ο Κωνσταντίνος που, αν και αρραβωνιασμένος μαζί της, επειδή δεν αισθάνεται άνετα να έχει γυναίκα εκείνη που θέλει και ο φίλος του, ρίχνεται σε μian άκρως επικίνδυνη περιπέτεια, που ήξερε από πριν πως θα του στοιχίσει τη ζωή. Μα κι ο Μιχαήλ, τύπος ήπιος και υποχωρητικός, το βρίσκει βαρύ να παντρευτεί την αγαπημένη του σκοτωμένου φίλου του. Και αποτραβιέται σε μοναστήρι, όπως το είχε συμφωνήσει με τον καλόγερο Ευθύμιο, αφού έχει πια εκδικηθεί το θάνατο του φίλου του, τυφλώνοντας και παραδίνοντας για εκτέλεση το φονιά του, το Βούλγαρο Ιβάτζη, κι αφήνει στην τύχη της Αλεξία.»⁶⁹

Δ. Το «Τον Καιρό του Βουλγαροκτόνου φορέας ιστορίας και απόψεων της Πηνελόπης Δέλτα

Το δεύτερο βυζαντινό μυθιστόρημα της Πηνελόπης Δέλτα αντικατοπτρίζει τις παιδαγωγικές και κατ' επέκταση τις εθνικές τις αντιλήψεις μέσα από τους ήρωές της. Συγκεκριμένα, η πρώτη ιδέα την οποία προβάλλει σε όλα της τα μυθιστορήματα, είναι η ιδέα της πατρίδας που είναι πάνω απ' όλα τα προσωπικά συμφέροντα και συναισθήματα. Η πατριδολατρία είναι τόσο ιερή, ώστε να δημιουργεί η Δέλτα το εξής παράδοξο: προκειμένου να υπηρετήσει κανείς την πατρίδα του οφείλει να θυσιάσει κάθε προσωπικό όφελος και ιδανικό, οφείλει να γίνει ακόμα και προδότης. Παρακαλά ο Κωνσταντίνος τον Νικήτα, που είναι κατάσκοπος του Αυτοκράτορα: «Νικήτα, θα ήθελα να είμαι σαν και σένα», και παρακάτω :

«-Μάθε με Νικήτα να σου μοιάσω...

-Με τη βοήθεια της Θεοτόκου, θα σας το μάθω.»

Η κατασκοπεία, καθώς και η προσωπική άποψη των δύο ηρώων για αυτή παρουσιάζονται με τρόπο που να δείχνει τη διαφορετικότητα του χαρακτήρα καθώς και αντίθεση που υπάρχει μεταξύ τους. Ενθουσιάζεται ο Κωνσταντίνος: «Όχι! Όχι! Πιο ωραίο, πιο μεγάλο είναι να δουλεύουμε έτσι μυστικά, στο ηρωικό Τάγμα των Κατασκόπων, χωρίς να το ξέρει κανένας!» και παρακάτω, «Και το ήξερε πως την αποστολή του ο Κωνσταντίνος δεν την άφηνε, γιατί είχε κι αυτός μια λατρεία, ένα ιδανικό, και το έβαζε τόσο ψηλά που με κανένα άλλο αίσθημα δεν το παρέβαλλε». Η πατριδολατρία μέσα από τον ήρωά της φτάνει σε επίπεδο αυταπάρνησης και αυτοθυσίας: «Ο Κωνσταντίνος όμως λατρεία του έκανε μονάχα μια ιδέα, την Πατρίδα. Λύνεται από κάθε προσωπικότητα, είναι ανεξάρτητος, δεν έχει ανάγκη από κανένα...», και παραδέχεται ο ίδιος: «Εγώ θα μείνω εδώ γιατί δεν ντρέπομαι τη δουλειά μου... Είδα ένα έργο μπροστά μου, έργο που έπρεπε να γίνει. Είδα μian αποστολή που μέσον του

⁶⁹ Χάρης Σακελλαρίου, Πηνελόπη Δέλτα, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997, σελ. 97-98

Δαφνομήλη μας εμπιστεύτηκε ο Βασιλιάς. Και την είδα χρήσιμη, αναγκαία για τον τόπο μου..... είτε κατασκοπεύει ονομάσεις τη δουλειά μου, είτε τυφλή αφοσίωση στην Πατρίδα, η λέξη δε με μέλει, ούτε αλλάζει την πράξη μου... Στέκω ψηλότερα από την πράξη μου, Μιχαήλ, γιατί ο σκοπός της είναι αγνός και πατριωτικός. Την αποστολή μου τη βλέπω όμορφη!» και «Για τη ζωή του λίγο τον έμελε. Την είχε αποφασισμένη από τη μέρα που παραδέχτηκε να μπει στο Τάγμα των Κατασκόπων του Αυτοκράτορα και να δουλεύει ανάμεσα στους εχθρούς.... Φτάνει να πέσει όμορφα... όποιος ξέρει και στέκει ψηλά, ψηλότερα από τις πράξεις του, υψώνει κάθε δουλειά και την κάνει ευγενική, ανεβάζοντάς την στο δικό του σκαλοπάτι. Για την Πατρίδα του δούλευε. Τι σημαίνει με τι λέξη ονομαζόταν η δουλειά του; Τη φιλοτιμία του σαν ολοκαύτωμα την πρόσφερε στην Πατρίδα, παραμερίζοντας το άτομό του μπροστά στο μεγάλο έργο».

Σε αντίθεση με τον Κωνσταντίνο ο Μιχαήλ παρόλο που παραδεχόταν ότι η ύπαρξη των κατασκόπων ήταν αναγκαία: « 'τη δουλειά του πρώτα!' Το ήξερε όπως ήξερε τόσα άλλα, όπως ήξερε πόσο αναγκαίοι ήταν οι κατάσκοποι, πόσο σημαντική η υπηρεσία τους». Ωστόσο η δουλειά του κατασκόπου δεν τον συνέπαιρνε όπως τον Κωνσταντίνο : «Τέτοια διπλοπρόσωπη ζωή δεν την ήθελε, δεν του άρεσε! Ήθελε ανοιχτά, πλάι στο Βασιλιά του να πολεμά τον εχθρό. Μα ο Κωνσταντίνος του είπε πως ήταν πιο όμορφο να υπηρετούν κρυφά την πατρίδα τους.... Με ζέση του περιέγραψε την ομορφιά της αυτοθυσίας. – Κι αν ζούμε δούλοι, περιφρονημένοι απ, τους εχθρούς μας, τι σημαίνει, αφού ξέρουμε πως δουλεύουμε για το Βασιλιά μας!», Δεν αποδέχεται τη δουλειά του κατασκόπου : «Αχ, τι αηδία που μου φέρνει η ζωή που κάναμε ως τώρα, να κρυβόμαστε αδιάκοπα, να δειχνόμαστε άλλο από εκείνο που είμαστε...».

Ταυτόχρονα σκιαγραφεί τη μορφή του Βασίλειου Βουλγαροκτόνου καθώς και των στρατηγών του μέσα από ένα ηρωικό πρότυπο, το οποίο παρουσιάζει μέσα από σχόλια στην αφήγηση, τα οποία μετουσιώνονται σε διδαχές: «Ο Βοτανειάτης, βλέποντας μπροστά τον εχθρό, όρμησε με τη συνηθισμένη του παλικάριά στην πρώτη γραμμή.» και παρακάτω, «Τέτοιοι ήταν οι περισσότεροι στρατηγοί του Βουλγαροκτόνου. Ο μεγάλος αυτός Αυτοκράτορας ήξερε να εμπνέει στους άντρες του την αγάπη και αφοσίωση που πήγαιναν ως το θάνατο». Μέσα από το στόμα του Δαφνομήλη προβάλλει την αφοσίωση και την αυτοθυσία «για την Πατρίδα και για το Βασιλιά!», όπως φωνάζει ο Γρηγόρης λίγο πριν σκοτωθεί από τους Βούλγαρους, που είναι τα ανώτερα ιδανικά για την ίδια : «Όλη μου τη ζωή, προσπάθησα να υπηρετήσω πιστά το Βασιλιά μου που είναι η μία μου λατρεία», « Στις μέρες που ζούμε, συχνά χρειαζόμαστε τέτοια αφοσίωση» και «(ο Δαφνομήλης) τυφλά λατρεύει τη σιδερένια ψυχή του Βασιλιά του, που το δάμασε κι αυτόν!».

Αξιοσημείωτη, είναι η σκηνή στην οποία ο Κωνσταντίνος ακούει την εξομολόγηση του εχθρού του, Δραζάν, όπου : «Πρώτη φορά στη ζωή του σκέφτηκε πως ο εχθρός του ήταν άνθρωπος, και μπορούσε να υποφέρει όσο κι αυτός ο ίδιος. Σκέφτηκε πως, όπως εκείνος υπηρετούσε την πατρίδα του, έτσι και ο Δραζάν για την πατρίδα του πολέμουσε, πως είχε παραβεί όρκο δοσμένο στον αντίπαλό του, πως είχε αφήσει τη γυναίκα του, τα παιδιά του, τα πλούτη και τις τιμές του Βυζαντίου, για να γυρίσει στα βουνά του και να τα διαφεντέψει». Ο Βούλγαρος γίνεται άνθρωπος, και όχι εχθρός, περισσότερο στον Βουλγαροκτόνο σε σχέση με τα δύο προηγούμενα μυθιστορήματα, ενώ κάποιοι Βούλγαροι στρατηγοί παينةύονται από την ίδια για την ανδρεία και το θάρρος τους, όπως και οι Έλληνες. Και στη συνέχεια «Ο Κωνσταντίνος έκρυψε τα μάτια του στη χούφτα του. Πρώτη φορά αισθανόταν την ασχήμια του πολέμου,

όταν ο αντίπαλος είναι αγνός και ευγενικός, και άλλο κακό δεν έκανε παρά να γεννηθεί σε ξένη κι εχθρική φυλή».

Σχολιάζει τη μεταστροφή αυτή ο Χάρης Σακελλαρίου: «Μόνο σε κάποια, αραιά διαλείμματα του φυλετικού πάθους της η Πην. Δέλτα θυμάται πως και οι Βούλγαροι και γενικά, όσοι λαοί, από ιστορικές συγκυρίες, βρέθηκαν να είναι αντίπαλοι και να αλληλοπολεμούνται, είναι και αυτοί βασανισμένοι και ταλαιπωρημένοι, με τα όνειρα του απλού ανθρώπου για μια ήσυχη, ειρηνική ζωή»⁷⁰. Σε σημείο παρακάτω σε συνομιλία με τον Δραξάν, ο Κωνσταντίνος απαντά: «Γιατί στην προσευχή σου μάντευα το βάσανο της ψυχής σου, που για την Πατρίδα σου πατούσες και τον όρκο σου ακόμα...». Η Πατρίδα είναι πιο ιερή από κάθε άλλη ιδέα και ιδανικό, και δια στόματος του Δραξάν παραδέχεται: «Πατρίδα!... Όλα για σένα: γυναίκα, παιδιά, συνείδηση, τιμή, και την ψυχή μου ακόμα που κοντεύω να την κολάσω...»

Τέλος, αντιδράσεις προκάλεσε η αναφορά της Δέλτα στην απάντηση του Βουλγαροκτόνου στον εχθρό, με το να αναφέρει την τύφλωση των 15.000 αιχμαλώτων Βούλγαρων. Και πάλι η αντίθεση ανάμεσα στον Μιχαήλ και τον Κωνσταντίνο έρχεται να αναδυθεί μέσα από τη γνώμη που εκφράζουν για το γεγονός: αναρωτιέται με πόνο ο Μιχαήλ «Γιατί το έκανε αυτό ο Αύγουστος;», και απαντά σκληρά ο Κωνσταντίνος: «Αυτά έχει ο πόλεμος, Μιχαήλ. Και αν πέσουμε στα χέρια των Βουλγάρων, τα ίδια και χειρότερα θα πάθουμε και εμείς, έννοια σου!».

Το δεύτερο βυζαντινό μυθιστόρημα της Δέλτα είναι διάχυτο από την πατριδολατρία, την αφοσίωση στον ικανό, γενναίο και εξαίρετο πολιτικό, Βασιλιά καθώς και την αυτοθυσία των ηρώων για τις δύο αυτές ιδέες. Τα σημεία αυτά επισημαίνονται και από την ίδια καθώς και από τους επιστολογράφους που μοιράζονται μαζί της την κριτική τους στο επόμενο υποκεφάλαιο.

Ε. Αντιδράσεις και σχόλια

«Τον Καιρό του Βουλγαροκτόνου» προκάλεσε ποικίλες αντιδράσεις και σχόλια ως προς το περιεχόμενο, την πλοκή, τις αξίες και ιδανικά που προβάλλει, ακόμα και τους γλωσσικούς τύπους που χρησιμοποιεί η συγγραφέας, τα οποία καταγράφονται στη αλληλογραφία της Πηνελόπης Δέλτα με τους λόγιους της εποχής.

Συγκεκριμένα ο Αλέξανδρος Πάλλης της γράφει: «Εγώ νομίζω πως το βιβλίο είναι επιτυχία, και αρκετή μάλιστα. Φαίνεται πως σπουδάσατε και καταλάβατε καλά την εποχή... Ο μύθος πηγαίνει πολύ καλά. Ακολουθεί αποφασιστικά και αμπερδευτα προς το τέλος. Και τότε σκεπάζει στα πρώτα 2/3 του βιβλίου ένα περίεργο μυστήριο – φαίνεται σα να γίνεται μέσα σε όνειρο.... Οι φυσικές περιγραφές εδώ κι εκεί πολύ αληθινές και όμορφες. Με λίγα λόγια κάθε λόγος και ένα σημάδι..... Ο τόνος του ιστορικού αξιειπαινότατος, αντρικός (μη σας κατοφανεί). Όχι επιφωνήματα και σαχλοπατριωτισμός, μα αισθήματα αρετής, παλληκαριάς, γενναιοφροσύνης. Για σας!». Δεν λείπουν όμως και τα αρνητικά σχόλια για την πλοκή και το περιεχόμενο του μυθιστορήματος: «Σ' όλα τα διηγήματα αυτό είναι το κυριότερο, πώς τελειώνουν. Αυτού, δεν το καταφέρατε. Τονίζετε συχνά πυκνά πως ο Ιβάτζης είναι τετραπέρατος

⁷⁰ Χάρης Σακελλαρίου, Πηνελόπη Δέλτα, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997, σελ. 40

διάβολος και ωστόσο στο τέλος πάνεται αθώα σαν κοκωβιός.... Κανένας χαρακτήρας ωστόσο δεν είναι τύπος... Δεν είναι χαρακτήρες καθαροκομμένοι.... Ο φυλακισμός του Παγράτη παραμένει ανεξήγητος. Γιατί η Βουβή δεν τον ξεφυλάκιζε;»⁷¹. Ο Αλέξανδρος Πάλλης αναφέρεται στα χαρακτηριστικά του μυθιστορήματος και της πλοκής κυρίως και εκθέτει τις παρατηρήσεις του.

Ο Αργύρης Εφταλιώτης είναι επίσης εγκωμιαστικός, όσον αφορά στη συγγραφική δεινότητα της Δέλτα: «Είστε η πρώτη στη φιλολογία μας που πήρε το απονεκρωμένο υλικό της μεγάλης Βυζαντινής Ιστορίας και το ζωντάνεψε. Μεγάλη τιμή σας και μεγάλο μας καμάρι.... Με σάρκα, με δύναμη, με χρώμα, με κίνηση, με όλες τις ομορφιές και μ' όλους τους πόνους της ζωής. Κατέχετε το μεγάλο και βαθύ μυστικό της ιστορικής μυθιστοριογραφίας... Ζήτε παντού και πάντα, κινήστε, τρέχετε και μας παρασέρνετε με τη μαγευτική φαντασία σας. Μεγάλο και έξοχο δώρο, και να το φυλάγετε πάντα στην ψυχή σας και στην πένα σας ιερό, για καλό των παιδιών, και σημερινών και μελλούμενων.» και συνεχίζει παραθέτοντας «το ένα και μονάχο σοβαρό ψεγάδι που σας βρίσκω.... την ανακατεμένη, τη μισή, την ανυπόταχτη, και συνάμα τη φοβιτσιάρικη γλώσσα σας που κρύβει αχ τι κρίμα! μέσα της το φαρμάκι που δεν αφήνει το έργο να γίνει τέλειο καλλιτέχνημα, όπως δίχως άλλο θα γινότανε με τέτοιο αθάνατο υλικό και με τέτοια πολύτιμα φυσικά δώρα»⁷². Πέρα λοιπόν από το ίδιο το μυθιστόρημα, η γλώσσα απασχολεί το δημοτικιστή Αργύρη Εφταλιώτη, και το επισημαίνει στη Δέλτα.. Ταυτόχρονα αναφέρει στο υστερόγραφο μιας επιστολής του: «Όταν συλλογιόμυ τον ευγενικό σκοπό του βιβλίου σας, τον καιρό που δίνετε και το αίμα που στραγγίζετε εκεί μέσα, μου έρχεται να ξεχνώ τα λογοτεχνικά σας ψεγάδια, και να σας θεωρώ ως την πιο έξοχη γυναίκα που είδαν οι καιροί μας» και συνεχίζει εκφράζοντας μία ανησυχία την οποία μοιράζεται μαζί της, «και να δείτε που αυτή θα είναι και η κατοπινή κρίση του έθνους, -αν θα ζήσει αυτό το έθνος, γιατί έχουμε κι αυτό το πρόβλημα τώρα!»⁷³. Και σε μεταγενέστερη επιστολή του: «Τιμή στο έθνος, τιμή και στο γυναικείο φύλο, που έστειλε στο έθνος τέτοιο αντιπρόσωπο να διηγηθεί τις μεγάλες του ιστορίες, και να του τραγουδήσει τα μεγάλα του όνειρα».

Ο Αμάσειας Γερμανός, βουλγαρομάχος ο ίδιος κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα, της γράφει για τον «Καιρό του Βουλγαροκτόνου»: «... περιέχει τόσας ιστορικές και ενδιαφέρουσες λεπτολογίας, εξιστορουμένες μετά χάριτος, που συναρπάζει τον αναγνώστη και τον μεταφέρει σ' έναν κόσμο Βυζαντινό γεμάτο από πατριωτικές περιπέτειες, ιστορικές μεταπτώσεις, πολέμους του Έθνους απελπιστικούς, παληκαριές ένδοξες των λεοντοκαρδών ηρώων μας στα άγια εκείνα χώματα, όπου έζησα 7 ολόκληρα χρόνια, διεξάγων τον ίδιον αγώνα κατά των ιδίων εχθρών», και συνεχίζει λέγοντας «Ας είναι άνευ κολακειάς το έργο σας είνε άριστον, είνε έν από τα σπάνια έργα της εποχής μας ως προς το περιεχόμενον, την πλοκήν, το ενδιαφέρον, την ζωηρότητα της παραστάσεως, την ευγένειαν του πατριωτικού αισθήματος και την χρησιμότητα.... Μόλα ταύτα σας συγχαίρω δια το λαμπρό έργο, που είναι το κορύφωμα των άλλων έργων σας, και στέλλω εν ειλικρινές «έυγε»,»⁷⁴.

Η απάντηση της Πηνελόπης Δέλτα περικλείει την ανησυχία της για την ύπαρξη παιδικών βιβλίων καθώς και την ανησυχία της για το περιεχόμενό τους, ταυτόχρονα δε, κάνει και την αυτοκριτική της : «Ιδιαίτέρως σας ευχαριστώ για την εγκαρ-

⁷¹ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1990, σελ. 81

⁷² Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1990, σελ. 146

⁷³ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1990, σελ. 152

⁷⁴ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1990, σελ. 394

δίωση που μου δώσατε κρίνοντας το Βουλγαροκτόνο με τόση επιείκεια. Τώρα που είναι τυπωμένο, κάθε φορά που ξαναπιάνω το βιβλίο, του βρίσκω και άλλα ελαττώματα, και άλλες ελλείψεις, τόσο, που αυτές τις τελευταίες εβδομάδες, μ' έχει πιάσει μεγάλα αποθάρρυνση που μου βγάζει κάθε όρεξη για εργασία και μελέτη. Εργάζομαι σε άλλο βιβλίο τώρα, άλλης εποχής Βυζαντινής (Το Γκρέμισμα), μα το κάνω χωρίς θάρρος, με τη βεβαιότητα πως ποτέ δε θα μπορέσω να πράξω τίποτα καλό. Σήμερα έλαβα ίσα ίσα γράμμα από ένα δάσκαλο και μου λέγει πως «το έργο αυτό είναι εθνικό και παιδαγωγικό» και η κρίση αυτή με λυπεί περισσότερο απ' ότι μπορώ να σας πω, επειδή μου φανερώνει ακόμα δυνατότερα τη φοβερή έλλειψη καλών ελληνικών βιβλίων! Επειδή μας λείπουν εντελώς εθνικά και παιδαγωγικά έργα, καταντούν να φαίνονται υποφερτά τα δικά μου»⁷⁵.

Ο Κωστής Παλαμάς αναφέρει και επαινεί την ιστοριομάθεια της Πηνελόπης Δέλτας, καθώς και την υπευθυνότητα με την οποία τη χρησιμοποιεί στη μυθοπλασία της: «Σ' αυτό πρέπει να ευγνωμονούμε τον Σλουμπερζέ και όλες τις πηγές που σας βοηθήσανε, μα και να τιμήσουμε πρέπει την ευσυνειδησία σας». Στη συνέχεια αναφέρεται στην αντίθεση που χαρακτηρίζει τους δύο κύριους ήρωες του βιβλίου, τον Κωνσταντίνο και τον Μιχαήλ: «Οι αναγνώστες που είχατε στο νου σας γράφοντας το βιβλίο σας, είναι από εκείνους που νιώθουνε και που θέλουν ήρωες πιο πολύ κορηλιακούς, μονοκόμματους. Τους ήρωες αυτούς τους αντιπροσωπεύει γερά ο Κωνσταντίνος. Ο Μιχαήλ στο πλάι του λεπτότερα ζωγραφισμένος, η ψυχολογία του πιο ανθρώπινη.... Μιαν ανθρώπινη ποίηση κρύβει ο έρωτας του Μιχαήλ προς τη Βουβή, ποίηση που δεν την έχει ο υπερανθρωπισμός του Κωνσταντίνου». Έπειτα επισημαίνει ένα γνώρισμα στο βιβλίο, το οποίο είναι διάχυτο και δεν υπάρχει σε τέτοιο βαθμό στα δύο προηγούμενα βιβλία: «ο σεβασμός, και, στην περίπτωση, και ο θαυμασμός ακόμα, προς τον οχτρό, προς τον Βούλγαρο, αρετή ομηρική». Επίσης, παρατηρεί ότι η Δέλτα επιχειρεί ένα «κήρυγμα πατριδολατρίας που τη θέλετε και τη διαλαλείτε φανατικά, αποκλειστικά, βάζοντάς την απάνω από κάθε αίσθημα, από κάθε αρετή». Τέλος συνοψίζει την άποψή του σε μία φράση: «Το έργο σας αξίζει και δεν μπορεί παρά να επιτύχει το σκοπό του»⁷⁶.

Απαντά η Πηνελόπη Δέλτα: «ο έπαινός σας βέβαια με εγκαρδιώνει πολύ... εγώ πάλι έναν σκοπό έχω, να μάθει το παιδί που θα διαβάσει την ιστορία του... τα φανταστικά μου πρόσωπα είναι εκεί μόνο και μόνο για να γίνει μια πλοκή που να κεντήσει την περιέργεια του παιδιού. Μη μου ζητάτε φιλολογικά προτερήματα, δεν τα έχω!... αν είχαμε καλά παιδικά βιβλία, ποτέ δε θα τολμούσα να γράψω, μα στην έλλειψη που έχουμε, λέγω πως κι αυτά καλύτερα είναι παρά τίποτα»⁷⁷. Με μετριοφροσύνη απαντά στους επαίνους του Παλαμά και τονίζει το κύριο μέλημά της και ανησυχία της για την έλλειψη βιβλίων που ξυπνάνε την εθνική συνείδηση του παιδιού και κινούν το ενδιαφέρον για την ένδοξη ιστορία του.

⁷⁵ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1990, σελ. 395

⁷⁶ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1990, σελ. 44-46

⁷⁷ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1990, σελ. 47

«ΤΟ ΓΚΡΕΜΙΣΜΑ» (1983)

Α. Ιστορικό πλαίσιο

«Οι μεγάλες μάχες του 1912 ήταν εκείνες που οδήγησαν την Ελλάδα σε μια πραγματική απογείωση. Η Ελλάδα, τον Σεπτέμβριο του '12 είχε κηρύξει γενική επιστράτευση. Στις 30 Σεπτεμβρίου, η Ελλάδα, η Σερβία, η Βουλγαρία και το Μαυροβούνιο με κοινή τους διακοίνωση στην Υψηλή Πύλη ζητούσαν αναγνώριση της εθνικής αυτονομίας των αλύτρωτων περιοχών και εκπροσώπησή τους στο Οθωμανικό Κοινοβούλιο. Και λίγες μέρες αργότερα, στις 5 Οκτωβρίου 1912, η Ελλάδα κηρύσσει τον πόλεμο κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Δεκαπέντε χρόνια μετά την ήττα του 1897 και έπειτα από μακρά σειρά εσωτερικών πολιτικών διεργασιών, ανάπτυξης συμμαχικών σχέσεων και προετοιμασίας των Ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων, αυτή τη φορά ο ελληνικός στρατός επιτίθεται στους Τούρκους στην Ήπειρο, ενώ την πρώτη κιόλας μέρα του πολέμου σώματα προσκόπων αποβιβάζονται στη Χαλκιδική και οι Τούρκοι τρέπονται σε φυγή. Ο Ά Βαλκανικός πόλεμος κράτησε λίγους μόλις μήνες, από τον Οκτώβριο του 1912 μέχρι τον Μάιο του 1913.

Στις 17 Μαΐου υπεγράφη ο τερματισμός του Πρώτου Βαλκανικού Πολέμου με τη Συνθήκη του Λονδίνου και στις 16 Ιουνίου ξεκίνησε ο Δεύτερος Βαλκανικός Πόλεμος, αυτή τη φορά με τους Βούλγαρους να επιτίθενται εναντίον των Ελλήνων και των Σέρβων. Δύο ημέρες αργότερα η 2^η Μεραρχία αναγκάζει το βουλγαρικό στρατό να εγκαταλείψει τη Θεσσαλονίκη μετά από μάχη που κράτησε μια ολόκληρη νύχτα, ενώ στις 19-21 Ιουνίου οι Βούλγαροι υφίστανται το πιο αποφασιστικό πλήγμα στο Κιλκίς και το Λαχανά. Μέσα σε τρεις ημέρες, οι επιτιθέμενες ελληνικές μεραρχίες χάνουν πάνω από 8.000 άνδρες. Αλλά η Ελλάδα κερδίζει ουσιαστικά τον πόλεμο. Σειρά σκληρών μαχών ακολουθεί σε όλο το μέτωπο. Πεζικό και ιππικό προχωρούν με μεγάλο κόστος σε αίμα αλλά ακάθεκτα, ενώ μονάδες του στόλου, όπως το αντιτορπιλικό Δόξα, τα ανιχνευτικά Πάνθηρ και Ίεραξ, φτάνουν και απελευθερώνουν την Καβάλα και τα αντιτορπιλικά Σπέτσαι, Ύδρα και Ασπός απελευθερώνουν την Αλεξανδρούπολη.

Στις 17 Ιουλίου ο Βενιζέλος πηγαίνει για τη Διάσκεψη των εμπολέμων στο Βουκουρέστι. Στις 28 Ιουλίου υπογράφεται η συνθήκη τερματισμού του Δευτέρου Βαλκανικού Πολέμου που είχε προκαλέσει η Βουλγαρία. Και τα σύνορα της Ελλάδας φτάνουν πλέον στις εκβολές του Νέστου ποταμού.»⁷⁸

«Στις 14 Ιουλίου 1914, περίπου ένα μήνα μετά τη δολοφονία του Φερδινάνδου στο Σαράγιεβο, διαδόχου του αυстроουγγρικού θρόνου, γεγονός που υπήρξε η αφορμή του πολέμου, η Γερμανία επιθυμεί η Ελλάδα να ταχθεί στο πλευρό των Κεντρικών Αυτοκρατοριών εναντίον της Αγγλίας και της Γαλλίας ή τουλάχιστον, να τηρήσει ουδετερότητα. Στις 21 Φεβρουαρίου 1915, ο Ελευθέριος Βενιζέλος συγκρούεται με το βασιλιά Κωνσταντίνο για τη θέση της χώρας στον πόλεμο. Ο Βενιζέλος έκανε ό,τι μπορούσε για να παραμείνει η Ελλάδα σε αυτόν τον πόλεμο στο πλευρό των Δυτικών Συμμάχων. Μέχρι που έφτασε να κόψει το κράτος στα δύο και αν δημιουργήσει το «κράτος της Θεσσαλονίκης», για να αποτρέψει το ενδεχόμενο να βρεθεί η Ελλάδα στο γερμανικό στρατόπεδο.

⁷⁸ Γεώργιος Μαλούχος- Αντώνης Παπαγιαννίδης, Αγώνες των Ελλήνων, Τόμος Α', Αθήνα 2008, σελ. 75

Μέχρι το 1917, όταν η Ελλάδα μπήκε στον πόλεμο εναντίον των Κεντρικών Αυτοκρατοριών, το Παλάτι ήθελε επίμονα να τη φέρει είτε σε μια θεωρητική ουδετερότητα είτε, επί της ουσίας, δίπλα στους Γερμανούς και να μεταφέρονται μακριά από την Ελλάδα μέχρι το τέλος του Μεγάλου Πολέμου. Ο Βενιζέλος αντέδρασε σκληρά. Η εσωτερική πολιτική κρίση από το 1915 ως το 1917 οξύνεται διαρκώς και αφήνει τα σημάδια της για πολλά χρόνια. Είναι η πρώτη φορά που η Ελλάδα θα διχαστεί τόσο βαθιά με αντικείμενο τη διεθνή θέση της χώρας. Στις 12 Σεπτεμβρίου 1916 και συνοδευόμενος από τον Κουντουριώτη, ο Βενιζέλος επιστρέφει στη γενέτειρά του στα Χανιά. Σχεδόν δύο βδομάδες μετά είναι που εγκαθιδρύει την «κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης».⁷⁹

«Στις 27 Ιουνίου 1917 η Ελλάδα του Βενιζέλου, του Κουντουριώτη και των ηρώων των Βαλκανίων Πολέμων μπαίνει στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό των Συμμάχων της Αντάντ. Με την πολιτική του στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, ο Βενιζέλος έβαλε τελικά την Ελλάδα στο τραπέζι των νικητών. Κι όταν ήρθε η ώρα του τελικού απολογισμού, αυτό ήταν εξαιρετικά σημαντικό καθώς, ως προς την Ελλάδα, ο τελικός απολογισμός είχε κατά κύριο λόγο να κάνει με τη μοίρα της πάλαι ποτέ Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι Μεγάλες Δυνάμεις έβλεπαν ότι υπήρχε για την Ελλάδα εκεί ένας ρόλος.

Ό,τι πέτυχε ο Βενιζέλος, το πέτυχε με μια συγκεκριμένη ρητή εντολή, που κατάφερε να εκμαιεύσει στο Παρίσι το 1919 για τις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις: ότι θα βρεθούν στη Μικρά Ασία ουσιαστικά σε ρόλο αστυνομικής δύναμης εκ μέρους των Συμμάχων. Όμως οι διάδοχοι του Βενιζέλου αγνόησαν όλο αυτό το πλέγμα των συμμαχικών σχέσεων και συμφερόντων που ήταν, άλλωστε, η βάση για τη ίδια τη Μικρασιατική Εκστρατεία.»⁸⁰

«Από το Μάιο του 1919 μέχρι τον Μάιο του 1920, οι επιχειρήσεις της Στρατιάς της Μικράς Ασίας είχαν τοπικό χαρακτήρα, λόγω των απαγορευτικών διαταγών των Συμμαχικών Δυνάμεων. Οι επιχειρήσεις του Ιουνίου του 1920 δεν πέτυχαν τη συντριβή του αντίπαλου κεμαλικού στρατού, ο οποίος εξασφάλιζε χρόνο για την οργάνωσή του. Η αποτυχία των επιχειρήσεων προς την Άγκυρα, τον Αύγουστο του 1921, οδήγησε τόσο σε διπλωματική μειονεκτική θέση όσο και σε κάμψη του ηθικού των στρατιωτών, την οποία επέτεινε δραματικά και η επί ένα χρόνο κατόπιν απραξία τους, μέχρι τον Αύγουστο του 1922, όταν εκδηλώθηκε η τουρκική επίθεση. Από τη στιγμή που τα ελληνικά στρατεύματα έφτασαν στο Σαγγάριο, φάνηκε ότι κατ' ουσίαν είχαν ηττηθεί από την ίδια τους την επιτυχία, καθώς βρέθηκαν περικυκλωμένα στην τουρκική ενδοχώρα, ανήμπορα να προχωρήσουν, με τις Μεγάλες Δυνάμεις να περιμένουν απλώς παθητικά τη στιγμή που θα σπάσει το μέτωπο.

Οι ελληνικές δυνάμεις έμειναν ανενεργές και αποκομμένες στα βάθη της Τουρκίας επί σχεδόν ένα χρόνο, από τις 14 Σεπτεμβρίου του 1921 μέχρι τις 13 Αυγούστου του 1922, όταν πια εκδηλώθηκε η μαζική επίθεση του τουρκικού στρατού με αιχμή του δόρατος το ιππικό του Κεμάλ. Ήταν η αρχή του τέλους. Ο όγκος της Στρατιάς της Μικράς Ασίας διχάστηκε κατά την υποχώρηση. Το νότιο τμήμα δέχτηκε τη διαδοχική επίθεση του μεγαλύτερου μέρους του τουρκικού στρατού, ενώ οι επιχειρήσεις διεξάγονταν κάτω από ιδιαίτερα δυσμενείς συνθήκες. Έπειτα από ένα χρόνο α-

⁷⁹ Γεώργιος Μαλούχος- Αντώνης Παπαγιαννίδης, *Αγώνες των Ελλήνων*, Τόμος Α', Αθήνα 2008, σελ. 136-137

⁸⁰ Γεώργιος Μαλούχος- Αντώνης Παπαγιαννίδης, *Αγώνες των Ελλήνων*, Τόμος Α', Αθήνα 2008, σελ. 158

πραξίας και χωρίς καμιά μορφή στήριξης, κάλυψης των βασικών τους αναγκών και εφεδρειών, τα ελληνικά στρατεύματα υποχωρούσαν τώρα με τέτοια ταχύτητα, που σε δεκατρείς μόλις μέρες, στις 27 Αυγούστου, άρχισαν να εγκαταλείπουν πλέον και τη Σμύρνη. Από τις 30 Αυγούστου, η Σμύρνη άρχισε να παραδίνεται στις φλόγες από τους στρατιώτες του Κεμάλ, που ξεκίνησαν καίγοντας την αρμένικη συνοικία. Οι ελληνικοί πληθυσμοί αναζητούσαν απεγνωσμένα τρόπους να περάσουν στα νησιά και να γλιτώσουν τη σφαγή. Και οι παλιοί σύμμαχοι της Ελλάδας τώρα κοιτούσαν αδιάφοροι.

Στις 27 Σεπτεμβρίου, ο βασιλιάς υποχρεώνεται να παραιτηθεί υπέρ του διαδόχου Γεωργίου και αναχωρεί στο εξωτερικό όπου, το Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου, πεθαίνει αιφνίδια στο Παλέρμω. Την παραίτηση του βασιλιά ακολουθεί σχηματισμός κυβέρνησης υπό τον Σωτήριο Κροκιδά, η οποία αμέσως προβαίνει στη σύσταση στρατοδικείου για να δικάσει τους, κατά τη γνώμη των στρατιωτικών, υπεύθυνους της μικρασιατικής καταστροφής. Το έκτακτο στρατοδικείο, με πρόεδρο τον Αλέξανδρο Οθωναίο, καταδίκασε στις 28 Νοεμβρίου 1922 σε θάνατο τους πολιτικούς Δημήτριο Γούναρη, Πέτρο Πρωτοπαπαδάκη, Νικόλαο Στράτο, Γεώργιο Μπαλτατζή, Νικόλαο Θεοτόκη και το στρατηγό Γεώργιο Χατζηανέστη. Η εκτέλεση έγινε την ίδια μέρα και προκάλεσε βαθιά συγκίνηση και αντιδράσεις τόσο στο εξωτερικό όσο και στο εσωτερικό. Ο ίδιος ο Βενιζέλος προσπάθησε με τηλεγράφημά του από το εξωτερικό να ματαιώσει την εκτέλεση.

Ηττημένη κατά κράτος η Ελλάδα, θυμάται τώρα ξανά τον Ελευθέριο Βενιζέλο, που βρίσκεται στο Παρίσι, στην προσπάθειά της να σταθεί όρθια μπροστά στην εθνική τραγωδία. Η Αθήνα καλεί τον Βενιζέλο κι αυτός επιχειρεί να περισώσει ό,τι μπορούσε στις διπλωματικές διεργασίες της επόμενης ημέρας, που οδήγησαν στη Συνθήκη της Λωζάνης. Μια συνθήκη που αποτύπωνε την καλύτερη δυνατή εκδοχή μιας ήττας. Και αυτό μέσα από τη σύμπλευση της Ελλάδας με τις Μεγάλες Δυνάμεις. Στήριγμα του Βενιζέλου, δίπλα στις σχέσεις του με τους ηγέτες των παλιών του Συμμάχων, η Στρατιά του Θεόδωρου Πάγκαλου στα σύνορα με την Τουρκία.»⁸¹

«Στην Ελλάδα, το Δεκέμβριο του 1923, γίνονται εκλογές με αποχή των φιλομοναρχικών κομμάτων. Οι Φιλελεύθεροι τις κερδίζουν. Μετά τις εκλογές, ο βασιλιάς, υποχρεώνεται να αναχωρήσει στο εξωτερικό. Ο ναύαρχος Παύλος Κουντουριώτης ονομάζεται αντιβασιλιάς. Η νέα βουλή συνήλθε πανηγυρικά στις 2 Ιανουαρίου 1924. Ύστερα από μικρή διάρκεια πρωθυπουργία του Γεωργίου Καφαντάρη, ορκίζεται πρωθυπουργός ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου. Οι προγραμματικές του δηλώσεις είναι ίσως το ριζοσπαστικότερο κείμενο που ως τότε είχε εκφωνηθεί στην ελληνική βουλή. Βασικός του στόχος είναι η ανακήρυξη της δημοκρατίας. Την επομένη, 25 Μαρτίου, η Βουλή με ψήφισμα ανακηρύσσει τη δημοκρατία. Η ανακήρυξη επικυρώνεται με το δημοψήφισμα της 13^{ης} Απριλίου 1924. Πρώτος Πρόεδρος εκλέγεται από τη Βουλή ο Παύλος Κουντουριώτης.»⁸²

⁸¹ Γεώργιος Μαλούχος- Αντώνης Παπαγιαννίδης, Αγώνες των Ελλήνων, Τόμος Β', Αθήνα 2008, σελ. 14-15

⁸² Β. Σκουλάτου, Ν. Δημακοπούλου, Σ. Κόνδη, Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη, τεύχος Β', για τη Γ' Ενιαίου Λυκείου, ΟΕΔΒ, Αθήνα, σελ. 117

Β. Τοποθέτηση της Πηνελόπης Δέλτα απέναντι στα γεγονότα

Το 1912 η Πηνελόπη Δέλτα αρχίζει να μελετά την εποχή του Αλεξίου Κομνηνού για να γράψει ένα τρίτο «βυζαντινό μυθιστόρημα, «Το γκρέμισμα» και συναντά για πρώτη φορά τον Ελευθέριο Βενιζέλο στην Αθήνα, του οποίου υπουργός οικονομίας είναι ο πατέρας της. Το 1913 κλείνει το γραφείο της εταιρίας Χωρέμη-Μπενάκη στη Φρανκφούρτη και οι Δέλτα επιστρέφουν στην Αλεξάνδρεια. Το 1914, ο πατέρας της εκλέγεται δήμαρχος Αθηναίων και το 1916 οι Δέλτα εγκατασταίνονται οριστικά στην Κηφισιά. Έπειτα από δύο χρόνια λαμβάνουν χώρα τα Νοεμβριανά, οπότε και ο πατέρας της θα διαπομπευτεί και θα δαρεί από το πλήθος, η ίδια καταστρέφει το πολιτικό της ημερολόγιο το οποίο περιέχει πολλές προσωπικές εκμυστηρεύσεις. Το 1920, έπειτα από την εκλογική ήττα του Βενιζέλου και του Εμμανουήλ Μπενάκη, οι ίδιοι φεύγουν για το εξωτερικό, από όπου θα επιστρέψουν το 1924. Το 1922 μετά την μικρασιατική καταστροφή βοηθά υλικά και ηθικά τους πρόσφυγες που καταφτάνουν. Το 1925, φανερώνονται τα πρώτα σημάδια της παράλυσης που θα τη βασανίσουν ως το θάνατό της. Το 1927 αρχίζει να γράφει το μυθιστόρημα «Ρωμιοπούλες», και εγκαταλείπει οριστικά «Το γκρέμισμα».

Κατά τη διάρκεια των 17 αυτών γεμάτων ιστορία χρόνων η Πηνελόπη Δέλτα γράφει «Το γκρέμισμα» με ενδιάμεσες διακοπές, η χρονική διάρκεια των οποίων μας είναι άγνωστη. Μέσα από την αλληλογραφία της και τα αρχεία της θα προσπαθήσουμε να αποδώσουμε τη σταδιακή μεταστροφή της από την πίστη στο θεσμό της βασιλείας, στην υποστήριξη μη βασιλευσμένης δημοκρατίας. Η απογοήτευση προς το πρόσωπο του βασιλιά γίνεται σταδιακά φανερή, ενώ οι διδακτική διάθεση είναι λιγότερο αισθητή, ενώ η ιστοριομάθεια παραμένει κυρίαρχο στοιχείο του βιβλίου. Συγκεκριμένα, ως προς την πολιτική της μεταστροφή αναφέρει ο Θεόδωρος Ν. Σωτηρόπουλος στην μελέτη του για την Πηνελόπη Δέλτα: «η Δέλτα δεν τον ακολουθεί αμέσως, αν και απογοητεύεται από τη στάση του τότε Διαδόχου Κωνσταντίνου για το Γουδί, αλλά οι Βαλκανικοί Πόλεμοι, που ξαναζωντανεύουν το όραμα της Μεγάλης Ελλάδας», την κάνουν να το βλέπει συνυφασμένο με τη συνεργασία Κωνσταντίνου-Βενιζέλου. Ακόμη και η στάση του Βασιλιά υπέρ της ουδετερότητας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο δεν την οδηγεί ανεπιφύλακτα, στο βενιζελικό στρατόπεδο. Βέβαιο πάντως είναι πως η παράδοση, από τη βασιλική κυβέρνηση του οχυρού Ρούπελ στη Μακεδονία στους Γερμανούς και τους Βουλγάρους (Απρίλιος 1916) και τα Νοεμβριανά, την ίδια χρονιά, με τον εξευτελισμό του πατέρα της από τους κωνσταντινικούς επίστρατους, τη στρέφουν για πάντα προς τον Κρητικό πολιτικό»⁸³.

Ανατρέχοντας στην αλληλογραφία της η ίδια γράφει το 1912 στον Κωστή Παλαμά: «Πότε το τέταρτο ρωτάτε, θα αργήσει φοβούμαι, μελετώ άλλη εποχή, αρκετά γνωστή, του Αλεξίου Κομνηνού, κι εδώ η φαντασία δεν μπορεί να γεμίσει τα χάσματα, όπως στον Καιρό του Βουλγαροκτόνου που τόσο λίγα γνωρίζουμε. Εδώ έχω να κάνω με πρόσωπα ιστορικά πασίγνωστα και αν δε θέλω να πω ανοησίες πρέπει να μη βιαστώ, και να τους γνωρίσω πρώτα εγώ καλά»⁸⁴. Το Γκρέμισμα όχι μόνο άργησε αλλά εκδόθηκε μόλις το 1983, σαράντα δύο χρόνια μετά το θάνατό της. Η ίδια άλλωστε γράφει σε επιστολή της προς τον Αμάσειας Γερμανό: «εργάζομαι τώρα σε άλλο βιβλίο, άλλης εποχής βυζαντινής, μα το κάνω χωρίς θάρρος με τη βεβαιότητα πως

⁸³ Θεόδωρος Σωτηρόπουλος, Ιδεολογία και Πολιτική στο έργο της Π.Σ. Δέλτα, Σύγχρονες Προσεγγίσεις στο έργο της Π.Σ. Δέλτα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας και Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2006, σελ.399-400

⁸⁴ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1990, σελ. 47

ποτέ δε θα μπορέσω να πράξω τίποτα καλό», εκφράζοντας την απαισιοδοξία της για το περιεχόμενο του βιβλίου της.

Την ίδια χρονιά ωστόσο γνωρίζει προσωπικά τον Βενιζέλο και καταγράφει την εντύπωσή της: «...ο Βενιζέλος μας έκανε μεγάλη εντύπωση. Άκουε περισσότερο απ' ότι μιλούσε, άκουε όλους, και το μικρότερο και τον πιο ασήμαντο χωρίς να διακόπτει. Μα όταν έπαιρνε το λόγο και μιλούσε ήταν χείμαρρος... Η πίστη του στο μέλλον της Ελλάδας ήταν απεριόριστη. Είχαμε δυνάμεις άγνωστες ως τότε. Δουλειά του Κυβερνήτου να τις ξεσκεπάσει, να τις αναδείξει.». Αισιόδοξος ο Βενιζέλος μεταφέρει τις ιδέες του: « 'Λίγοι τόποι, λίγοι λαοί έχουν τη ζωτικότητα του δικού μας'. και με τον ενθουσιασμό του, που μεταδίδουνταν και άναβε σα σπίθα στο μπαρούτι, μας ανέπτυξε όλα τα πλούτη του ελληνισμού, το πρόγραμμά του, τα σχέδιά του, πως σε λίγα χρόνια το περιφρονημένο και μικρό αυτό κρατίδιο, μπορούσε να αναπτυχθεί, να δυναμώσει, να επεκταθεί, αρκεί να έχουμε πίστη στον εαυτό μας, την πίστη που είχε εκείνος στον ελληνικό λαό»⁸⁵. Κάπου σ' αυτό το σημείο η Πηνελόπη Δέλτα βρίσκει τον εκφραστή της Μεγάλης Ιδέας, ο Βενιζέλος την κερδίζει και την εντυπωσιάζει, ενώ η αισιοδοξία και το όραμά του αντισταθμίζουν τη δική της απαισιοδοξία και απογοήτευση.

Η φιλολογική αισιοδοξία, ίσως έρχεται και μέσα από την εθνική αισιοδοξία που πηγάζει από τις επιτυχίες του ελληνικού στρατού, οι οποίες φαίνεται πως ενσαρκώνουν την πραγματοποίηση της Μεγάλης Ιδέας. Πάνω σ' αυτό της γράφει ο Εφταλιώτης το 1913: «Μας γέμισε δόξα ο στρατός μας... χάρη στο Δαγκλή και στο Διάδοχο Κωνσταντίνο- το Μεγάλο μας τον Κωνσταντίνο...», πριν τον εθνικό διχασμό και τη ρήξη ανάμεσα σε Βενιζέλο και Κωνσταντίνο, και συνεχίζει: «Όμως απ' όλους μεγαλύτερο στάθηκε το ίδιο το Έθνος, το μικρομέγαλο αυτό έθνος που θα παίξει ρόλο και ρόλο στα μέλλοντα της Μεσογείου, με δυο φοβερούς εχθρούς, τους Ιταλούς και τους Βούλγαρους. Δε φοβούμαι τίποτα όμως τώρα. Επειδή η εξέλιξη της φυλής μας πήρε το σωστό δρόμο... Ο σπόρος ήταν πάντα μέσα, μέστωσε τώρα, φουντώνει το δέντρο και τίποτις δεν το σταματά. Μεγάλο, μεγάλο το έθνος μας και χαίρουμε που έζησα να το δω και να το νοιώσω». Σχετικά με τις επιτυχίες του ελληνικού στρατού της γράφει ο Εφταλιώτης: «Άλλος έγινε ο Ρωμιός. Έγινε αληθινός ήρωας, πήρε το μέλλον του στα χέρια του και τρέχει μεγάλο δρόμο. Πού θα καταντήσει κανείς δεν μπορεί να πει- τόσο απέραντος είναι ο δρόμος του, και τόσο γεμάτος δόξες και μεγαλεία»⁸⁶.

Οι επιτυχίες του ελληνικού στρατού άλλωστε είναι γνωστές στην Πηνελόπη Δέλτα όπως φαίνεται και από την αλληλογραφία της με τον Κωνσταντίνο Μελά, αξιωματικού του Ναυτικού, που του είχε ανατεθεί η διοίκηση της απελευθερωμένης Μυτιλήνης στη διάρκεια των Βαλκανικών πολέμων. Της γράφει λοιπόν από τη Θάσο: «Είναι όνειρο; Όχι ευτυχώς είναι αλήθεια. Θα εσήμανε άραγε το τέλος του ζωντανού πτώματος που το λένε Τουρκική Αυτοκρατορία;... Όλα τα νησιά τα πήραμε χωρίς τουφεκιά, παραδόθηκαν οι Τούρκοι με προθυμία, έχασαν το ηθικό τους διότι αι νίκαι των συμμάχων είναι ραγδαία»⁸⁷. Και αργότερα, το 1912 σε άλλη επιστολή του: «Έχει ζωή η Πατρίδα μας διότι ο Λαός είναι αγνός», και παρακάτω ευγνωμονεί την Π. Δέλτα για την οικονομική βοήθεια που έστειλε κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών

⁸⁵ Πηνελόπη Δέλτα, Ελευθέριος Βενιζέλος, Ερμής, Αθήνα 1978, σελ. 2-3

⁸⁶ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997, σελ. 198

⁸⁷ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997, σελ. 398

πολέμων και εύχεται «γρήγορα να εορτάσουμε μαζί τη Μεγάλη Πατρίδα»⁸⁸. Η Μεγάλη Πατρίδα με τις επιτυχίες των Βαλκανικών Πολέμων αρχίζει να γίνεται απτή και ζωντανή, αποκτά σάρκα και οστά, παύει να αποτελεί μία ιδέα, πλέον γίνεται πραγματικότητα.

Ένας ακόμα σύνδεσμος της Π. Δέλτα με τον ελληνικό στρατό είναι η αλληλογραφία της με τους Αλέξανδρο Διομήδη, ζωή από τις πιο γεμάτες και τις πιο γόνιμες, και τον Μανουήλ Ρακτιβάν, αξιωματικό του ελληνικού στρατού. Της μεταφέρει ο πρώτος τις επιτυχίες του στρατού το 1913: «Τους το σπάσαμε το κεφάλι, των τυφλών, των αγρίων και τους το εσπάσαμε όχι ορμώντες εναντίον των, αλλά πετώντες, αδιαφορούντες δια τον θάνατον και ως νέοι ήρωες όλοι οι στρατιώται της Ελλάδος εξήτουν την ευθανασία.... Χθες κατελήφθη η Δοϊράνη και σήμερα βαδίζει ο στρατός με τον βασιλέα του, που; Προς την Σόφιαν!... Θεάματα ως τα σημερινά κάθε πέντε αιώνας παρουσιάζονται»⁸⁹. Και ταυτόχρονα ευχαριστεί τον δεύτερο για το κομμάτι τουρκικής οβίδας που έστειλε, ως ενθύμιο μάχης⁹⁰. Το ενδιαφέρον της λοιπόν είναι έντονο και ενεργό καθώς αναζητά όχι μόνο πληροφορίες αλλά και αντικείμενα-ενθύμια, όπως φωτογραφίες και άλλα χαρακτηριστικά των μαχών.

Δύο χρόνια μετά, στα πρόθυρα του Διχασμού και της ρήξης γράφει στον Τριανταφυλλίδη : «Φοβούμαι να ξεδιπλώσω εφημερίδα, μη δω εκείνα που τρέμω. Εκείνο που κάναμε, να αναιρέσουμε τη συμμαχία μας με τη Σερβία είναι μαράζι στην καρδιά, δεν μπορώ, δεν μπορώ να το πάρω απόφαση. Και τρέμω το Γούναρη και την προστυχιά της ψυχής του...»⁹¹. Ο αντίπαλος του Βενιζέλου και του πατέρα της ταυτόχρονα, τη φοβίζει, της προκαλεί ανησυχία, ενώ η λέξη «προστυχιά» που χρησιμοποιεί δείχνει την αποστροφή της, η οποία θα δυναμώσει με τη μικρασιατική καταστροφή, οπότε και καταστρέφεται το όραμα της Μεγάλης Ελλάδας.

Ανατρέχοντας στην αλληλογραφία της από το 1921 έως το 1927, περίοδο στη διάρκεια της οποίας επιχείρησε να ολοκληρώσει το Γκρέμισμα⁹², και το εγκαταλείπει οριστικά, αντικατοπτρίζεται η αιτία επιλογής του τίτλου καθώς το Γκρέμισμα του Ρωμανού Διογένη ταυτίζεται με το γκρέμισμα της Ελλάδας, και αυτό του Βενιζέλου το 1920 και συνεπώς το γκρέμισμα του προσωπικού της οράματος, που τροφοδοτεί την πατριδολατρία και τον εθνικισμό της. Και συμπληρώνει η Ιωάννα Πετροπούλου: «οπωσδήποτε τα γεγονότα του 1920 - η απόπειρα κατά του Βενιζέλου, η δολοφονία του Ίωνα Δραγούμη και η ήττα των Φιλελευθέρων στις εκλογές - θα λειτουργήσουν ως καταλύτης στην πολιτική της στράτευση»⁹³.

Έπειτα από την εκλογική ήττα του Βενιζέλου παραθέτει την απάντησή του προς τους οπαδούς που τον παρακαλούσαν να επιστρέψει και να αποτρέψει την καταστροφή: «Τη δύναμή μου την αντλούσα από το λαό. Νόμιζα πως έχω το λαό μαζί μου και τραβούσα εμπρός. Τη στιγμή όμως που ο λαός καταψηφίζοντάς με, αποδοκίμασε την πολιτική μου, έχασα τη δύναμή μου για δράση και την πίστη στον εαυτό

⁸⁸ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997, σελ. 399

⁸⁹ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997, σελ. 405

⁹⁰ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997, σελ. 407

⁹¹ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997, σελ. 346

⁹² Τόνια Κιουσοπούλου, Η Πηνελόπη Δέλτα και το Βυζάντιο, Σύγχρονες Προσεγγίσεις στο έργο της Π.Σ. Δέλτα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας και Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2006, σελ. 305

⁹³ Ιωάννα Πετροπούλου, Από τον Παροικιακό Ελληνισμό στην Εθνική Συνείδηση, Σύγχρονες Προσεγγίσεις στο έργο της Π.Σ. Δέλτα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας και Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2006, σελ. 349

μου. Μόνον μια καταστροφή μπορεί να με ξαναπείσει να πολιτευτώ, και αυτό το απεύχομαι». Μα ήλθε η καταστροφή και τον ξανάφερε στα πράγματα. Η γιγάντια όμως εμπιστοσύνη στο λαό και στον εαυτό του, είχε πέσει κάτω από τις σφαίρες της Gare de Lyon»⁹⁴. Επίσης, αναφέρει λίγες μέρες μετά την ήττα: «Δεν ξέρει κανείς τι πρέπει να θρηνήσει περισσότερο, την καταστροφή μιας μεγάλης ιδεολογίας ή το ψυχικό βρώμισμα ολόκληρου λαού»⁹⁵.

Τα λόγια αυτά του Βενιζέλου, καθώς και ο σχολιασμός από μέρους της θα οδηγήσουν την Πην. Δέλτα σε αρνητικά συναισθήματα για τον ελληνικό λαό. Συγκεκριμένα, γράφει στον Πέτρο Βλαστό το 1922, δύο χρόνια μετά την εκλογική ήττα του Βενιζέλου και την διαμονή του ίδιου και του πατέρα της στο Παρίσι: «Κι εγώ τους περισσότερους Έλληνες δεν τους καταλαβαίνω πια, προσθέτω και κάτι άλλο, πιο θλιβερό, τους περισσότερους Έλληνες δεν τους αγαπώ πια. Μα γεννηθήκαμε σε τούτη τη φυλή, και απευθυνόμενη στο Βλαστό, ό, τι και να κάνετε είστε ένας απ' αυτούς, γι' αυτό δεν έχετε δίκαιο, ούτε τον τρόπο να ξεκολλήσετε την τύχη σας από τη δική τους. Κι έξω να μείνετε, θα είστε ένας απ' αυτούς, ό, τι και να κάνετε θα είστε ένας απ' αυτούς, ό, τι και να κάνετε θα μείνετε δέντρο ξεριζωμένο που δε ρίζωσε αλλού»⁹⁶. Ίσως με αυτά τα λόγια να αναφέρεται και στον εαυτό της, εκφράζοντας τα συναισθήματά της κατά τη διάρκεια της πολυετούς διαμονής της σε χώρες του εξωτερικού. Παρά την απογοήτευσή της αισθανόταν τη μοίρα της δεμένη με τη μοίρα των Ελλήνων και της Ελλάδας, και δεν μπορούσε να αδιαφορεί και να εθελοτυφλεί και να αδιαφορεί μπροστά στο πολιτικό και στρατιωτικό γίγνεσθαι. Το απέδειξε με τη συγγραφή μυθιστορημάτων, τα βιβλία της ήταν ο κρίκος που τη συνέδεε με την Ελλάδα, και δημιουργήθηκε από την ίδια.

Ο Πέτρος Βλαστός επισημαίνει πως: «ο δημοκρατισμός έχει προστυχήσει πια και την ιδέα της πατρίδας. Κι αυτό γιατί αλήθεια καμιά ιδέα δεν έχει αυτοτελή αξία, μήτε καν έννοια. Το μόνο που σημαίνει είναι οι άνθρωποι που τυχαίνουν να έχουν κάποια ιδέα και την ενεργούν. Έτσι λοιπόν πρέπει πάντα να κρίνουμε κατά την αξία και τη ζωντάνια των ανθρώπων των ατομικών και όχι κατά την απαίτηση της ιδέας». Μοιάζει να ζωγραφίζει τους δύο πολιτικούς αντιπάλους, Βενιζέλο και Γούναρη, καθώς και την ιδέα που και οι δύο υπερασπίζονται. Η διαφορά όμως στη «ζωντάνια» τους και ο τρόπος με τον οποίο διαχειρίζονται τις καταστάσεις δημιουργούν και διαφορετικές συνθήκες μέσα στις οποίες υπάρχει η Ιδέα. Ο Ιδέα του Βενιζέλου είναι σπουδαία και ανυψωτική, ενώ η Ιδέα του Γούναρη ασθμαίνει και συντρίβεται. Και λίγες μέρες πριν την εθνική καταστροφή τη συμβουλεύει: «... αν θέτε να ζείτε δίκια και ατρίκυστα, ν' αγαπάτε κείνους τους ανθρώπους που τους ξέρετε ζωντανούς και παστρικούς, και να αδιαφορείτε για τους άλλους τους χοντρικούς». Και πιο πριν για την πολιτική: «Δεν έχει πια καμιά σημασία ανθρώπινη. Κι αλήθεια, δε χρειάζεται κανείς πείσμα για να μείνει Έλληνας. Μένει κανείς αυτό που είναι και θέλει να είναι χωρίς να το ξέρει πως το θέλει»⁹⁷.

Η ίδια γράφει στον Αλέξανδρο Δελμούζο και τη σύζυγό του, περιγράφοντας την κατάσταση στην Αθήνα το Μάρτιο του 1921: «Σχεδόν σας μακαρίζω που είστε μακριά, έξω από την ηθική λάσπη, το βόρβορο της πρωτεύουσάς μας... Γιατί είναι απερίγραπτη η βρώμα που ξεθυμαίνει από την Πλάκα και συνάμα από όλες τις γωνίες

⁹⁴ Πηνελόπη Δέλτα, Ελευθέριος Βενιζέλος, Ερμής, Αθήνα 1978, σελ. 10

⁹⁵ Πηνελόπη Δέλτα, Ελευθέριος Βενιζέλος, Ερμής, Αθήνα 1978, σελ. 71

⁹⁶ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997, σελ. 12

⁹⁷ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997, σελ. 13

της Ελλαδικής Ελλάδας.... Και το κράτος ολόκληρο «κυβερνάται» και «βυζαίνεται» από το ένα κόμμα, και «εξυπηρετείται» από το άλλο. Πού είστε κυρία Δελμούζου να βλέπετε αξιοπρέπεια; Πού είστε φίλε κύριε Δελμούζο, να δείτε τον «ανθρωπισμό» που τόσο θέλατε να βάλετε στην ψυχή του παιδιού μας;... Μα δεν έχω την ψυχική ηρεμία που χρειάζεται για να γράψω για παιδιά... Ώστε μπορείτε να γελάτε έξω! Εγώ λαχταρώ την Κηφισιά για να βγω από τους κρότους του δρόμου, πιστολιές, τουφεκιές, τραγούδια και τρομπέτες αυτοκινήτων, γιατί με πειράζουν την ώρα που επικρατεί «Ησυχία καθ' όλον το μέτωπον» και φθάνουν карабиές πληγωμένων κάθε μέρα και πλημμυρίζουν τα νοσοκομεία»⁹⁸. Το Γκρέμισμα, του οποίου τη συγγραφή ξεκίνησε ξανά εκείνη την περίοδο, δεν είναι ένα βιβλίο για παιδιά, ενώ η ίδια γεμάτη αβεβαιότητα για το μέλλον της χώρας, δεν μπορεί να γελάσει και να βρει ψυχική ηρεμία.

Και ύστερα από δύο μήνες ξεσπά σε επιστολή της προς τους ίδιους παραλήπτες αναφερόμενη στην εξωτερική πολιτική των πολιτικών αντιπάλων του Βενιζέλου: «Και για να μην πουν, να μην πούμε εμείς, οι Έλληνες, ότι απέτυχαν στην εξωτερική πολιτική, αυτοί οι νάνοι, μας καταστρέφουν και ως κράτος και ως έθνος, κάνοντας κακώς μια πολιτική που δε θέλουν και που δεν έχουν ούτε το ανάστημα ούτε την υλική δύναμη να την παν μπροστά.... Σας βεβαιώνω πως ώρες ώρες δεν μπορώ να υποφέρω τον καημό της σημερινής καταστάσεως, της συντριβής του μεγάλου ονείρου μας... Ένας Βενιζέλος, με τις κλωτσιές και τις σπρωξιές, με την «τυραννία», μάλιστα, με την τυραννία, έσπρωξε τον αποχαυνωμένο, το σκλάβο αυτό λαό μπροστά, τον έκανε να μεγαλουργήσει, μια και η ψυχή του λαού αυτού δεν ήταν στο ύψος, γιατί τη βαραίνουν ακόμη οι αλυσίδες της δουλείας, γιατί έμεινε σκλάβο ψυχή, μικρή, πρόστυχη, άθλια.... Συνάμα όμως μακαρίζει κανείς τους πεθαμένους, που δεν πρόφτασαν να δουν τον ξεπεσμό...»⁹⁹. Η οργή και αγανάκτησή της για την κακή διαχείριση της κυβέρνησης και τη δουλοπρέπεια του ελληνικού λαού που δεν εκτίμησε τις δυνάμεις και τις ικανότητες του Βενιζέλου είναι φανερές, καθώς και οι λόγοι για τους οποίους δεν αγαπά πια τους Έλληνες, όπως είδαμε σε άλλη επιστολή της είναι ολοφάνερα.

Της απαντά ο Δελμούζος: «... μόνον ο Σολωμός και ύστερα ο Βενιζέλος ένιωσαν αληθινά την Ελλάδα και το λαό της. Από τους άλλους κανείς δεν μπήκε συνολικά στο βάθος του, δεν υψώθηκε στο ανάστημά του». Και εκείνη συνεχίζει στο ίδιο κλίμα θυμού και απογοήτευσης: «... φοβούμαι πως όλα μας τα προτερήματα χωρούν σε μια λέξη, μεγάλη, ηχηρή, πολυσύλλαβη, αλλά μόνον μια λέξη: αυτοθουμασμός.» και παρακάτω οικτρίζει τον ελληνικό λαό: «Τι κακομοιριά! Ούτε παπάδες δεν έχουμε, ούτε δασκάλους και θέμε να γίνουμε άνθρωποι!»¹⁰⁰. Μέσα από τις διαπιστώσεις της αυτές διαφαίνεται η άποψή της ότι ο ελληνικός λαός είναι άξιος της μοίρας του, από πολιτική κοινωνική και στρατιωτική πλευρά.

Δε θα μπορούσε βέβαια να μην αναφερθεί στην εξωτερική και εσωτερική πολιτική που ακολουθείται: «Νικά ο στρατός μας δόξα τω Θεώ, μα σαν πάρουμε και την Άγκυρα ύστερα τι θα κάνουμε; Τρώμε μπάτσους απάνω σε μπάτσους από τις Δυνάμεις, να και η Αγγλία που με τον κοφτότερο τρόπο μας λέγει «γιοκ Πόλη». Εις απάντηση οι βασιλικές φάλαγγες φοβερίζουν ότι θα κόψουν όλους τους Βενιζελικούς.

⁹⁸ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997, σελ. 256-267

⁹⁹ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997, σελ. 261

¹⁰⁰ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997, σελ. 262

Μη χειρότερα!»¹⁰¹. Χωρίο που φανερώνει την αποστροφή της πλέον για τους εκπροσώπους της βασιλείας και την αγανάκτησή της.

Τον ίδιο χρόνο μάλιστα αναφέρει στο ημερολόγιό της ότι ο ελληνικός λαός «δεν έχει ιδανικό ούτε πατριωτισμό, αλλά ένα πείσμα και μια ειδωλολατρία για έναν άνθρωπο, ένα θνητό»¹⁰². Και παρακάτω η ίδια αποψη για τη βασιλεία με μία περαιτέρω επεξήγηση: «Χρειάζεται πολλών γενεών πολιτισμός και μόρφωση για να μπορέσει ο ευτελής μας χαρακτήρας να υποφέρει τον κίνδυνο της βασιλικής γοητείας χωρίς να ξαναγίνει το άθλιο ράκος που αποδείχθηκε τότε»¹⁰³, αναφερόμενη στην άκριτη, κατά τη γνώμη της, υποστηρικτική στάση των Ελλήνων απέναντι στο βασιλιά Κωνσταντίνο σχετικά με τη στάση της Ελλάδας στον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, και τον επακόλουθο διχασμό.

Στη συνέχεια αναφέρει την αδυναμία συγγραφής λόγω της κατάστασης που επικρατεί καθώς και την εξορία του πατέρα της, οποίος βοηθά οικονομικά για την περίθαλψη των στρατιωτών που καταφτάνουν. «Ο εκλεκτός λαός υποφέρει δυστυχώς από μεγάλη έλλειψη ανθρωπισμού... Και ελπίζετε ακόμα από τέτοιο λαό; Αφήνω το Βενιζέλο, που επειδή μας έμπαζε στην Πόλη είναι καταδικασμένος από τις βασιλικές φάλαγγες να μην ξαναπατήσει στην Ελλάδα «ούτε ως απλός πολίτης.... Καημένος, άθλιος Ελληνισμός...»¹⁰⁴.

Και ακόμη πιο πικρή η διαπίστωση του Δελμούζου ότι «οι ομιλίες μας κατήντησαν παράπονο, απογοήτευση, θυμός, αηδία», που αντικατοπτρίζει την κατάσταση που επικρατούσε στην Ελλάδα τέσσερις μόλις μήνες πριν την καταστροφή. Ενώ ο Δεσπότης «έχει χρέος να πει, να φωνάζει στον κόσμο πως ο βασιλιάς πρέπει να φύγει»¹⁰⁵.

Η απάντηση της Πηνελόπης Δέλτα χείμαρρος από προμηνύματα καταστροφής και χαλασμού, το γκρέμισμα δεν θα αργήσει να πραγματοποιηθεί: «... το γένος μας το περιφρόνησα και το σιχάθηκα! Είμεθα ελεεινοί... Δεν ξέρω αν θα πεθάνουμε, μα είμαστε ανάξιοι να ζούμε, και ωρισμένως ξεπέσαμε... Ένας τόπος που δέχεται να παραδώσουν τα μισά του παιδιά στο μαχαίρι του εχθρού χωρίς να ταραχθεί, και που αναστατώνεται γιατί του κόψαν τη δραχμή, αυτός ο τόπος δεν αξίζει να ζει»¹⁰⁶, και παρακάτω ομολογεί πως: «είναι η ψυχή μου κουρασμένη έως θανάτου»¹⁰⁷. Κουρασμένη, απογοητευμένη, σκληρή απέναντι σε όσα συμβαίνουν και το λαό που μόνος του υπέγραψε τη μοίρα του τη στιγμή που αρνήθηκε τη διακυβέρνηση του Βενιζέλου και έδωσε την ευκαιρία στο Γούναρη και τους βασιλικούς να καταστρέψουν ό,τι ο ίδιος με κόπο και υπομονή έχτισε.

Και έπειτα έρχεται η καταστροφή του '22, «ένας ωκεανός από δυστυχία». Και περιγράφει στο Δελμούζο: «Τι ήταν αυτό που είδαν τα μάτια μας! Ανθρώπινη πένα δεν μπορεί να το περιγράψει. Η Ελλάδα μας η γελαστή μετατράπηκε σε κόλαση του Dante... Η ιστορία δεν είδε ποτέ παρόμοια καταστροφή»¹⁰⁸. Λίγες μέρες πριν

¹⁰¹ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997, σελ. 265

¹⁰² Πηνελόπη Δέλτα, Ελευθέριος Βενιζέλος, Ερμής, Αθήνα 1978, σελ. 92

¹⁰³ Πηνελόπη Δέλτα, Ελευθέριος Βενιζέλος, Ερμής, Αθήνα 1978, σελ. 141

¹⁰⁴ Πηνελόπη Πηνελόπη Δέλτα, Ελευθέριος Βενιζέλος, Ερμής, Αθήνα 1978, σελ. 92
Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997, σελ. 266

¹⁰⁵ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997, σελ. 283

¹⁰⁶ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997, σελ. 284-285

¹⁰⁷ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997, σελ. 286

¹⁰⁸ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997, σελ. 289

γράφει στο ημερολόγιό της: «Καημένοι Έλληνες της Τουρκίας, που σ' αυτούς έλαχε να πληρώσουν το εθνικό έγκλημα της 1^{ης} Νοεμβρίου...» αναφερόμενη στις «μπαμπέ-σικες» εκλογές του 1920 που «το αποτέλεσμα των εκλογών αναποδογύρισαν όλα τα όνειρα του Γένους»¹⁰⁹.

Γ. Περίληψη του βιβλίου

Παρατίθεται η υπόθεση του βιβλίου όπως αποτυπώνεται από τον Χάρη Σακελλαρίου¹¹⁰:

«Η υπόθεση του έργου αναφέρεται στην άνοδο στο θρόνο του Βυζαντίου και στην πτώση και το θάνατο του Ρωμανού Διογένη.

Το αφήγημα αρχίζει από το βράδυ της μάχης του Ματζικέρτ, που έγινε στις 26 Αυγούστου του 1701 και κάπου, κατά την ίδια την Πηνελόπη Δέλτα, «είναι η αρχή του τέλους- η ώρα του θανάτου του Βυζαντινού κράτους», κλεισμένος ο Ρωμανός Διογένης σε μια πρόχειρη σκηνή και φρουρημένος αυστηρά από έναν Τούρκο στρατιώτη, νικημένος, ενώ θα μπορούσε να είχε νικήσει, φέρνει στο νου του όσα μεσολάβησαν από τη μέρα της αναρρίχησης του στο θρόνο ως τη στιγμή τούτη, που, εξουθενωμένος πια, περιμένει την απόφαση του νικητή, του Τούρκου σουλτάνου Αλπ-Αρσλάν, για την παραπέρα τύχη του. η αφήγηση εδώ είναι αναδρομική, αλλά και διακόπτεται συχνά, για να παρεμβληθούν γεγονότα που, κατά τη γνώμη της Πην. Δέλτα, υπήρξαν αποφασιστικά για την εξέλιξη των γεγονότων και την τελική έκβαση.

Το βιβλίο αποτελείται από 19 κεφάλαια. Ακολουθεί ένα παράρτημα με προσχέδια από 21 τμήματα, όπου βρίσκει κανένας περιληπτικά όσα στα κύρια κεφάλαια του έργου αναπτύσσονται.

Στην αρχή ο Αλπ-Αρσλάν, του φέρθηκε απότομα, έπειτα όμως συμφιλιώθηκε μαζί του, αφού ο Διογένης Ρωμανός του υποσχέθηκε να του πληρώσει 1.000.000 χρυσά νομίσματα για λύτρα... Στο παλάτι όμως τα πράγματα δεν πήγαιναν καθόλου καλά για το Ρωμανό Διογένη. Οι δολοπλοκίες έδιναν και έπαιρναν. Στο θρόνο του Βυζαντίου ανέβασαν το γιο της Ευδοκίας και του Κωνσταντίνου Δούκα, τον Μιχαήλ. Λίγο αργότερα ανάγκασαν την Ευδοκία να κλειστεί στη μονή Πιπερούδη... έπειτα από πολλές και απέλπιδες προσπάθειες και, συχνά, χαμένες μάχες ο Ρωμανός, πολιτορκεμένος στα Άδανα, την άνοιξη του 1073, αναγκάστηκε να συνθηκολογήσει κι αφού ζήτησε να μην τον κακοποιήσουν, δέχτηκε να μπει σε μοναστήρι.»

Το τέλος του ωστόσο ήταν φρικτό, καθώς όχι μόνο δηλητηριάστηκε από τους ανθρώπους του Καίσαρος, αλλά οι συνθήκες του ταξιδιού του προς τη Μονή της Μεταμορφώσεως στην Πόλη ήταν απάνθρωπες. Ταξίδευε άρρωστος και δηλητηριασμένος αρχικά σε γαϊδούρι και στη συνέχεια σε βοϊδάμαξα, ενώ στη διάρκεια του ταξιδιού δόθηκε η εντολή να τον τυφλώσουν και να αφήσουν τις πληγές του αγιάτρευτες. Η διάρκεια της ζωής του ήταν μικρή, καθώς έφτασε άρρωστος και μισοπεθαμένος στα χέρια τον μοναχών που τον περιποιήθηκαν όσο μπορούσαν. « Λίγο όμως έζησε εκεί ο μάρτυρας. Χωρίς ποτέ να ξεστομίσει κανένα παράπονο, χωρίς να κατηγορήσει

¹⁰⁹ Πηνελόπη Δέλτα, Ελευθέριος Βενιζέλος, Ερμής, Αθήνα 1978, σελ. 107

¹¹⁰ Χάρης Σακελλαρίου, Πηνελόπη Δέλτα, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997, σελ. 114-115

τους δήμεύς του, ευλογώντας ως την τελευταία στιγμή το όνομα του Κυρίου, ο Ρωμανός Διογένης ξεψύχησε, λίγες μέρες αφού έφθασε στην Πρώτη, στο φτωχό του κελί, με μόνη νοσοκόμο τη Βασίλισσα καλόγρια, με μόνη παρηγοριά την πίστη του και τη μεγάλη του ψυχή (Ιούλιος 1073). Η Ευδοκία του έκανε μεγάλη κηδεία και τον έθαψε στην Πρώτη.»¹¹¹.

Δ. Το «Γκρέμισμα» φορές ιστορίας και απόψεων της Πηνελόπης Δέλτα

Μέσα από το ανολοκλήρωτο Γκρέμισμα, η Πηνελόπη Δέλτα περνά τις απόψεις της σχετικά με τη βασιλεία, στις οποίες παρουσιάζεται μεταστροφή, ενώ το ζήτημα που πραγματεύεται, η άνοδος και πτώση του Ρωμανού Διογένη, παρουσιάζει πάρα πολλά κοινά στοιχεία με την άνοδο και πτώση του Βενιζέλου. «Η διάταξη των χειρογράφων κατά την έκδοση έδειξε τη στενή σχέση του μυθιστορήματος με την ιστορία», παραδέχεται η Μαριάννα Σπανάκη, η οποία επιμελήθηκε της έκδοσης του βιβλίου¹¹². Και συνεχίζει: «Οι επιλογές των ιστορικών γεγονότων δεν γίνονται εντελώς αυθαίρετα, αλλά στηρίζονται στην ιστορική σημασία η οποία αποδίδεται σε γεγονότα όπως η μάχη του Ματζικέρτ»¹¹³. Και τονίζει: «Ενδεχομένως η Δέλτα διέβλεψε την πιθανότητα της ανάγνωσης αυτού του έργου ως πολιτικής αλληγορίας για πτυχές της ιστορίας του μικρασιατικού κόσμου»¹¹⁴. Ταυτόχρονα, τονίζει ο Π. Α. Ζάννας: «... δεν της μένει τίποτε άλλο παρά το γράψιμο και η πολιτική, δεμένα μάλιστα τόσο σφιχτά, ώστε πολλές φορές να μην ξεχωρίζουν, να μην αποτελούν δύο διαφορετικές διαδικασίες»¹¹⁵.

Παραθέτουμε τα χωρία από το Γκρέμισμα στα οποία αποτυπώνεται η ιδεολογία της Δέλτα, η σταδιακή αλλαγή των απόψεών της και πώς αυτά συνδέονται με τα ιστορικά γεγονότα της εποχής.

Το «πесμένο λεοντάρι», ο Ρωμανός Διογένης, είχε νικηθεί. «Ύπνο για κείνον δεν έχει, ο ύπνος είναι για τους ευτυχισμένους». Μια προφητική ίσως φράση, για την εκλογική ήττα του Βενιζέλου, καθώς και ο χαρακτηρισμός λεοντάρι για ένα πρόσωπο που αντιπροσωπεύει την ανδρεία, το θάρρος, εκείνον που μπορεί να τραβήξει ένα पेσμένο κράτος και να το ανυψώσει. Ίσως μάλιστα να αποτελεί το alter ego του Βενιζέλου, από άποψη ικανοτήτων. Ο Ρωμανός μάλιστα αναφωνεί, σε ένα ξέσπασμα πατριδολατρίας, που υψώνεται πάνω από το να είναι ο ίδιος εκπρόσωπος της εξουσίας: «Πατρίδα! Πατρίδα δύστυχη! Σε τι νύχια θα πέσεις πάλι!».

Έπειτα τίθεται ένα ζήτημα που για πρώτη φορά απασχολεί τη Δέλτα, μέσα από τα λόγια του Κομνηνού: «Ποιόν υπηρετεί ο στρατιώτης που πολεμά τον εχθρό, το Βασιλέα ή την Πατρίδα;» και ο ίδιος δίνει την απάντηση «Υπηρετείς την Πατρίδα, που και ο Βασιλέας αυτήν υπηρετεί, είναι πρώτος της δούλος.... Ο Βασιλέας δεν έχει

¹¹¹ Πηνελόπη Δέλτα, Το Γκρέμισμα, Ερμής, Αθήνα 1983, σελ. 285

¹¹² Μαριάννα Σπανάκη, Βυζάντιο και Μακεδονία στο έργο της Π.Σ. Δέλτα, Ερμής, Αθήνα 2004, σελ. 93

¹¹³ Μαριάννα Σπανάκη, Βυζάντιο και Μακεδονία στο έργο της Π.Σ. Δέλτα, Ερμής, Αθήνα 2004, σελ. 94

¹¹⁴ Μαριάννα Σπανάκη, Βυζάντιο και Μακεδονία στο έργο της Π.Σ. Δέλτα, Ερμής, Αθήνα 2004, σελ. 129

¹¹⁵ Αλέξανδρος Ζάννας, Πρόλογος, Π.Σ. Δέλτα, Ελευθέριος Βενιζέλος, Ερμής, Αθήνα 1997, σελ. κα΄

νόημα, παρά εφόσον κυβερνά καλά. Αν είναι ανάξιος να κυβερνήσει, δεν μπορεί το συμφέρον της δυναστείας να ισοζυγίζει με το συμφέρον του κράτους». Η διαπίστωση αυτή σχετικά με την ανικανότητα του βασιλιά, δεν είναι η ίδια με την αντίστοιχη στο «Παραμύθι χωρίς όνομα». Εκεί ο «κακός» βασιλιάς αντικαθίσταται από έναν άλλο «καλό» βασιλιά, ενώ στο Γκρέμισμα εκείνος που έχει την εξουσία δεν είναι κληρονομικός βασιλιάς, αλλά ένα «λεοντάρι», που στηρίζει το κράτος με τα σιδερένια του χέρια και τη βαθιά πίστη του στην πατρίδα του. Γίνεται λόγος λοιπόν για «αμφισβήτηση της κληρονομικής βασιλείας»¹¹⁶ προσθέτει η Μαριάννα Σπανάκη.

Η Μαγδαληνή επίσης αναρωτιέται: «Μήπως και δεν ήταν σωστή η αποκλειστική αυτή αφοσίωση στο άτομο του Βασιλέα... μήπως και πάνω από την πίστη στους Δουκαίους έστεκε η πίστη στην Πατρίδα...;».

Τα λόγια της Άννας Δελασηνής και οι απόψεις της μοιάζουν με αυτές της Δέλτα, έτσι όπως εκφράζονται στο ημερολόγιό της. Αναφέρει η Δελασηνή για την ανακήρυξη της βασιλείας του Μιχαήλ: «...Ο Θεός θέλει να χάσει το έθνος του... αφού ο Κύριος θέλησε να σπάσει τον άντρα που βαστούσε το σκήπτρο και ν' αφήσει το κράτος να πέσει στ' ανίκανα χέρια του ηλίθιου... Δεν ήταν το μέτωπό του για το στέμμα φτιαγμένο, είναι στενό, αδύνατο, άχαρο, εκφυλισμένο... Το στέμμα θέλει μέτωπο δυνατό...». Γράφει η Δέλτα για την ήττα του Βενιζέλου 3 μέρες μετά τις εκλογές: «Οι εκλογές της 1^{ης} Νοεμβρίου έριξαν το Βενιζέλο. Η Ελλάδα όλη φόρεσε την άγκυρα, φώναξε «ζήτω ο Βενιζέλος!», και ψήφισε μαύρο. Όχι όλη, ευτυχώς, αλλά η πλειοψηφία. Και πιστός στο λόγο του φεύγει ο Βενιζέλος, ο Μεγάλος, ο Γίγας» και παρακάτω «τα αποτελέσματα των εκλογών αναποδογύρισαν τα όνειρα του γένους»¹¹⁷. Είναι ολοφάνερη η αντιστοιχία ανάμεσα στις δύο περιστάσεις και τα δύο πρόσωπα, ο άντρας που έσπασε, Ρωμανός ή Βενιζέλος ανύψωνε το έθνος, όμως τη θέση του πήρε ένας «ηλίθιος», ο Μιχαήλ στο Γκρέμισμα, και ένας «πρόστυχος» άνθρωπος, ο Γούναρης στην πραγματική ζωή.

Η διαφορά των δύο βασιλιάδων, του «νόμιμου» Μιχαήλ, και του σιδερένιου Ρωμανού, που κρατούσε τον εχθρό έξω από τα σύνορα του κράτους, δεν έγκειται μόνο στη νομιμότητα της θέσης τους, δηλαδή στο δικαίωμα του να βρίσκονται στο θρόνο, καθώς ο πρώτος είναι Πορφυρογέννητος και ο δεύτερος αναδείχτηκε βασιλιάς μέσω γάμου. Αυτό που τονίζει η Δέλτα είναι ότι ο «νόμιμος» δεν είναι ικανός να αναλάβει τα ηνία του κράτους, ενώ ο Ρωμανός που δεν είναι κληρονομικός βασιλιάς είναι πρότυπο ανδρείας. Η αντίθεση αυτή προβάλλεται μέσω του Λέοντα: «Και του γεννιόταν έξαφνα μια απορία άσχημη και ενοχλητική, μήπως και σύμφερε να μείνει ακόμα λίγον καιρό στην αρχή ο Ρωμανός Διογένης,... μήπως και με όλη του τη λαμπρότητα και το μεγαλείο και τα δικαιώματα, ήταν ακόμα άπειρος ο νόμιμος αλλά νέος πολύ Πορφυρογέννητος Βασιλέας».

Και παρακάτω διαμαρτύρεται ο Παλαιολόγος: «... το αίμα μας ξέρομε και το χύνουμε κάθε φορά που μας το ζήτησε η Πατρίδα και ο Βασιλέας... Εγώ για ένα Θεό πολεμώ και για ένα Βασιλέα. Μα για το Θεό μου και για το Βασιλέα μου στο Χάρο πηγαίνω, και το είπα παστρικά στην Αυγούστα, και το ξέρει, πως μιας και ορκίστηκα πίστη στο Βασιλέα μου, το λόγο μου εγώ δεν τον παίρνω πίσω και δεν αναγορεύω άλλον εγώ». Διδαχή για την πίστη στο βασιλιά και νύξη ίσως για το διχασμό και τη

¹¹⁶ Μαριάννα Σπανάκη, Βυζάντιο και Μακεδονία στο έργο της Π.Σ. Δέλτα, Ερμής, Αθήνα 2004, σελ. 185

¹¹⁷ Πηνελόπη Δέλτα, Ελευθέριος Βενιζέλος, Ερμής, Αθήνα 1978, σελ. 80

διαμάχη των Ελλήνων για την ορθότητα των αποφάσεων του Κωνσταντίνου και του Βενιζέλου.

Ταυτόχρονα, η περιγραφή του Πορφυρογέννητου Βασιλιά, καθώς και η συναισθηματική απογοήτευση του Λέοντα μόλις τον βλέπει, μαρτυρά τη συμφωνία εξωτερικής εμφάνισης και προτερημάτων στους ήρωες της Δέλτα: «Από μικρός είχε ακούσει πάντα να μιλούν για το Βασιλέα, τον Αύγουστο, σχεδόν υπεράνθρωπο, και στο μυαλό του είχε μείνει η παιδική αυτή εντύπωση πως ο Βασιλέας έπρεπε να είναι τουλάχιστον ημίθεος, με μάτια αετού, με μέτωπο ολύμπιο... Τι γκρέμισμα των ονείρων του! Ο υπεράνθρωπος Βασιλέας της φαντασίας του ξέπεφτε σε κάτι χαμηλότερο από κοινό άνθρωπο, δεν ήταν άλλο παρά ασήμαντο μααραμένο παιδί...». Και συνεχίζει την περιγραφή ο Γανίκ: «... και δε μου γέμισε το μάτι, δε μοιάζει Βασιλέας. Δε μου έρχεται να πάγω να πολεμήσω γι' αυτόν. Μου φαίνεται άξιος να μονάχα να υπακούει, όχι να προστάζει». Και έρχεται η περιγραφή του Ρωμανού μέσα από τα μάτια του Γανίκ να κάνει την αντίθεση ακόμα πιο έντονη: «Μα θυμήθηκε το μεγαλείο του εκθρονισμένου Βασιλέα, την παλικάριά του, τη μεγαλοψυχία του, που όλοι, εχθροί και φίλοι, του τ' αναγνώριζαν, και που τον έκαμναν προσωπικότητα ξεχωριστή. Θυμήθηκε την ομορφιά του, την αρχοντιά του... και ύστερα θυμήθηκε το κακομοιριασμένο ύφος του άλλου, που τον πήγαιναν οι Βαράγγοι του σαν υποτακτικό ανάμεσά τους...», και πήρε την απόφασή του ο Γανίκ την τύχη του να την ενώσει μαζί του, με τον εκθρονισμένο βασιλιά του και να φύγει.

Αντίθετη άποψη με τον Γανίκ έχει ο Θεόδωρος και ο Λέων, οι οποίοι υποστηρίζουν πως: «... είμαστε στρατιώτες του Αύγουστου Μιχαήλ, αποφασίσαμε να μην ξετάσουμε το γιατί και το διότι των πράξεών του... Δική μας δουλειά δεν είναι. Δε μας μένει παρά να σκύνουμε το κεφάλι και να υπακούσουμε. Και αν δούμε πράγματα που μας πειράζουν, επί τέλους κλείουμε τα μάτια μας και κάνουμε πως δεν τα είδαμε. Είπαμε πως αν το κάνει έτσι ο Βασιλέας μας, θα πει πως είναι καλά καμωμένο, και δεν είναι δουλειά μας να τον κρίνουμε». Η άποψή τους είναι η άποψη του στρατιώτη που έχει το καθήκον να υπηρετεί χωρίς να ασκεί κριτική στον αρχηγό του. Ίσως η άποψη αυτή να εκφράζει μεγάλη μερίδα του ελληνικού λαού εκείνης της εποχής.

Σε άλλο χωρίο ο Λέων αναφέρει για τον Αλέξιο Κομνηνό: «λέγω πως αυτός είναι ο μόνος άξιος... να σώσει το κράτος που γκρεμίζεται...», λόγια και σκέψεις της ίδιας της Δέλτα για το Βενιζέλο καθώς στα μάτια της «ο Βενιζέλος είναι ο ήρωας»¹¹⁸

Στο Γκρέμισμα η βασιλεία καταλαμβάνει ίσως το μεγαλύτερο μέρος των συζητήσεων και των προβληματισμών των ηρώων σε σχέση με τα προηγούμενα μυθιστορήματα. Η ανδρεία ωστόσο και η πατριδολατρία είναι σταθερά ερείσματα, πάνω στα οποία δράττει της ευκαιρίας να μεταφέρει στο αναγνωστικό κοινό της κάποια διδάγματα: «Το σπαθί κάνει την καρδιά και η καρδιά φτιάχνει το χαρακτήρα. Ένας που δε φοβάται τον πόνο και τον θάνατο δεν φοβάται τίποτα, το θάρρος το σωματικό δίνει και το θάρρος το ηθικό, ο ατρόμητος εμπρός στο θάνατο μένει ατρόμητος και εμπρός στις συνέπειες των πράξεών του, επίσης και στις συμφορές και στις αδικίες της ζωής δεν καταδέχεται να προστρέξει σε μέσα δειλιά για να αποφύγει μια δυσαρέσκεια ή έναν κίνδυνο».

¹¹⁸ Ιωάννα Πετροπούλου, Από τον παροικιακό ελληνισμό στην εθνική συνείδηση, Σύγχρονες προσεγγίσεις στο έργο της Π. Σ. Δέλτα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας και Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2006, σελ. 344

Ωστόσο όλη η ψυχολογική κατάσταση της Δέλτα και η πολιτική κατάσταση που επικρατούσε αποτυπώνεται στα τελευταία λόγια του Λέοντα προς την αδερφή του: «Εμείς που πέφτομε είμαστε οι απλοί στρατιώτες μιας μεγάλης ιδέας. Θα περάσουμε και θα ξεχαστούμε, και θα έλθουν άλλοι και θα εξακολουθήσουν τη δουλειά μας. Ο Αλέξιος, αν έλθει στα πράγματα, δε θα χαρεί μεγαλεία. Ως το τέλος της ζωής του, με πάλη και δυσκολία θα προβαίνει στο θάνατό του. Ένα βλέπει, να προκόψει το έθνος. Κι εγώ σαν πεθάνω θα με κλάψει, λίγο όμως. Άλλοι θα έλθουν σαν εμένα και καλύτεροί μου, και μ' αυτούς θα δουλέψει, όπως δούλεψε μ' εμένα, ξυπνώντας τους ολοένα με το φύσηγμα της μεγάλης του ψυχής. Για ανθρώπους τέτοιους εμείς δεν πρέπει να είμαστε άλλο από απλοί στρατιώτες που γεννηθήκαμε για να πέσομε, προβαίνοντας πάντα προς τα εμπρός. Τι σημαίνει πόσα τέτοια άτομα θα πέσουν; Κάθε θυσία δική μας σπρώχνει τη δουλειά μας λίγο προς τα μπρος. Αυτό πρέπει μονάχα να μας ενδιαφέρει. Σκληρός και άπονος πρέπει να περνά πάνω απ' τα πτώματά μας, νικητής, ο αρχηγός μιας μεγάλης ιδέας. Κι είναι μεγάλος και δυνατός ο Αλέξιος και ξέρει τις συγκινήσεις και τις πονοψυχίες να τις παραμερίζει εμπρός στο μεγάλο ιδανικό, την ανόρθωση, το μεγαλείο, το ξύπνημα του έθνους. Γίνεται αρχηγός, γιατί νιώθει τον εαυτό του μόνο κατάλληλο και ικανό, μα αν αποτύχαινε, αν έρχονταν άλλος ανώτερός του, με την ίδια μεγαλοψυχία που δέχεται την αρχηγία θα ήξερε να παραιτηθεί απ' αυτήν και να διευκολύνει το δρόμο του ικανότερου του, δουλεύοντας και αυτός με όλη του τη δύναμη, για να φθάσουν με ενωμένες τις δυνάμεις τους, στο ίδιο τους ιδανικό... Μόνο με θυσίες εκπληρώνονται τα μεγάλα όνειρα και ο θάνατός μου θα χρησιμεύσει περισσότερο απ' τη ζωή μου. Πρέπει να ξέρομε να πεθαίνομε. Η ζωή μας δεν αξίζει παρά όσο την ξοδιάζομε. Εγώ την ξοδίασα καλά, αφού πεθαίνω υπηρετώντας μια μεγάλη κι ευγενική ιδέα. Μακάρι σαν εμένα να επιτύχουν πολλοί. Πήγαινε κι εσύ, και στην ανάγκη πέσε για το ιδανικό μας... είναι έμορφο κι ευγενικό».

Όλη της η ιδεολογία για τη Μεγάλη Ελλάδα καθώς και οι θυσίες που κατά τη γνώμη της πρέπει να γίνουν από όλο το έθνος αποτυπώνονται στις παραπάνω γραμμές. Ταυτόχρονα, ο Βενιζέλος είναι ο μεγάλος και μεγαλόψυχος αρχηγός που ενσαρκώνει αυτή την ιδέα.

Ε. Αντιδράσεις και σχόλια

Η παρούσα ενότητα δεν δύναται να αποκτήσει περιεχόμενο καθώς το έργο όχι μόνο έμεινε ανέκδοτο, αλλά η Πηνελόπη Δέλτα δεν έστειλε τα χειρόγραφα της σε κανέναν από τους πνευματικούς ανθρώπους της εποχής με τους οποίους αλληλογραφούσε προκειμένου να εκφράσουν τις εντυπώσεις τους. Εφόσον το έργο εκδόθηκε το 1983, και όχι σε χρονική περίοδο που να αντικατοπτρίζει την εποχή κατά την οποία γράφτηκε, τα σχόλια και οι κριτικές που δημοσιεύτηκαν δεν αφορούν στους στόχους και το αντικείμενο της παρούσας εργασίας και συνεπώς δεν θα συμπεριληφθούν στη συγκεκριμένη ενότητα.

«ΣΤΑ ΜΥΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΒΑΛΤΟΥ» (1937)

Α. Ιστορικό πλαίσιο

«Ο αντίκτυπος της διεθνούς οικονομικής κρίσης που έγινε αισθητός στην Ελλάδα κυρίως από το 1932, κλόνισε την κυβέρνηση Βενιζέλου, που την τετραετία 1928-1932 φαινόταν σταθερή. Η Ελλάδα αδυνατεί να πληρώσει το εξωτερικό χρέος της και η ξένη χρηματαγορά αρνείται να χορηγήσει νέα δάνεια. Έτσι, η κυβέρνηση αναγκάζεται να λάβει οικονομικά μέτρα, που ουσιαστικά σημαίνουν κήρυξη της Ελλάδας σε πτώχευση.

Ο Βενιζέλος παραιτείται το Μάιο του 1932 και σχηματίζεται κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Αλ. Παπαναστασίου. Η νέα κυβέρνηση εξαγγέλλει μέτρα, που απόβλεπαν στην ανακούφιση των πενεστέρων τάξεων, αλλά δεν προλαβαίνει να το υλοποιήσει γιατί ανατρέπεται στη Βουλή και σχηματίζεται νέα κυβέρνηση Βενιζέλου, η οποία προκηρύσσει εκλογές με το αναλογικό σύστημα.

Οι εκλογές είχαν αναδείξει το συντηρητικό αντιβενιζελικό Λαϊκό κόμμα σε πρώτο συμπαγές κόμμα στη Βουλή. Τελικά, αφού το Λαϊκό κόμμα αναγνώρισε επίσημα, για πρώτη φορά, τη νομιμότητα του δημοκρατικού πολιτεύματος, σχηματίζεται κυβέρνηση συνασπισμού του Λαϊκού κόμματος και μικρών αντιβενιζελικών κομμάτων. Πρόεδρος της νέας κυβέρνησης ορκίστηκε ο Παναγής Τσαλδάρης. Η κυβέρνηση Τσαλδάρη ανατρέπεται τον Ιανουάριο του 1933, ο Βενιζέλος σχηματίζει νέα κυβέρνηση και προκηρύσσει εκλογές με το πλειοψηφικό σύστημα. Οι εκλογές έδωσαν τη νίκη στους αντιβενιζελικούς.

Ενώ η ανακοίνωση των αποτελεσμάτων δεν είχε ολοκληρωθεί, ο στρατηγός Νικόλαος Πλαστήρας οργανώνει πραξικόπημα χωρίς να συναντήσει την αντίδραση του Βενιζέλου, τον οποίο ο Πλαστήρας είχε συμβουλευτεί. Η δικαιολογία που προβάλλεται είναι ότι η άνοδος των αντιβενιζελικών κομμάτων στην εξουσία θα σήμαινε το τέλος του Δημοκρατικού Πολιτεύματος. Το κίνημα του Πλαστήρα απέτυχε. Το Μάρτιο του 1933 σχηματίστηκε κυβέρνηση πάλι από τον Τσαλδάρη και υπουργό στρατιωτικών τον Γεώργιο Κονδύλη. Για πρώτη φορά, μετά την επανάσταση του 1922 η αντιβενιζελική μερίδα αναλαμβάνει την εξουσία.

Μόλις η νέα κυβέρνηση ανέλαβε την εξουσία στράφηκε κατά των αξιωματικών που είχαν λάβει μέρος στο κίνημα του Πλαστήρα και συγχρόνως υποβάλλονται μηνύσεις ιδιωτών κατά του Ελ. Βενιζέλου, τον οποίο κατηγορούν ως ηθικό αυτουργό του κινήματος. Η φυγάδευση του Πλαστήρα στο εξωτερικό και η απόπειρα δολοφονίας του Ελ. Βενιζέλου δηλητηριάζουν την πολιτική ατμόσφαιρα. Ο Ελ. Βενιζέλος αναχωρεί και πάλι για το εξωτερικό ενώ η κυβέρνηση, με νομοσχέδιο επιχειρεί να εκκαθαρίσει το στράτευμα από όλα τα δημοκρατικά στοιχεία (Ιανουάριος 1934). Το Δημοκρατικό Πολίτευμα κλυδωνίζεται.

Αυτή η κατάσταση δημιούργησε σε πολλούς βενιζελικούς την πεποίθηση πως το αντιβενιζελικό κράτος δεν μπορούσε να ανατραπεί διαφορετικά και η πορεία προς την παλινόρθωση της μοναρχίας δεν ήταν δυνατόν να σταματήσει παρά με ένα στρατιωτικό πραξικόπημα, οργανωμένο από βενιζελικούς αξιωματικούς. Οι διεργασίες που ακολούθησαν στο χώρο των βενιζελικών, σύμφωνες και με τις φιλοδοξίες ορισμένων στρατιωτικών, με την έγκριση του Ελευθερίου Βενιζέλου, κατέληξαν στο κίνημα της 1^{ης} Μαρτίου.

Το κίνημα αυτό, τελείως ανοργάνωτο, στρέφεται ανοιχτά εναντίον της νόμιμης κυβέρνησης του Παναγή Τσαλδάρη και καταπνίγεται, χωρίς καμιά δυσκολία, από τον τότε υπουργό των στρατιωτικών Γεώργιο Κονδύλη ο οποίος και αναδεικνύεται σε ρυθμιστή των πολιτικών πραγμάτων. Το κίνημα του Μαρτίου επιτάχυνε την πορεία προς την παλινόρθωση και τη δικτατορία.

Ενώ ίσχυε ακόμη ο στρατιωτικός νόμος, που είχε κηρύξει η κυβέρνηση Τσαλδάρη, διενεργούνται εκλογές στις 9 Ιουνίου 1935 με αποχή όλων των βενιζελικών κομμάτων. Φυσικά τα αποτελέσματα των εκλογών, που έδωσαν πλειοψηφία στον κυβερνητικό συνασπισμό (Τσαλδάρης- Κονδύλης), δεν αντιπροσώπευαν το λαϊκό φρόνημα. Η απόφαση των δημοκρατικών κομμάτων για αποχή δεν ήταν ορθή και έβλαψε ουσιαστικά την υπόθεση της δημοκρατίας, γιατί άφησε ανοιχτό το δρόμο στα σχέδια των μοναρχικών.

Μετά τις εκλογές σχηματίζεται νέα κυβέρνηση του Λαϊκού κόμματος με πρωθυπουργό τον Παναγή Τσαλδάρη. Στις προγραμματικές του δηλώσεις ο πρωθυπουργός αναφέρει ότι θα διενεργηθεί δημοψήφισμα για να αποφασίσει ελεύθερα ο λαός για τη μορφή του πολιτεύματος. Ο πρωθυπουργός τηρεί παρελκυστική στάση απέναντι στο θέμα της παλινόρθωσης. Ανώτατοι λοιπόν αξιωματικοί του στρατού, που βρίσκονται σε στενές σχέσεις με τον Κονδύλη, αντιπρόεδρο τότε της κυβέρνησης, αρχίζουν να κινούνται για πραξικόπημα.

Στις 10 Οκτωβρίου ο Κονδύλης με την ενεργό βοήθεια του υποστράτηγου Αλέξανδρου Παπάγου ανατρέπει την κυβέρνηση του Τσαλδάρη και αναλαμβάνει ο ίδιος την πρωθυπουργία. Με διάταγμα καταργεί το πολίτευμα της αβασίλευτης δημοκρατίας και επαναφέρει το σύνταγμα του 1911. Έτσι μεθοδεύεται η επαναφορά του βασιλιά Γεωργίου του Β΄. Στις 30 Νοεμβρίου, παύει την κυβέρνηση Κονδύλη και αναθέτει στο μετριοπαθή αντιβενιζελικό Κωνσταντίνο Δεμερτζή το σχηματισμό υπηρεσιακής κυβέρνησης με κύριους στόχους τη χορήγηση αμνηστίας και τη διενέργεια εκλογών.

Στις 26 Ιανουαρίου 1936 διενεργούνται εκλογές κάτω από συνθήκες ελευθερίας και με το αναλογικό σύστημα. Στις 18 Μαρτίου 1936 ο Ελευθέριος Βενιζέλος πεθαίνει εξόριστος στο Παρίσι. Ο θάνατος του Βενιζέλου καθυστέρησε την εμφάνιση στη Βουλή της κυβέρνησης Δεμερτζή. Στις 13 Απριλίου ο πρωθυπουργός βρέθηκε νεκρός στο κρεβάτι του. Αμέσως, ο βασιλιάς όρκισε το ίδιο απόγευμα πρωθυπουργό τον Ιωάννη Μεταξά, στον οποίο η Βουλή παρέχει ψήφο εμπιστοσύνης.

Στις 4 Αυγούστου ο Μεταξάς, σε συμφωνία με το βασιλιά, καταργεί το Σύνταγμα και επιβάλλει δικτατορία. Η δικτατορία του Μεταξά ανακόπτει την πολιτική εξέλιξη της Ελλάδας και την οδηγεί στα διοικητικά συστήματα των ολοκληρωτικών κρατών της Ευρώπης.»¹¹⁹

¹¹⁹ Β. Σκουλάτου, Ν. Δημακοπούλου, Σ. Κόνδη, Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη, για την Γ΄ τάξη Ενιαίου Λυκείου, ΟΕΔΒ, Αθήνα, σελ. 199-221

Β. Τοποθέτηση της Πηνελόπης Δέλτα απέναντι στα γεγονότα

Η χρονική περίοδος από το 1932 μέχρι το 1937, οπότε και γράφονται τα «Μυστικά του Βάλτου» είναι γεμάτη από κοινωνικές αναταραχές και πολιτικές αναστατώσεις, και βρίσκουν την Πηνελόπη Δέλτα στην Αθήνα, όπου διαμένει μόνιμα πλέον με την οικογένειά της, έχοντας χάσει και τους δύο γονείς της, ταγμένη οριστικά ιδεολογικά και πολιτικά στο πλευρό του Βενιζέλου. Το 1932 «αρχίζει η μελέτη του Αρχείου Μακεδονικού Αγώνα στο Υπουργείο Εξωτερικών με τη βοήθεια της γραμματέως της, που καταγράφει και προφορικές μαρτυρίες των αγωνιστών»¹²⁰ (Σύγχρονες Προσεγγίσεις στο έργο της Π. Σ. Δέλτα σελ. 136). Ταυτόχρονα η διαρκής εναλλαγή κυβερνήσεων και η απομάκρυνση του Βενιζέλου από τη Βουλή, όπως και ο θάνατός του τη σημαδεύουν βαθιά και αυτό αποτυπώνεται τόσο στην αλληλογραφία, όσο και το ημερολόγιό της.

Της γράφει ο Παλαμάς το 1932 για τον Βενιζέλο, το «Θαυμάσιο Κυβερνήτη που εξακολουθεί να συγκινεί την ψυχή του»: «Υποθέτω πως ούτε ο Βενιζέλος ακριβώς γνωρίζει τις ποιητικές συγκινήσεις που δίνει, ακόμη και μέσα στους πολιτικούς και στους παντοίους λόγους του που σπέρνει σ' αυτούς, μαζί, μ' αισθηματικήν αφέλεια, μα και με πολιτικήν οξυδέρκεια, χωρίς να το καλοπροσέχει, τον αγνό δημοτικισμό ζωντανεύοντας τη γλώσσα κι απ' εκεί που δεν το πρόσμενες»¹²¹.

Ένα χρόνο μετά της γράφει ο Μυριβήλης από τη Μυτιλήνη: «Είμαι πολύ ευχαριστημένος που το γράμμα μου θα σας εύρει χαρούμενη για το αποτέλεσμα της Σαλονίκης που δεν μπορεί παρά να ικανοποιήσει κάθε άνθρωπο που αγαπά την Ελλάδα. Σήμερα η αγάπη μου για τον άνθρωπο ξεπέρασε τα εθνικά σύνορα»¹²², αναφερόμενος στις αναπληρωματικές βουλευτικές εκλογές της 2-7-1933.

Το 1934, και ενώ η ίδια βρίσκεται για θεραπεία στο Σέμεριν και τη Βιέννη απαντά ο Κωνσταντίνος Δεμερτζής στην επιθυμία της να της μεταφέρει τα πολιτικά πράγματα: «Μου λέτε να Σας γράψω νέα πολιτικά. Λοιπόν να Σας γράψω. Χθες αναγγέλθη η παραίτησις του Θεοτόκη και κανένας δεν ηξεύρει διατί. Εγώ υποθέτω ότι άρχισε να βλέπη τα στενά και θέλει να τραβήξη την ουρά του. Το βέβαιον είναι ότι αυτή η γελοία κατάσταση δεν ημπορεί να εξακολουθήση επί πολύ και κάπου θα ξεσπάση το πράγμα. Η κυβέρνησις εξασθενίζει ημέρα με την ημέρα... εγώ ελπίζω πολύ εις την σύνεσιν του Βενιζέλου, ο οποίος επολιτεύθηκε με πολλή δεξιότητα και μετριοπάθεια εις αυτήν την περίστασιν»¹²³.

Αργότερα, το 1934 γράφει η Δέλτα στον Χρηστίδη: «Θυμούμαι ένα λόγο που μου είπε ο Bastianini ...που τον απάντησα στο Σέμεριν: «Ένας είναι ο νέος άντρας στην Ελλάδα, και αυτός είναι ο γέρος ο Βενιζέλος». Ίσως να μη συμφωνείτε εσείς. Εγώ που τον είδα τις παραμονές πριν φύγει για την Κρήτη, για να ξεφύγει την αιχμαλωσία, ίσως και χειρότερα, (δεν τα γνωρίζετε όλα αυτά) εγώ που τον είδα ζωντανό, ακμαίο, ατρόμητο, γνωρίζοντας πως αντιμετωπίζει σε κάθε βήμα το θάνατο και χαμογελώντας περιφρονητικά, εγώ θυμούμαι κάθε λίγο τα λόγια του Bastianini, μαζί κι ένα λόγο του Μουσολίνι που είπε πάλι του Bastianini: «Κανένας δεν κατάλαβε ακόμα την αξία του Βενιζέλου, ούτε οι πιο ένθερμοι θαυμασταί του. Πρέπει να πεθάνει ο

¹²⁰ Αλέξανδρος Ζάννας, Χρονολόγιο, 1847-1941, Σύγχρονες Προσεγγίσεις στο έργο της Π. Σ. Δέλτα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας και Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2006, σελ. 136

¹²¹ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997, σελ. 54

¹²² Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997, σελ. 383

¹²³ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997, σελ. 493

Βενιζέλος και να λείψει από τον κόσμο για να καταλάβει η ανθρωπότητα ως που είχε υψωθεί». Και ο Μουσολίνι δεν είναι κοινό πνεύμα, ούτε είχε λόγους να συμπαθεί ιδιαιτέρως το Βενιζέλο. Αλλά τον γνώρισε και αναγνώρισε την αξία του. έτσι και ο Churchill. Έτσι και ο Lloyd George. Έτσι και όλοι οι ανώτεροι άντρες, οι οποίοι ήλθαν σε επαφή μαζί του τα τελευταία εικοσιπέντε χρόνια. Μόνο εμείς οι Έλληνες θεωρούμαστε ο καθένας ανώτερος από το Βενιζέλο»¹²⁴.

Όπως και η αλληλογραφία της έτσι και το προσωπικό της ημερολόγιο βρίθει θετικών χαρακτηρισμών και θαυμασμού προς το πρόσωπο του Βενιζέλου αλλά και την πολιτική που ακολουθεί, η οποία όπως έχει επισημανθεί είναι συνυφασμένη με τη Μεγάλη Ελλάδα. Και όπως είδαμε ο θαυμασμός ενδυναμώνεται και από το θαυμασμό των υπόλοιπων λόγιων με τους οποίους διατηρεί επαφή.

Αποτυπώνει λοιπόν στο ημερολόγιό της τα λόγια του Βενιζέλου, τα οποία εκφράζουν και οι ήρωες των μέχρι τώρα βιβλίων της: «Σε τέτοιες ώρες πρέπει να ξέρει κανείς και τη ζωή του να θυσιάσει. Εδώ θα πολεμήσουμε, ή θα πέσουμε, ή θα νικήσουμε. Χρειάζεται ψυχικό και σωματικό σθένος»¹²⁵, αναφερόμενος στη διάλυση του Λαϊκού Κόμματος. Και συνεχίζει τη περιγραφή των γεγονότων σύμφωνα με τα οποία ο Τσαλδάρης (αρχηγός του Λαϊκού Κόμματος) αναγνωρίζει τη δημοκρατία και ο Βενιζέλος με έναν πολιτικό αντίπαλο εξουδετερωμένο παραδέχεται: «Έφυγε από πάνω μας ο εφιάλτης. Δεν ήθελα να πεθάνω πριν ενώσω το Έθνος, πριν σβήσω το διχασμό αυτόν που, επί τέλους, εγώ τον έφερα....»¹²⁶.

Δέκα χρόνια μετά την αποδοχή της ότι: «... ο λαός της ελλαδικής Ελλάδας δεν είναι άξιος να διοικείται από τέτοιο άνθρωπο (ενν. ο Βενιζέλος), ο Γούναρης είναι ο εκλεκτός της ψυχής μας, γιατί είναι του αναστήματός μας»¹²⁷, αναφωνεί ενθουσιασμένη και ευχαριστημένη από την εκλογική νίκη του Βενιζέλου και τη και έρχονται οι σύμπνοιά του με τον Πλαστήρα: «Δεν χάνεται ένας τόπος που βγάζει Πλαστήρες και Βενιζέλους»¹²⁸.

Η διάθεση αυτή βέβαια αλλάζει, μετά το αποτυχημένο κίνημα του Πλαστήρα, και τη συγκρότηση κυβέρνησης από τον Οθωναίο, την πρωθυπουργία του Τσαλδάρη, την ήττα του Βενιζέλου στις εκλογές της 2^{ας} Ιουλίου 1933, και την απόπειρα δολοφονίας εναντίον του Βενιζέλου: «Είμαστε άραγε έθνος που αξίζει να ζήσει; Τόσες λύπες, πόνους και μόχθους, τ' αξίζει αυτό το παλιοασκέρη; Πατρίδα καημένη που τρέφεις Χατζηκυριάκους και Κονδύληδες και Τσαλδάρηδες και φίδια κολοβά σαν τη Λίνα, τη φόνισσα γυναίκα του πρωθυπουργού!»¹²⁹.

Και η αγανάκτησή της συνεχίζεται γράφοντας το 1934: «Δουλεύει, δουλεύει, αγωνίζεται, σπρώχνει την Ελλάδα πάνω, την ανεβάζει σε κορυφές. Και έρχονται οι αντίθετοι, οι Ηρόστρατοι, οι κοριοί, και Σισύφιο λίθο, σε λίγες βδομάδες Τρίτη φορά τη γκρεμίζουν στα βάραθρα... «Εγώ κοιτάζω την Ελλάδα!» αυτή είναι η διαφορά της δικής του πολιτικής και της πολιτικής των άλλων. Αυτός κοιτάζει την Ελλάδα. Αυτοί το κόμμα..... Αυτή είναι η διαφορά. Ο ένας είναι πολιτικός άντρας, από τους μεγαλύτερους που έβγαλε ποτέ ο κόσμος, και οι άλλοι είναι κοριοί, σκουλήκια, που μόνο μες

¹²⁴ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997, σελ. 496

¹²⁵ Πηνελόπη Δέλτα, Ελευθέριος Βενιζέλος, Ερμής, Αθήνα 1978, σελ. 179

¹²⁶ Πηνελόπη Δέλτα, Ελευθέριος Βενιζέλος, Ερμής, Αθήνα 1978, σελ. 181

¹²⁷ Πηνελόπη Δέλτα, Ελευθέριος Βενιζέλος, Ερμής, Αθήνα 1978, σελ. 93

¹²⁸ Πηνελόπη Δέλτα, Ελευθέριος Βενιζέλος, Ερμής, Αθήνα 1978, σελ. 186

¹²⁹¹²⁹ Πηνελόπη Δέλτα, Ελευθέριος Βενιζέλος, Ερμής, Αθήνα 1978, σελ. 211

στην κοπριά βρίσκονται στο στοιχείο τους και έρπουν και βρωμίζουν και καταστρέφουν. Και ο ελληνικός λαός εψήφισε αυτούς»¹³⁰.

Η απογοήτευσή της συνεχίζεται έπειτα από την επιστροφή του Βασιλιά και της δυναστείας των Γκλύξμπουργκ το 1935: «Είχα ονειρευτεί μίαν Ελλάδα ελεύθερη, ανεξάρτητη και υπερήφανη...» και παρακάτω: «Μα εγώ είμαι δημοκρατική και chauvine (σοβινίστρια). δεν υποφέρω το ξενοϋφαντο βρακί στο σβέρκο μου, και την ξένικη μπότα να μου οργώνει το στήθος με το σπιρούνι. Είμαι δημοκρατική και chauvine. Θέλω Έλληνα να μας κυβερνά, τον Έλληνα που μας πήγε στις πέντε θάλασσες»¹³¹.

Και στις σελίδες του ημερολογίου της που ακολουθούν, ο Βενιζέλος και ο θάνατός του καταλαμβάνουν το μεγαλύτερο μέρος των γραπτών της και των συναισθημάτων της ακολούθως. Γράφει την Τετάρτη, 18 Μαρτίου 1936: «Finis μονάχα «το τέλος της Ελλάδας»¹³². Και την ίδια μέρα ένα χρόνο μετά: «Πέρσι τέτοια ώρα, 10 π. μ., είχε σβήσει η ψυχή της Μεγάλης Ελλάδας. Η κυανόλευκη, μεσίστια, κυματίζει στον πύργο μας, λέγει στους περαστικούς πως εδώ μέσα κλαίμε τον αναπλήρωτο χαμό του, πενθούμε το Δημιουργό, τον Ελευθερωτή και τον ατίμητο φίλο»¹³³.

Πάνω σ' αυτό αναφέρει η Ιωάννα Πετροπούλου ότι η απώλεια του Κυβερνήτη μπορεί να θεωρηθεί ορόσημο μιας εποχής που εκπνέει, ενώ το τέλος του ηγέτη ισοδυναμεί με το τέλος της Ελλάδας¹³⁴.

Η απογοήτευση για την υπάρχουσα πολιτική κατάσταση, η πικρία και ο θυμός για την έκπτωση των ηθικών αξιών του έθνους, μέσω των ανάξιων, κατά τη Δέλτα, εκπροσώπων του, η βρωμία που χαρακτηρίζει την επικρατούσα κατάσταση, είναι στοιχεία που αναδύονται μέσα από τα γραπτά της. Ταυτόχρονα ο θαυμασμός της για τον Βενιζέλο, που ξεπερνά τα όρια της μεταξύ τους φιλίας, και γίνεται βαθύτατη πίστη για τις ικανότητές του, λατρεία για τις ιδέες που ο ίδιος στηρίζει και εκπροσωπεί, κυριαρχούν μέσα της και καθορίζουν τον τρόπο σκέψης της και αντίληψης της πραγματικότητας. Και η ίδια παραδέχεται: «Αλλά για μένα ο Βενιζέλος είναι θρησκεία, un culte (λατρεία)»¹³⁵.

¹³⁰ Πηνελόπη Δέλτα, Ελευθέριος Βενιζέλος, Ερμής, Αθήνα 1978, σελ. 215

¹³¹ Πηνελόπη Δέλτα, Ελευθέριος Βενιζέλος, Ερμής, Αθήνα 1978, σελ. 221

¹³² Πηνελόπη Δέλτα, Ελευθέριος Βενιζέλος, Ερμής, Αθήνα 1978, σελ. 224

¹³³ Πηνελόπη Δέλτα, Ελευθέριος Βενιζέλος, Ερμής, Αθήνα 1978, σελ. 229

¹³⁴ Πετροπούλου Ιωάννα, από τον παροικιακό ελληνισμό στην εθνική συνείδηση, Σύγχρονες Προσεγγίσεις στο έργο της Π. Σ. Δέλτα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, και Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2006, σελ. 373-374

¹³⁵ Πηνελόπη Δέλτα, Ελευθέριος Βενιζέλος, Ερμής, Αθήνα 1978, σελ. 230

Γ. Περίληψη του βιβλίου

Παρουσιάζεται η υπόθεση του έργου όπως καταγράφεται από τον Χάρη Σακελλαρίου στο βιβλίο του «Πηνελόπη Δέλτα»¹³⁶:

«Η όλη δράση των ιστορικών προσώπων που αναφέρονται στο βιβλίο ξετυλίγεται ανάμεσα στις αρχές του Οκτώβρη του 1906 και στα μέσα καλοκαιριού του 1907, δηλαδή σε διάστημα λιγότερο από ένα χρόνο, δηλαδή σε διάστημα λιγότερο από ένα χρόνο. Κέντρο της δράσης τους είναι η λίμνη των Γιαννιτσών, ο «Βάλτος», όπως συνήθιζαν να τη λένε τα χρόνια εκείνα οι ντόπιοι, γιατί ήταν γεμάτη από βαλτόχορτα και υδρόφιλα δέντρα και οξιές που τα στάσιμα νερά ευνοούσαν την ανάπτυξή τους. η λίμνη αυτή ξεχειλισμένη το χειμώνα από τον ποταμό Λουδία, τέλειος βαλτότοπος το καλοκαίρι με την πυκνή της τελματώδη φυτεία, ήταν ιδανικό «κρησφύγετο για κάθε καταδιωγμένο, αντάρτη, ανυπότακτο, κατατρεγμένο, δραπετή ή ληστή» καθώς λέει η ίδια η Πην. Δέλτα. Όταν οι Βούλγαροι ξεσηκώθηκαν ενάντια στην τουρκική κυριαρχία, σώματα ατάκτων Βουλγάρων πολεμιστών- οι γνωστοί κομιτατζήδες- στην προσπάθειά τους να αποφύγουν την πίεση του τουρκικού στρατού, κατέφευγαν στους «απόρρητους καλαμώνες του Βάλτου» κι από κει έκαναν συχνές επιδρομές στα γύρω χωριά. Ιδιαίτερα από το 1872 κι έπειτα, που η βουλγαρική Εκκλησία αποσχίστηκε από το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως κι οι κάτοικοι της περιοχής (Έλληνες και Βούλγαροι) είχαν χωριστεί σε πατριαρχικούς και εξαρχικούς (οπαδούς του εξάρχου της βουλγαρικής Εκκλησίας), «με λύσσα αλληλοσπαράζονταν Έλληνες και Βούλγαροι, ποιος να εκτοπίσει τον άλλο από το τουρκοκρατημένο έδαφος, όπου έπρεπε ν' αλληλοπολεμούνται και συνάμα να φυλάγονται από τον κοινό εχθρό, τον τακτικό στρατό του Τούρκου, που αμείλικτα κατεδίωκε τ' αντάρτικα σώματα, είτε Έλληνες ήταν είτε Βούλγαροι. Όποιος λοιπόν κατείχε τη λίμνη των Γιαννιτσών, τον απόρρητο αυτό κρυψώνα, ήταν κύριος της καταστάσεως».

Την εποχή εκείνη το «Κέντρον» του Μακεδονικού Αγώνα, που έδρευε στην Αθήνα, θέλοντας να ελέγχει τη γύρω περιοχή, αποφάσισε να στείλει ισχυρά σώματα από έμπειρους ή τολμηρούς στρατιωτικούς να εκτοπίσουν από κει τους κομιτατζήδες. Στα τέλη του Σεπτεμβρίου του 1906 έφτασε στην περιοχή της λίμνης ο νεότερος ανθυπολοχαγός Τέλος Αγαπηνός, που μόλις είχε αποφοιτήσει από τη σχολή Ευελπίδων κι άρχισε εκεί τη δράση του με το ψευδώνυμο «Καπετάν Άγρας». Δεκαπέντε μέρες αργότερα έφτασε ο ανθυποπλοίαρχος Ιωάννης Δεμέστιχας, με το ψευδώνυμο «Νικηφόρος» κι ο υπολοχαγός πεζικού Κωνσταντίνος Σάρρος, με το ψευδώνυμο «Καπετάν Κάλας», που ήταν και ο γενικός αρχηγός της αποστολής. Υπαρχηγός του ήταν ο επιλοχίας πεζικού Χρήστος Καραπάνος, με το ψευδώνυμο «Καπετάν Ζήκης».

Το έργο αρχίζει από τη στιγμή που οι απεσταλμένοι αυτοί του Κέντρου του Μακεδονικού Αγώνα φτάνουν στην περιοχή και φιλοξενοούνται κρυφά στο σπίτι ενός Μακεδόνα στο χωριό Κλειδί, που είναι κοντά στη λίμνη. Σε λίγο οι πολεμιστές του σώματος του Νικηφόρου και αυτοί του Άγρα έρχονται σε επαφή κι από τότε αρχίζει ένας βουβός αλλά σκληρός και αιματηρός αγώνας για την κατοχή της λίμνης. Μένοντας τότε στις καλαμένιες καλύβες που υπήρχαν στη λίμνη και τότε κωπηλατώντας αθόρυβα πάνω στις μικρές «μπλάβες», τις ιδιόρρυθμες βάρκες τους, και τυλιγμένοι στην ομίχλη και το σύθαμπο, οι αποφασισμένοι πολεμιστές δίνουν απεγνωσμένες μάχες οι μεν να κρατήσουν τις θέσεις τους, οι δε να εκτοπίσουν τους άλλους και να γί-

¹³⁶ Χάρης Σακελλαρίου, Πηνελόπη Δέλτα, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997, σελ. 106-107

νουν κυρίαρχοι του «Βάλτου». Στον αγώνα αυτόν εμπλέκονται και δύο νεαρά άτομα, το ένα έφηβος, ο Αποστόλης, και το άλλο σχεδόν δεκάχρονο παιδί, ο Γιωβάν, που παίζουν το ρόλο του πληροφοριοδότη και του συνδέσμου ανάμεσα στις αντάρτικες ομάδες. Κυρίαρχη μορφή, αρκετά εξιδανικευμένη, είναι στον αγώνα αυτόν ο Καπετάν Άγρας, που, καθώς μπλέκεται σε μια συνωμοσία που έχει εξυφανθεί ενάντια του βρίσκει τραγικό θάνατο. Με το θάνατο του Άγρα παίρνει προσωρινά τέλος ο επικός αγώνας των Μακεδονομάχων στη λίμνη, για να ολοκληρωθεί και να στεφθεί μ' επιτυχία τέσσερα χρόνια αργότερα, όταν η Μακεδονία περιήλθε οριστικά στα χέρια των Ελλήνων.

Δ. Το «Στα Μυστικά του Βάλτου» φορέας ιστορίας και απόψεων της Πηνελόπης Δέλτα

Τα Μυστικά του Βάλτου, το τελευταίο ιστορικό μυθιστόρημα της Π. Σ. Δέλτα είναι γεμάτο από τις διδαχές και τις συμβουλές της σχετικά με την αγάπη για την πατρίδα και την αφοσίωση σε αυτή, διδαχές γνωστές και από τα προηγούμενα μυθιστορήματά της. Ταυτόχρονα ανιχνεύονται μέσα από το στόμα των ηρώων της κάποια ιστορικά γεγονότα, τα οποία προφανώς και συγκινούν την ίδια, και κυρίως η πολυετής, και ολοκληρωμένη δουλειά της όσον αφορά στη συγκέντρωση στοιχείων και μαρτυριών για το Μακεδονικό Αγώνα και τους πρωταγωνιστές- ήρωές του. Επιπλέον «με το έργο της *Τα Μυστικά του Βάλτου* η Δέλτα φαίνεται να επανέρχεται στο ζήτημα της εθνικής ολοκλήρωσης, που κατά την άποψή της στήριζαν με τη δράση τους και οι στρατιωτικοί που της έδωσαν στοιχεία και μαρτυρίες για το αρχείο της¹³⁷. «Οι στρατιωτικές καταγραφές των μαρτυριών παρέχουν πληροφορίες κυρίως για τη φάση του Μακεδονικού Αγώνα μετά το θάνατο του Μελά, και σταματούν περίπου με το θάνατο του Τέλλου Αγαπηνού Άγρα»¹³⁸.

Η κύρια μορφή του βιβλίου, στην οποία μάλιστα είναι και αφιερωμένο είναι ο Τέλλος Αγαπηνός Άγρας, ή Καπετάν Άγρας όπως ήταν γνωστός. Η δράση του και κυρίως ο θάνατός του τον κατέστησαν παραπάνω από ήρωα στα μάτια της Δέλτα και η μυθιστορηματική του μορφή, βγαλμένη από τις μαρτυρίες των συμπολεμιστών του, κουβαλά και το θαυμασμό, περηφάνια προς το πρόσωπό του όπως και αποτελεί την ιδανική μορφή του ήρωα- Έλληνα που θυσιάζεται για την πατρίδα του (τέλος γνωστό από τα προηγούμενα μυθιστορήματά της, και ιδανικό για την ίδια). «Δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι η Δέλτα χρησιμοποίησε τον Τέλλο Αγαπινό Άγρα ως ιδανικό αρχηγό. Ήθελε έναν ήρωα, που να είναι ανιδιοτελής και νέος. Βέβαια, η εμπιστοσύνη που έδειξε ο Άγρας στους Βούλγαρους είχε ως αποτέλεσμα το θάνατό του με βασανιστήρια και απαγχονισμό, γεγονός που, κατά τη Δέλτα, έδειχνε το πώς πολεμούσε ο τακτικός στρατός και πώς ο άτακτος. Ο φανατισμός και η αγριότητα των Βουλγάρων παρουσιάζεται ως συμπεριφορά αντίθετη προς αυτή των Ελλήνων, που στο πρόσωπο του Τέλλου Άγρα βρίσκουν μια ιδανική εκπροσώπηση».

¹³⁷ Μαριάννα Σπανάκη, Βυζάντιο και Μακεδονία στο έργο της Π.Σ. Δέλτα, Ερμής 2004, σελ. 231

¹³⁸ Μαριάννα Σπανάκη, Βυζάντιο και Μακεδονία στο έργο της Π.Σ. Δέλτα, Ερμής 2004, σελ. 244

Παρατίθενται χωρία του βιβλίου που να αναφέρονται στον Καπετάν Άγρα:

Οι συμπολεμιστές του είναι αφοσιωμένοι σ' αυτόν σε σημείο που αγγίζει την απόλυτη λατρεία, και έμμεσα αναφέρεται στην πίστη ενός έθνους προς τον ικανό αρχηγό του, και κατ' επέκταση ίσως η βαθιά πίστη των ανταρτών προς τον Άγρα, να συμβολίζει τη δική της πίστη στο πρόσωπο του Βενιζέλου:

«-Τη ζωή μας μια φορά σου την παραδώσαμε κύριε Αρχηγέ. Όπου θες ρίζε μας. Αρκεί να μας διευθύνεις εσύ.»

«Αν του 'λεγε, -πέσε πνίζου στο νερό!, θα 'πεφτε!»

«Εσύ με την ψυχή σου μας σπρώχνεις! Για σένα θα πέφταμε στη φωτιά κύριε Αρχηγέ!».

Η αυτοθυσία του είναι απόδειξη της αγνότητας και του ηρωισμού του:

«Κι επιτέλους, αν αποτύχω τι πειράζει;... Το πολύ πολύ θα χαθεί ένας άνθρωπος. Μα αν επιζήσω, είναι τόσο μεγάλη η ωφέλεια, που δεν μπορείς εσύ να τη φανταστείς... Τι είναι ένας άνθρωπος μπροστά σε ένα τέτοιο σκοπό;»

«Θα ήταν μαρτυρικός ο θάνατός του. Το ήξερε. Και το δέχονταν. Πήγαινε με μιαν ιδέα, μια μεγάλη και ευεργετική ιδέα...» «Μια φορά θα πεθάνει κανείς»

«Μα να πεθάνεις για κάτι που αξίζει».

Σχετικά με την επιλογή του ήρωα έρχεται να προσθέσει ο Σπύρος Καραβας: «Η επιλογή αυτή υπάκουε κατ' αρχήν στις ήδη ηρωοποιημένες-μυθοποιημένες μορφές αγωνιστών από την εποχή του Αγώνα. Κι αυτές δεν ήταν άλλες από τον Παύλο Μελά και τον Τέλλο Αγαπηνό, δηλαδή τον Καπετάν Άγρα. Κοινοί τόποι στους δύο αυτούς ήρωες: το νεαρόν της ηλικίας, το έυμορφον του παρουσιαστικού, που αντανάκλυνε στην αθωότητα της ψυχής τους, το γεγονός ότι ήταν αξιωματικοί και όχι τυχοδιώκτες βεβαρυμένο ποινικό μητρώο ή «κωμικοί και άχρηστοι», σύμφωνα με τα λόγια του ίδιου του Μελά, η πέρα από κάθε αμφισβήτηση ελληνικότητά τους και, οπωσδήποτε, η θυσία τους. Αυτές υπήρξαν οι δύο προσωπικότητες, οι πιο αγνές και οι πιο ιερές του Αγώνα κατά την καθεστηκυία ελληνική ιστοριογραφία»¹³⁹.

Ταυτόχρονα, πέρα από την ευγενική μορφή του Άγρα και των υπόλοιπων ανταρτών, η θηριωδία και το αίμα αφθονούν και σε αυτό το βιβλίο. «Τα Μυστικά του Βάλτου είναι ένα βιβλίο, όπου το μίσος, η εκδίκηση και το αίμα αφθονούν. Όσο κι αν αυτό, πιθανότατα δεν ήταν στις προθέσεις της Δέλτα, η εποχή του άκρατου εθνικισμού με την οποία καταπιάστηκε, η εποχή του Μακεδονικού Αγώνα, προσδιόρισαν τη μεθόδευση και το τελικό αποτέλεσμα. Οι πληροφορητές και το υλικό που συγκέντρωσε τη μύησαν στο κλίμα της θηριωδίας»¹⁴⁰. Ένα κλίμα που αποτυπώνεται μέσα από σκηνές που περιγράφει αλλά και μέσα από τη σκληρότητα στα λόγια των ηρώων της:

¹³⁹ Σπύρος Καραβας, Το Παραμύθι της Πηνελόπης Δέλτα, Σύγχρονες Προσεγγίσεις στο έργο της Π.Σ. Δέλτα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας και Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2006, σελ.209

¹⁴⁰ Σπύρος Καραβας, Το Παραμύθι της Πηνελόπης Δέλτα, Σύγχρονες Προσεγγίσεις στο έργο της Π.Σ. Δέλτα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας και Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2006, σελ. 270

«Είσαι νεοβγαλμένος και αμάθητος, Καπετάνιο μου και ψυχοπονιέσαι ακόμα, του είπε... Με το Ευαγγέλιο και το Σταυρό δεν πάμε μπροστά Καπετάνιε!... Αγώνας είναι αυτός... Και είναι σκληρός αγώνας...»

«Νομίζει πως έχει να κάνει με ανθρώπους. Αυτοί είναι θηρία!»

«Μη λυπάσαι Βούλγαρο κύριε Αρχηγέ. Όπου βρίσκεις έναν, πλάκωνέ του το κεφάλι σα να 'ταν φίδι!».

Φυσικά οι διδαχές της είναι διαρκώς παρούσες μέσα από την κυρία Ηλέκτρα, μέσα από τον Αποστόλη, που είναι η φωνή της, ο λώρος που τη συνδέει με την πλοκή της ιστορίας και δίνει απλόχερα στους αναγνώστες της τις σκέψεις και τις ιδέες της, προβάλλοντας την πατριδολατρία και την αυτοθυσία, όπως και στα προηγούμενα μυθιστορήματά της:

«Είστε Έλληνες! Να είστε περήφανοι!... η φυλή μας είναι η πιο παλιά, η πιο ένδοξη, η πιο πολιτισμένη, η πιο ποιητική!...»

«μαλάκωνε κάτι μέσα του, βούρκωναν τα μάτια του, κι ένιωθε βαθιά τον πόθο να δώσει και αυτός τη ζωή του, σαν το Μίκη Ζέζα,

«Σαν τον Καπετάν Γιωργάκη, σαν τον Καπετάν Καψάλη, σαν τόσους άλλους, γι' αυτούς τους Έλληνες, για την Ελλάδα, για τον Ελληνισμό».

«Τούτη η δουλειά που κάνομε σήμερα, και που έκανες χτες, δεν πληρώνεται, να το ξέρεις! Αυτή τη δουλειά την κάνομε για τον Ελληνισμό της Μακεδονίας.»

«...λαχτάρα να θυσιάσει ό,τι είχε, όλο τον εαυτό του, τη ζωή του, για την Ιδέα που έφτιαχνε τέτοια παλικάρια...»

«και είχε μάθει να πιστεύει και να λέγει, πως κάθε Έλληνας είναι καλός και κάθε Βούλγαρος κακός. Και τα λόγια του Άγρα, πως και οι Βούλγαροι νομίζουν καθήκον τους να σκοτώνουν Έλληνες, τον ξένιζαν, αλλά και του άνοιγαν καινούριους κόσμους από σκέψη, από δικαιοσύνη από συχώρηση.».

Επιπλέον, αξιοπρόσεκτη είναι η αναφορά της στον Αγώνα του '21 μέσα από τα λόγια του Γρέγου:

«Κάθε αγώνας είναι άγριος!...Πάντα! Δεν τα ξέρομε όλα τα 21, γιατί εκείνοι που τα είδαν και όσοι τα έγραψαν παρέλειψαν στη διήγησή τους πολλές ασχήμιες, ή μετρίασαν τις αγριότητες. Κι έτσι έγινε ένας θρύλος, που δεν είναι πάντα πιστός. Το ίδιο θα γίνει σα γράψουν και τούτον. Οι Βούλγαροι θα λεν πως εμείς είμαστε θηρία, και εμείς θα λέμε πως ήμαστε άγγελοι. Και όμως όλοι –τ' ακούς;- όλοι όσοι βγήκαμε σε αγώνα, αναγκαστήκαμε να χύσουμε αίμα, άλλος άδικα, άλλος δίκαια. Μα όλοι οι αγώνες είναι άγριοι. Ή θα σκοτώσεις ή θα σε σκοτώσουν. Και τα μέσα που μεταχειρίζεται ο εχθρός, θες δε θες θα τα μεταχειριστείς κι εσύ, αν δε θες να εξουδετερωθείς.»

Η σύγκριση των δύο αγώνων είναι φανερή, ενώ προσθέτει ο Σπύρος Καραβας: «Τούτη δω η άτυπη πολεμική σύρραξη του Ελληνισμού βρισκόταν στον αντίποδα των αρχών της καταστατικής επανάστασης του ελληνικού έθνους, έπρεπε να προστατευτεί. Να φτιασιδωθεί προκειμένου να διασκεδαστούν οι εντυπώσεις, να σχετικοποιηθούν τα πράγματα. Διαφορετικά, η υστεροφημία του Μακεδονικού Αγώνα

κινδύνευε. Συνεπώς, καθήκον πρώτιστο ήταν η συσχέτιση και δι' αυτής η έμμεση εξίσωση του Μακεδονικού Αγώνα με τον αρχετυπικό Αγώνα του '21. Ο τελευταίος, δικαιωμένος και νομιμοποιημένος εδώ και καιρό μπορούσε να χρησιμοποιηθεί χωρίς να κινδυνεύει η υστεροφημία του»¹⁴¹.

Ο Μακεδονικός Αγώνας βρίσκεται ψηλά στη συνείδησή της, και στην ίδια θέση θέλει να την καταστήσει για τους αναγνώστες της, σε αντίθεση με τον ελληνοτουρκικό πόλεμο που 40 χρόνια μετά την πονά και πληγώνει το ελληνικό της φρόνημα: «Ήταν το τραγικό '97, που χάθηκε τόσο ντροπιασμένα, στη φυγή της Λαρίσης...». Και αυτοί οι δυο αγώνες, ο ντροπιαστικός ελληνοτουρκικός του '97 και ο τιμημένος Μακεδονικός συγκρίνονται και συνδέονται μέσα από τα λόγια του Άγρα:

«Είχε πει κάποτε ο Καπετάν Άγρας πως η ντροπή του '97 γέννησε το Μακεδονικό Αγώνα, πως ο Μακεδονικός Αγώνας θα ξυπνήσει το Γένος!».

Οι Έλληνες του Μακεδονικού Αγώνα θυμούνται την ήττα και την επακόλουθη ταπείνωση (κάποιοι πολέμησαν κιόλας) και επιθυμούν να υψώσουν την Ελλάδα στο νικητήριο βάθρο με έναν πόλεμο που δεν είναι ιμπεριαλιστικός, αλλά εθνικός, χαρακτηρισμός που τον καθιστά ιερό και ψηλά τοποθετημένο στη συνείδησή της.

Ένα ακόμα στοιχείο του Μακεδονικού Αγώνα που τον καθιστά ιερό είναι, κατά τη Δέλτα, η ύπαρξη αγνών και ανιδιοτελών ηρώων, (Παύλος Μελάς, Τέλλος Άγρας), που ο θάνατός τους και η αυτοθυσία τους δικαιώνει την ύπαρξη του Αγώνα. Τη συνέχισή τους όμως; Χαρακτηριστικά αναφέρει μέσα από το στόμα του Καπετάν Τυλιγάδη: «με τον Άγρα πέθανε και ο Αγώνας». Και πάλι ένας άνθρωπος ήρωας κινεί τα νήματα σηκώνει το βάρος μιας ιδέας, όπως αντίστοιχα ο Βενιζέλος σηκώνει την Ελλάδα και τη Μεγάλη Ιδέα, και με το θάνατό του πεθαίνει κι αυτή.

Τέλος, η πίστη της στην ύπαρξη ηγέτη όχι εκδηλώνεται και μέσα από τον Βασίλη, που εύχεται: «Και πάλι, με χρόνους με καιρούς, θα βρεθεί εκείνος που θα ελευθερώσει το Γένος», μετά το θάνατο του Άγρα. Ευχή δική της ταυτόχρονα, καθώς οι τελευταίες αυτές γραμμές γράφονται μετά το θάνατο του Βενιζέλου, εκφράζοντας για ακόμα μια φορά την πίστη ότι η ανύψωση της Ελλάδας θα πραγματοποιηθεί χάρη στις ικανότητες ενός χαρισματικού ηγέτη, του «εκλεκτού».

Ε. Αντιδράσεις και σχόλια

Οι αντιδράσεις και τα σχόλια για τα Μυστικά του Βάλτου είναι επίσης εγκωμιαστικά και πολύ θετικά όπως άλλωστε και τα προηγούμενα βιβλία της.

Συγκεκριμένα δημοσιεύει ο Γ. Άννινος στην Πρωία, στις 12 Αυγούστου 1937: «Το βιβλίο αυτό της κ. Δέλτα είναι ένα «μεγάλο» βιβλίο, όχι μονάχα γιατί είναι ένα βιβλίο γερό, δεμένο... αλλά και προσαρμοσμένο στη φύση των προσώπων, που μιλούν το καθένα με τη γλώσσα του και με την ψυχή του, όχι μονάχα γιατί είναι ένα βιβλίο «αντρίκιο», πιο αντρίκιο απ' όλα τ' άλλα, που δεν νιώθει μέσα τους κανείς, παρά σπάνια το γυναικείο γράψιμο, μα γιατί και το θέμα είναι μεγάλο...

¹⁴¹ Σπύρος Καραβας, Το Παραμύθι της Πηνελόπης Δέλτα, Σύγχρονες Προσεγγίσεις στο έργο της Π.Σ. Δέλτα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας και Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2006, σελ. 246

Η πατριωτική ψυχή της κυρίας Δέλτα, ασφαλώς τα γνώρισε... γιατί παιδί γνώρισε κάπως, από τις εφημερίδες, από τις λαϊκές εικόνες, από τις αφηγήσεις, τον ωραίο εκείνο Μακεδονικό Αγώνα, τον άκουσε στο σχολειό, σαν κάτι ιερό, και τώρα ξαναδιαβάζοντας το βιβλίο, ξαναβλέπει την ωραία μορφή του Αγαπηνού, του καπετάν Άγρα, που τον είχε γνωρίσει τυχαία, λεβέντη, λεβέντην κι όμορφον αξιωματικό του πυροβολικού, κι έμαθε, με συγκίνηση, ύστερα από δύο χρόνια, τον θάνατό του εκεί πάνω...

Αυτό το «εκεί πάνω» οι νέοι δεν το γνώρισαν... Κι είναι ευτύχημα που βρίσκεται τώρα μια ψυχή να το θυμάται και ένα χέρι, μιας γυναίκας συγγραφέως να μας δώσει μαζί με το καλό βιβλίο της, και την συγκίνηση που δεν έχουμε...».

Γράφει στις 6-5-1937 ο Κωστής Παλαμάς: «Είστε με όλη την ακμή και την ενέργεια του πνεύματός σας...εγώ δεν έχω παρά να σας συγχαρώ, το πνεύμα ζει στη χαρά για τα Μυστικά του Βάλτου»¹⁴².

Ο Μυριβήλης έχει να της γράψει την εντύπωσή του αναμεμειγμένη με την προσωπική του εμπειρία από τη θητεία του στο Βλάντοβο και την επίσκεψή του στον τάφο του Άγρα: «Νομίζω πως είναι ένα βιβλίο που σας εκφράζει πολύ... Αλλά αυτή η τραγική σκηνογραφία του Βάλτου με παρακολουθεί.. Κάποτε νομίζω πως τα γεγονότα σας κυριαρχούν και σας σκεπάζουν. Αυτό είναι αδυναμία. Πρέπει αδιάκοπα να τα κυριαρχούμε.... Φοβούμαι μήπως θυσιάσατε πολλές ικανότητές σας για χάση του αντικειμενικού σας σκοπού να δώσετε ένα βιβλίο φρονιματιστικό για τα αγόρια κυρίως. Σέβομαι την πίστη σας αλλά δεν την αγαπώ. Θαρρώ πως κλαδεύει την τέχνη σας.... Οι ήρωές σας, χωρίς να το καταλαβαίνετε πόσο, σας είναι αγαπητοί με έναν τρόπο θα έλεγα ναρκισσιστικό. Μέσα στον καθένα καθρεφτίζεστε εσείς σ' ένα βαθμό απίστευτο»¹⁴³. Τονίζει το προσωπικό στοιχείο, που πλημμυρίζει την ψυχολογία των ηρώων, κάτι που υποστηρίζεται και από τη Γιώτα Κούγιαλη καθώς αναφέρει πως «στα πρόσωπα των πλασματικών χαρακτήρων ενός έργου αποτυπώνονται ίχνη στοιχείων από την προσωπικότητα του συγγραφέα»¹⁴⁴, ενώ στην περίπτωση της Δέλτα, η συγγραφέας ζει και μέσα στους πραγματικούς χαρακτήρες, σύμφωνα με τον Στρατή Μυριβήλη. Επίσης, της επισημαίνει την αδυναμία του να παραδίνεται στη ιστορία και όχι να της επιβάλλεται προκειμένου να τη χρησιμοποιεί.

Ο Ιωάννης Δεμέστιχας, ήρωας του Μακεδονικού Αγώνα, και πολύτιμος συνεργάτης καθώς η ίδια κατέγραψε τη μαρτυρία του από τη συμμετοχή του στον Αγώνα, της γράφει στις 15-7-1937: «Για τα Μυστικά του Βάλτου, που περισσότερο και από όσους προσωπικώς ανεμίχθημεν στους αγώνες εκείνους τιμούν εσάς, η οποία τους επαναφέρατε εκ της λήθης εις την γνώσιν των πολλών και με το ταλέντο και το αίσθημά σας, ωραιοποιημένους και εξευγενισμένους τους εδώσατε ως δίδαγμα και κίνητρον στη νεολαία μας και ως αναπόληση και εντρύφημα ιστορικών σε όσους εκ των παλαιότερων διατηρούν πάντοτε μέσα των ενδιαφέρον και σεβασμόν στις στρατιωτικές μας περιπέτειες...»¹⁴⁵.

Βλέπουμε από τις παρατηρήσεις των παραπάνω ανθρώπων που εξέφρασαν την άποψή τους για τα Μυστικά του Βάλτου, ότι το κυρίαρχο συναίσθημα που τους

¹⁴² Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997,σελ. 58

¹⁴³ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997,σελ. 388

¹⁴⁴ Γιώτα Κουγιαλή, Το βίωμα και η μαρτυρία στο σύγχρονο μυθιστόρημα, Το σύγχρονο ελληνικό παιδικό-νεανικό μυθιστόρημα, Σύγχρονοι ορίζοντες, Αθήνα 2003, σελ. 117

¹⁴⁵ Πηνελόπη Δέλτα, Αλληλογραφία, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997, σελ. 454

προκαλεί είναι η συγκίνηση, που συγγραφέας και μάλιστα γυναίκα, αναστήματος εκείνου της Δέλτα, άρχισε να συλλέγει υλικό και μαρτυρίες ενός Αγώνα εθνικού και ιερού, όπως καθιερώθηκε στην ελληνική συνείδηση. Που με το πηγαίο ταλέντο και το γνήσιο πατριωτισμό της γέμισε τις σελίδες ενός βιβλίου με αγνή αγάπη για την πατρίδα, θαυμασμό για τους ήρωές της και βαθιά επιθυμία μετάδοσης αυτών των γνώσεων και μαρτυριών στο παιδικό αναγνωστικό κοινό, και όχι μόνο.

Επίλογος

Η Πηνελόπη Δέλτα, διανύοντας εξήντα τρία χρόνια ιστορίας (μέχρι την έκδοση των Μυστικών του Βάλτου το 1937), ασχολείται όπως είδαμε ενεργά με το ιστορικό μυθιστόρημα κατά τη συγγραφική της πορεία. Η ψυχή της σφυρηλατείται και η συγγραφική της πένα πάλλεται μέσα από δύο ειδών ιστορίες, την ιστορία που ζεί και γίνεται προσωπικό βίωμα, και γεμάτο από προσωπικές μαρτυρίες και εξομολογήσεις μοχλός δημιουργίας και πυρήνας εσωτερικών αναζητήσεων και αναβρασμού, και αφετέρου την ιστορία που είναι προγενέστερη, αλησμόνητη, ένδοξη, ηρωική, απελευθερωτική και λυτρωτική, από εδαφική, ηθική και εθνική άποψη.

Οι δύο αυτές ιστορίες συνδέονται και συμβαδίζουν μέσα στο ιστορικό μυθιστόρημα της Πηνελόπης Δέλτα και νοηματοδοτούν όλο το σύστημα ιδεών και αξιών της, ενώ ταυτόχρονα κινούν τα νήματα της δημιουργικότητάς της. Τα πέντε αυτά ιστορικά μυθιστορήματα, η παρουσίαση των οποίων προηγήθηκε, ανέδειξαν τις κύριες αντιλήψεις της Πηνελόπης Δέλτα, όπως δημιουργήθηκαν μέσα από το σύγχρονό της ιστορικό πλαίσιο γεγονότων.

Συγκεκριμένα, ο πυρήνας συγγραφής της Πηνελόπης Δέλτα είναι η πατριδολατρία, την οποία υμνεί σε όλα της μυθιστορήματα, και η οποία εμφανίζεται μέσα από την ύψιστη μορφή έκφρασής της, την αυτοθυσία. Όλοι οι ήρωες της Πηνελόπης Δέλτα έχουν ένα μεγάλο και ιερό σκοπό, να υπερασπιστούν την πατρίδα τους, για την οποία και δίνουν τη ζωή τους γνωρίζοντας ποια θα είναι η κατάληξη της αποστολής τους, την ίδια στιγμή κιόλας που την ανέλαβαν. Αυτό συνιστά το διδακτικό στοιχείο του έργου της Δέλτα, το οποίο απευθύνεται στη νεολαία της εποχής. Ποιας εποχής όμως; Της εποχής που η Ελλάδα κλυδωνίζεται από εσωτερικές διαμάχες, έναν εθνικό διχασμό, δύο βαλκανικούς και έναν παγκόσμιο πόλεμο, έναν μακεδονικό αγώνα και πολλές εσωτερικές ψυχοφθόρες διαμάχες. Μόνο μέσα από την αγάπη για την πατρίδα οι πράξεις της νεολαίας θα μπορέσουν να ανυψώσουν το έθνος και την Ελλάδα κατά τη Δέλτα, και αυτό ακριβώς πράττουν οι φανταστικοί της ήρωες στα πέντε αυτά ιστορικά της μυθιστορήματα. Η πατριδολατρία της Δέλτα βρίσκει ένα έρεισμα στην ανευθυνότητα, ανικανότητα, φιλοτομαρισμό και μισαλλοδοξία των σύγχρονών της πολιτικών και Ελλήνων.

Ένας ακόμη ισχυρότατος μίτος που συνθέτει τον συγγραφικό καμβά της Δέλτα είναι ο χαρισματικός ηγέτης. Σε κάθε έργο της χρησιμοποιεί ένα ιστορικό πλαίσιο ένδοξο, λαμπρό, νικηφόρο και ανυψωτικό για το έθνος, του οποίου όμως πρωταγωνιστής είναι ο Βασίλειος ο Βουλγαροκτόνος, ο Ρωμανός Διογένης, ο Αλέξιος Κομνηνός, ο Τέλλος Άγρας, και παρόλο που είναι φανταστικό πρόσωπο αναφέρουμε και τον Συνετό του Παραμυθιού χωρίς Όνομα. Ο αρχηγός ήρωας αποτελεί για την ίδια, τη βάση της επιτυχίας ενός κράτους, όπως έχει αποδείξει η ιστορία. Η γενναιότητα, ο ηρωισμός, το θάρρος, η ικανότητα ηγεσίας, η προνοητικότητα, η εξυπνάδα και η μεγαλοψυχία ήταν τα γνωρίσματα αυτών των ιστορικών προσώπων, και η Δέλτα τα έδωσε και στο Συνετό. Η ιστορία που χρησιμοποιεί είναι μια ιστορία αδιαμφισβήτητη ηρωική, μια ιστορία πρότυπο κατά την ίδια και αυτήν την ιστορία των λαμπρών ηγετών που χάρη στις ικανότητές τους είναι και αυτή ένδοξη, θέλει να μεταφέρει στους αναγνώστες της. Μέσα από τα ημερολόγιά της φάνηκε η δυσπιστία της στο πρόσωπο του βασιλιά εκείνη την εποχή και το θεσμό της βασιλείας και η σταδιακή ανάπτυξη αισθήματος εμπιστοσύνης αγάπης και λατρείας στο πρόσωπο του Βενιζέλου. Ο μεσσιανισμός της, ο υπερανθρωπισμός που διαπνέει το έργο της όπως είδαμε από το 1916 και έπειτα βρίσκει αντίκρισμα στον Ελευθέριο Βενιζέλο. Μοιάζει λοιπόν η πι-

στη του έθνους στον ικανό ηγέτη των βιβλίων της να είναι και η σωτηρία του. Από τη στιγμή που δεν υπάρχει πίστη υπάρχει και η έκπτωση, ηθική και εθνική για το λαό (βλέπε Ρωμανός Διογένης), μία πεποίθησή της που συμβαδίζει με την απογοήτευσή της από την εκλογική ήττα του Βενιζέλου.

Με βάση λοιπόν τα δύο προαναφερθέντα συμπεράσματα, την πατριδολατρία και την ύπαρξη χαρισματικού ηγέτη, η Δέλτα συνθέτει τις ιστορίες των μυθιστορημάτων της, με σκοπό να γαλουχήσει τις επερχόμενες γενιές με τα σωστά πρότυπα εθνικού φρονήματος και εθνικής συνείδησης. Ταυτόχρονα δε, το διδακτικό της σκοπό στηρίζει η συνύφανση της ιστορίας με την πραγματικότητα, η οποία διαπραγματεύεται στα κεφάλαια που προηγήθηκαν. Σχετικά με τη σύνδεση ιστορίας και λογοτεχνικού έργου τονίζει η Έρη Σταυροπούλου: «Ένα κύριο χαρακτηριστικό του έργου της Δέλτα, που μπορεί να θεωρηθεί εξίσου μειονέκτημα και προτέρημα, είναι το ότι καθεφτίζει την εποχή της συγγραφής του, τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα. Το χαρακτηριστικό αυτό διακρίνεται με πολύ διαφορετικό τρόπο τόσο στα αυτοβιογραφικά της κείμενα και τις άλλες καταγραφές του αρχείου της, όσο και στη λογοτεχνική δημιουργία της. Στην τελευταία με συνειδητή προσπάθεια πρόβαλε, άμεσα ή έμμεσα, τα σημαντικότερα γεγονότα και τις συλλογικές νοοτροπίες του καιρού και του τόπου της, όπως εντυπώνονταν στην προσωπική της θέαση του κόσμου»¹⁴⁶.

Όπως άλλωστε υποστηρίζει και ο Θεόδωρος Ν. Σωτηρόπουλος: «Έγραφε ακατάπαυστα για την Πολιτική, με π. κεφαλαίο, για την πολιτική τη σύγχρονή της πάντα, είτε κατέφευγε στην ιστορία της την πολύ παλαιότερη είτε στην πιο κοντινή της, είτε όταν περιέγραφε εντελώς σύγχρονά της γεγονότα»¹⁴⁷ (Επιπλέον προσθέτει η Μαριάννα Σπανάκη με κάποια ίσως δόση υπερβολής: «Η Δέλτα αναδεικνύεται ως σημαντική μορφή των ελληνικών γραμμάτων, πλάι στον Κωνσταντίνο Παπαρρηγόπουλο, τον Κωστή Παλαμά και τον Νικόλαο Πολίτη. Το έργο τους διαμόρφωσε τη φυσιογνωμία του νέου ελληνισμού. Η προσέγγιση της Δέλτα στη δημιουργία εθνικής λογοτεχνίας συνέβαλε σημαντικά στην καλλιέργεια του ενδιαφέροντος για την εθνική ιστορία»¹⁴⁸).

Η Πηνελόπη Δέλτα είναι μια σημαντική συγγραφέας του 20^{ου} αιώνα. Το έργο της ανέθρεψε πέντε γενιές Ελλήνων και κλείνει μέσα του το θάρρος των ηρώων του, που γίνεται πρότυπο για τους αναγνώστες, την αγάπη για την πατρίδα, που χειραγωγεί τα συναισθήματα και τις πράξεις, την εξαιρετική ηγετική ικανότητα των πραγματικών ιστορικών προσώπων. Όλα αυτά όμως αποκτούν νόημα και δυναμική όταν τοποθετηθούν στο πρίσμα της σύγχρονης της ιστορίας και ερμηνευτούν μέσα από τη λατρεία της στο πρόσωπο του Βενιζέλου και την βαθιά της πίστη στο όραμα της Μεγάλης Ιδέας.

¹⁴⁶ Έρη Σταυροπούλου, Πηνελόπη Σ. Δέλτα, Η Παλαιότερη Πεζογραφία μας, σελ. 97

¹⁴⁷ Θεόδωρος Σωτηρόπουλος, Το Παραμύθι της Πηνελόπης Δέλτα, Σύγχρονες προσεγγίσεις στο έργο της Π. Σ. Δέλτα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας και Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2006, σελ. 397

¹⁴⁸ Μαριάννα Σπανάκη, Βυζάντιο και Μακεδονία στο έργο της Π.Σ. Δέλτα, Ερμής, Αθήνα 2004, σελ. 65).

Ως αναγνώστες συγκινηθήκαμε από το συγγραφικό της ταλέντο που έδωσε ζωή σε χαρακτήρες πλασματικούς και πραγματικούς, χαρακτήρες σφυρηλατημένους με ηρωισμό, θάρρος, ανιδιοτέλεια, ικανότητα, αγάπη για την πατρίδα τους και τον αρχηγό τους, πίστη στην ιδέα του έθνους και την ιερότητα των Αγώνων του, αυταπάρνηση και αυτοθυσία, και πάνω απ' όλα με έναν ανώτερο ιερό σκοπό για τους ίδιους που καθόριζε τις πράξεις και τα συναισθήματά τους. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι τα βιβλία της επανατυπώνονται και διαβάζονται από μικρούς και μεγάλους μέχρι σήμερα.

Μέσα από το πρίσμα της μελέτης, το έργο της γίνεται ποιο κατανοητό καθώς βιώνουμε μαζί της την ανησυχία, τον πόνο, τη χαρά, την απογοήτευση, το θυμό, την απελπισία και την ελπίδα. Ήρθαμε ποιο κοντά στον άνθρωπο, όχι μέσα από τα βιβλία της αυτή τη φορά, αλλά μέσα από τα προσωπικά της ημερολόγια, η ίδια ξεδιπλώθηκε μπροστά στα μάτια μας, απέκτησε σάρκα και οστά και μας εκμυστηρεύτηκε όλα όσα γεννήθηκαν στην ψυχή της. η ανάγκη καταγραφής μαρτυρά ίσως την βαθύτερη ανάγκη της για επικοινωνία, ψυχική και πνευματική εκτόνωση καθώς και άρση της μοναξιάς της. Η Πηνελόπη Δέλτα ίσως να κατέφυγε στη συγγραφή όχι μόνο λόγω έλλειψης παιδικών βιβλίων και ανύψωσης εθνικού φρονήματος αλλά κυρίως για να ξεφύγει από τη μοναξιά που τη βασανίζει.

Επιπλέον, η Πηνελόπη Δέλτα δεν είναι αποκομμένη από το σύγχρονό της ιστορικό γίνεσθαι. Η ίδια επηρεάζεται άμεσα από τα τεκταινόμενα, η οικογένειά της είναι ενεργά αναμειγμένη στην πολιτική ζωή και αυτό της έδωσε τη δυνατότητα να τοποθετείται κάθε φορά πιο υποκειμενικά απέναντι στα γεγονότα, αλλά έχοντας ως βάση την άριστη γνώση των πληροφοριών των γεγονότων και την προσωπική της συμμετοχή πολλές φορές σε αυτά. Μέσα από τα ημερολόγια της και τις μαρτυρίες της ήρθαμε σε επαφή με μία πιο υποκειμενική αφενός, αλλά πιο πλούσια, γεμάτη και ζωντανή ιστορία, την οποία δεν θα γνωρίζαμε μέσα από κανένα βιβλίο. Η ιστορία που καταγράφει η Πηνελόπη Δέλτα είναι απαλλαγμένη από διδακτισμούς, περιορισμούς και αβρότητες, έγραψε με δυναμισμό τα γεγονότα της εποχής της κλείνοντας μέσα τους όλη τη φλόγα και τη δύναμη που τα συνόδεψε, ενώ ταυτόχρονα έγινα γνωστά περιστατικά τα οποία έμεναν άγνωστα και περιλαμβάνονταν σε βιβλία ιστορίας. Η συμβολή της λοιπόν στην προσωπική ανακάλυψη και διερεύνηση μιας εποχής γεμάτης εσωτερικούς κλυδωνισμούς και πολεμικές επιχειρήσεις είναι ανεκτίμητη.

Τέλος, θα θέλαμε να προσθέσουμε λίγα σχόλια για το πιο συγκινητικό, αληθινό, μεστό συναισθημάτων και αποκαλυπτικό έργο της είναι το αρχείο της για τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Η γνωριμία τους, οι συναντήσεις και συζητήσεις τους, οι πολιτικές κινήσεις του, τόσο άμεσα δοσμένες που αποσαφηνίζουν πολλά για τον Βενιζέλο ως πολιτικό και η αποσαφήνιση αυτή οδηγεί στη βαθύτερη γνωριμία με την πολιτική ζωή εκείνης της εποχής και της συνακόλουθης ιστορίας. Εκείνο όμως που προκάλεσε ιδιαίτερη εντύπωση και συγκίνηση, είναι η περιγραφή του Βενιζέλου από τη Δέλτα ως άνθρωπο. Ο χαρακτήρας του σκιαγραφημένος με τις ομορφότερες εκφράσεις, οι κινήσεις του και τα εξωτερικά του χαρακτηριστικά δοσμένα με τα πιο όμορφα χρώματα. Έπλεξε εγκώμια για τον Βενιζέλο, τον θαύμασε απεριόριστα, τον πίστεψε με πίστη θρησκευτική, έδειξε απόλυτη εμπιστοσύνη στις δυνάμεις και τις ικανότητες του. Για εκείνη ο Βενιζέλος ήταν ο ένας, η θρησκεία, ο ηγέτης, ο «εκλεκτός» και ήταν πολύ ψηλά για να τον φτάσει ο οποιοσδήποτε πολιτικός αντίπαλος.

Τα τρία πρώτα ιστορικά της μυθιστορήματα (Για την Πατρίδα, Παραμύθι Χωρίς Όνομα, Τον Καιρό του Βουλγαροκτόνου), εκφράζουν την επιθυμία της για την

ύπαρξη ενός ηγέτη χαρισματικού, όμορφου στην ψυχή και την εμφάνιση, που θα θέτει πάνω από όλα την πατρίδα του. φαίνεται από τις περιγραφές στο αρχείο της για τον Βενιζέλο ότι η μορφή αυτή του ηγέτη ενσαρκώθηκε από τον Βενιζέλο. Οι αρετές των ηρώων της ταιριάζουν απόλυτα με τις περιγραφές της για τον Βενιζέλο κατά τα πρώτα χρόνια της γνωριμίας τους, ενώ τα δύο επόμενα βιβλία της (Γκρέμισμα, Στα Μυστικά του Βάλτου) σκιαγραφούν ξεκάθαρα τη μορφή του Βενιζέλου. Ο Βενιζέλος γίνεται Ρωμανός Διογένης, Αλέξιος Κομνηνός, και Τέλλος Αγαπηνός Άγρας. Μοιάζει η λογοτεχνία της να είναι γεμάτη από τη μορφή του Βενιζέλου, ο οποίος κυριαρχεί στην ιδεολογία της, τις ελπίδες και τις απόψεις της και είναι ο ενσαρκωτής του οράματος της Μεγάλης Ιδέας. Το Γκρέμισμα μάλιστα αποτυπώνει με τρόπο εκπληκτικό την πτώση του Βενιζέλου έπειτα από την εκλογική ήττα του, ενώ το όλο χρονικό και κοινωνικό πλαίσιο που χρησιμοποιεί η Δέλτα για αυτό το βιβλίο παρουσιάζει εκπληκτικές ομοιότητες με την αντίστοιχη πολιτική πραγματικότητα της σύγχρονής της εποχής.

Μέσα λοιπόν από τη μελέτη των έργων και των αρχείων πραγματοποιήθηκε η στενότερη επαφή με τον άνθρωπο-λογοτέχνη, τις αξίες, τα ιδανικά, τα πιστεύω, την ιδεολογία και τις καθοδηγήσεις του. Ταυτόχρονα επιτεύχθηκε η διεύρυνση των γνώσεων και των οριζόντων μέσα από τα ημερολόγια και τις καταγραφές της Δέλτα και η δημιουργία ανάλογων συναισθημάτων. Αδιαμφισβήτητα, η ενασχόληση με την ολοκλήρωση της συγκεκριμένης εργασίας υπήρξε ιδιαίτερα επιβοηθητική, διαφωτιστική και πρόσφερε την ευκαιρία για επαφή με ένα αντικείμενο το οποίο δεν ήταν άμεσα από και δεν υπήρξε η ευκαιρία γνωριμίας με αυτό. Ολοκληρώνοντας θα θέλαμε να επισημάνουμε ότι δεν υπάρχει καλλιτέχνης που να μην γράφει για την εποχή του άμεσα ή έμμεσα, και ότι η Πηνελόπη Δέλτα το έπραξε μέσα από κάθε συγγραφική της έκφραση. Το έργο της αντικατοπτρίζει την ιστορία που ζει και για να τη μεταφέρει στο κοινό της χρησιμοποιεί την ιστορία του παρελθόντος. Η ίδια δημιουργεί ένα έργο και ένα αρχείο ιδιαίτερα αξιόλογο και πολύτιμο για όλους όσους επιθυμούν να γνωρίσουν μέσα από ένα διαφορετικό πρίσμα την ίδια, το έργο και την εποχή της, τρία πράγματα άρρηκτα και συνδεδεμένα, ισχυρά στο πέρασμα του χρόνου και παλλόμενα χάρη στη ζωή που εμφύσησε σ' αυτά η πιο πολυδιαβασμένη συγγραφέας, η Πηνελόπη Δέλτα.

Βιβλιογραφία

Αναγνωστόπουλος Βασίλης: Ιδεολογία και Παιδική Λογοτεχνία, πρώτος τόμος, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2001

Δέλτα Πηνελόπη :

- Για την Πατρίδα, Εκδόσεις Σμυρنيωτάκη, Αθήνα
- Τον Καιρό του Βουλγαροκτόνου, Εκδόσεις Ε. Μόκας, Μορφωτική, Αθήνα
- Στα Μυστικά του Βάλτου, Εκδόσεις Άλμα, Αθήνα
- Παραμύθι Χωρίς Όνομα, Εκδόσεις Σμυρنيωτάκη, Αθήνα
- Αρχείο Π. Σ. Δέλτα:
 - ο Αναμνήσεις 1899, επιμέλεια Π.Α. Ζάννας- Αλ.Π. Ζάννας, Ερμής, Αθήνα 1990
 - ο Ελευθέριος Βενιζέλος, επιμέλεια Π.Α. Ζάννας, Ερμής, Αθήνα 1978
 - ο Αλληλογραφία, επιμέλεια Ξ. Λευκοπαρίδη, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, δεύτερη έκδοση, Αθήνα 1997
 - ο Το Γκρέμισμα, επιμέλεια Μαριάννα Σπανάκη, Ερμής, Αθήνα 1983

Ζερβού Αλεξάνδρα: Λογοκρισία και αντιστάσεις στα κείμενα των παιδικών μας χρόνων, Δ έκδοση, Οδυσσέας Βιβλιόπολις, Αθήνα 1999

Καραβάς Σπύρος: Το παραμύθι της Πηνελόπης Δέλτα και τα μυστικά του Μακεδονικού Αγώνα, στο «Σύγχρονες Προσεγγίσεις στο έργο της Π.Σ. Δέλτα», Βιβλιοπωλείον της Εστίας και Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2006

Κιουσοπούλου Τόνια: Η Πηνελόπη Δέλτα και το Βυζάντιο, στο «Σύγχρονες Προσεγγίσεις στο έργο της Π.Σ. Δέλτα», Βιβλιοπωλείον της Εστίας και Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2006

Κούγιαλη Γιώτα: Το βίωμα και η μαρτυρία στο σύγχρονο μυθιστόρημα, στο «Το σύγχρονο ελληνικό παιδικό-νεανικό μυθιστόρημα», Σύγχρονοι ορίζοντες, Αθήνα 2003

Κουμαριανού Αικατερίνη: Πέλτα Πηνελόπη, στο Εγκυκλοπαίδεια Παπυρος Λαρούς Μπριτάννικα, Εκδόσεις Πάπυρος, Αθήνα 1992

Μαλούχος Γεώργιος- Παπαγιαννίδης Αντώνης: Αγώνες των Ελλήνων, Παραγωγή Ελεύθερος Τύπος, Grafica Veneta, Αθήνα 2008

Παλαμάς Κωστής: Άπαντα, 1-17, Γκοβόστης-Μπίρης, Αθήνα 1962-1984

Πεσμαζόγλου Τερέζα, Το ηρωικό παραμύθια της Πηνελόπης Δέλτα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1991

Πετροπούλου Ιωάννα, Από τον παροικιακό ελληνισμό στην εθνική συνείδηση- Finis Graciae: η Πηνελόπη Δέλτα και το Μικρασιατικό Ζήτημα, στο «Σύγχρονες Προσεγγίσεις στο έργο της Π.Σ. Δέλτα», Βιβλιοπωλείον της Εστίας και Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2006

Σαχίνης Απόστολος: Το νεοελληνικό μυθιστόρημα, Αθήνα 1958

Σακελλαρίου Χάρης: Πηνελόπη Δέλτα, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997

Σκουλάτου Β.- Δημακοπούλου Ν.- Κόνδη Σ.: Ιστορία νεότερη και σύγχρονη, για την Γ' τάξη του Ενιαίου Λυκείου, ΟΕΔΒ, Αθήνα

Σπανάκη Μαριάννα: Βυζάντιο και Μακεδονία στο έργο της Π.Σ. Δέλτα, Ερμής, Αθήνα 2004

Σταυροπούλου Έρη, Πηνελόπη Σ. Δέλτα, Η Παλαιότερη Πεζογραφία μας, τόμος ΙΑ', Εκδόσεις Σοκόλη, Αθήνα 1998

Σωτηρόπουλος Θεόδωρος: «Μέσα μου γίνεται χαλασμός», Ιδεολογία και πολιτική στο έργο της Π.Σ. Δέλτα, στο «Σύγχρονες Προσεγγίσεις στο έργο της Π.Σ. Δέλτα», Βιβλιοπωλείον της Εστίας και Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2006

Έντυπο υλικό εποχής:

- Εφημερίδα Ακρόπολις, φύλλο 16^{ης} Δεκεμβρίου 1910
- Εφημερίδα Πρωία, φύλλο 12^{ης} Αυγούστου 1937

Περιεχόμενα

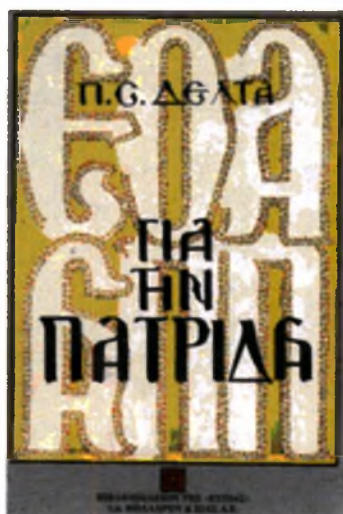
Βιογραφικό σημείωμα Πηνελόπης Δέλτα	σελ. 1
Πρόλογος	σελ. 7
Εισαγωγή	σελ. 11
«Για την Πατρίδα» (1909)	σελ. 13
«Παραμύθι χωρίς Όνομα» (1910)	σελ. 23
«Τον καιρό του Βουλγαροκτόνου» (1911)	σελ. 31
«Το Γκρέμισμα» (1983)	σελ. 41
«Στα Μυστικά του Βάλτου» (1937)	σελ. 55
Επίλογος	σελ. 67
Βιβλιογραφία	σελ. 71
Περιεχόμενα	σελ. 73

Ευχαριστίες

Έπειτα από την ολοκλήρωση της παρούσας πτυχιακής εργασίας, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή, κύριο Χαράλαμπο Χαρίτο για την αμέριστη βοήθεια και συμπαράστασή του καθ' όλη τη διάρκεια της εκπόνησης της εργασίας. Η καθοδήγηση του, η πείρα και οι γνώσεις του υπήρξαν πολύτιμες και χωρίς τη συνεργασία του δεν θα ήταν εφικτή η προσέγγιση του συγκεκριμένου θέματος από την ιστορική πλευρά. Επιπλέον, οι υποδείξεις του ως προς την βιβλιογραφία που χρησιμοποιήθηκε υπήρξαν ιδιαίτερα χρήσιμες.

Στη συνέχεια, θα ήθελα να ευχαριστήσω τη συνεπιβλέπουσα καθηγήτρια, κυρία Μαρίτα Παπαρούση, η βοήθεια της οποίας υπήρξε ιδιαίτερα σημαντική στην προσέγγιση του λογοτεχνικού μέρους που απαρτίζει την παρούσα εργασία. Η υποστήριξη και η εμπιστοσύνη που έδειξε κατά την πραγματοποίησή της υπήρξαν ιδιαίτερα ενθαρρυντικές και εμψυχωτικές. Επιπλέον, η κατάρτισή της αποσαφήνισε σε μεγάλο βαθμό την πορεία προσέγγισης των λογοτεχνικών έργων της Πηνελόπης Δέλτα.

Η συνεργασία, προθυμία και συμβολή των δύο καθηγητών υπήρξε ουσιαστική και απαραίτητη προκειμένου να ολοκληρωθεί η πτυχιακή εργασία, και για αυτόν το λόγο τους ευχαριστώ θερμά.

Για την Πατρίδα

Παραμύθι χωρίς Όνομα

Τον καιρό του Βουλγαροκτόνου

Το Γκρέμισμα

Τα Μυστικά του Βάλτου

